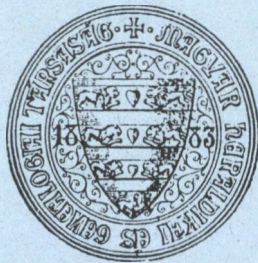

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL,
SOÓS ISTVÁN

HETVENÖTÖDIK KÖTET
2002/3–4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

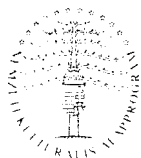
MMII

E számunk szerzői

Alexy, Zdenko G., Slovanská genealogicko– spoločnosť heraldicko, alelnök (Pozsony/Bratislava)
Berényi László, ny. igazgató (Kismarton)
Gerics József, dr. egy. tanár, ELTE BTK
Graus, Igor, ŠOKA (Állami Kerületi Levéltár) igazgató (Besztercebánya / Banská Bystrica)
Kovács Ágnes, egy. docens (Debrecen)
Körmendi Tamás, Phd ösztöndíjas, ELTE BTK
Nagybákay Antal Zellos, ny. kutató
Négyessy András, dr., bíró, Kecskemét
Négyessy dr. Bodó Marianna, dr., ügyész, Kecskemét
Négyessy László, dr., főügyészségi tanácsos, ügyvéd, Kecskemét
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főttkára
Rainer Pál, régész–múzeológus (Veszprém)
Skornyákné Török Mária, középiskolai tanár, Miskolc

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXV. évfolyam

2002/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Gerics József: Adatok a magyarországi rendiség történetéhez.....	65
Nagybákay Antal Zelmós: A szovátai Hajdú család rövid története és leszármazása	71
Alexy, Zdenko G.: Gemeindecymbole in der Slowakei	87
Graus, Igor: Zur ältesten Gestalt des Wappens von Neusohl(Besztercebánya / Banksa Bystrica)	92
Berényi László: Egy történelmi hétvége	98

2. Kisebb rovatok

Konferencia

Beszámoló a XXV. Genealógiai és heraldikai világkongresszusról. (Körmendi Tamás).....	106
Kérdés	109
Rácz István (1929–2002) (Kovács Ágnes).....	110
Nagybákay Péter (1921–2002) (N. A.)	112

Könyv-, CD-ROM ismertetés

Gózszy Zoltán–Gózszy Gáborné: A Somogyi Levéltár üvegablakai. (ism.: Pandula Attila)	113
Kollega Tarsoly István szerk.: Magyar könyvek – magyar századok. (ism.: Pandula Attila)	114
A makfalvi Dósa nemzetség járszági ágának válogatott levelezése és fontosabb iratai. (Összgyűjtötte Muhoray György). (ism.: Rainer Pál)	114
Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. (ism.: Pandula Attila)	115
Rainer Egger–Peter Jung–Robert Rill: Unter Österreichs Fahnen. (Katalog zur Ausstellung „200 Jahre Kriegsarchiv“ vom 18. Oktober 2001. bis 28. Februar 2002.) Militärgeschichtliche Kostbarigkeiten aus sechs Jahrhunderten. (ism.: Pandula Attila).....	117
Alena Kredatushová: Probstnerovci z Novej L'ubovne e Jakubien. (ism.: Pandula Attila)	117
Bessenyei József: Lettere di principi – Litterae principum ad papam (1518–1578) – Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578). (ism.: Skornyákné Török Mária).....	118
Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. (ism.: Négyessyné Bodó Marianna).....	119
Szabó Tamás: Kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák. (ism.: Négyessy András)	120
Szabó Tamás: Újabb kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák. (ism.: Négyessy László)	121
Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitek Gábor: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. (ism.: Rainer Pál).....	123
Zednko Ďuriska: Paulinyovci s sloneskij kultúre. (ism.: Pandula Attila)	124
Julia Hautová–Ladislav Vrtel (kiadó), Julia Hautová–Milan Šišmš (szerk.): Občianska heraldika. (ism.: Pandula Attila).....	124
Siebmacher Wappenbuch – Nagy címerkönyv CD-ROM – Arcanum 2002. (ism.: Nyulásziné Straub Éva)	125
Turul – a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883-1900. CD-ROM – Arcanum 2002. (ism.: Nyulásziné Straub Éva).....	126

Hazai és nemzetközi hírek

A Magyar Heraldikai és Genealógiai társaság 2002. Őszi félév előadásai	126
Előfizetési felhívás.....	109
Zusammenfassung 2002/1–2	127
Zusammenfassung/Összefoglaló 2002/3–4	128

ADATOK A MAGYARORSZÁGI RENDISÉG TÖRTÉNETÉHEZ

Fontos terminusa volt a középkori hazai jogéletnek a „membrum regni” és a „pars regni”. A következőkben jelentésüket és alkalmazásukat szeretnénk legalább részben megvilágítani, és középkori rendi gyűléseink történetének pontosabb megértését elősegíteni.

A „pars regni” (ország része) kifejezéssel sokat mondó összefüggésben az 1298. évi törvény 21. cikke ismertet meg. Eszerint „ha az ország valamelyik részét a király akármilyen jogon vagy címen elidegenítette, a király úr tartozik azt a királyi jogra visszaszerezni, hogy Magyarország, mint valamely egész jog, részének sértetlenségét élvezhesse... (Et si aliqua pars regni quocunque titulo vel colore per quemcunque regum alienata extitisset, tencatur revocare et idem Dominus Rex ad jus regium, ut regnum Hungariae quasi quoddam jus totum suarum possit partium integritate gaudere...)”. A törvény ama megfogalmazásának értelmét, hogy Magyarország egész jog (*jus totum*), III. András koronázási esküjének szóhasználata világítja meg. Ebben egy kortársi szemtanú német nyelvű feljegyzése szerint András arra is megesküdtött, hogy „mindig gyarapítja a magyar jogot (ungrischez reht)”, és „hogy ami a Boldogságos Szűz birtoka, vagyis Magyarországból ami idegen kézre, német fejedelmekhez került (daz unser frouwen eigen. daz ist Ungerlant, waer ze fremder hant an Tiutsche furs-ten komen), visszaszerzi és visszaállítja régi jogába”. Ebben az esküben tehát a „magyar jog gyarapításáról” és Magyarországnak, mint Mária tulajdonának, birtokának a régi jogáról van szó. Magyarországot, mint Mária hereditas-át, örökségét – Szent István Pannoniát a Szent Szűz tulajdonává tevő cselekményének megörökítése alapján – már 1080 tájban említi István Nagyobb Legendája, s ez azóta töretlenül élt a középkori magyar hagyományban. István személyes

hitbuzgalmát és egyéni Mária-tiszteletét messze meghaladó tett volt ez, sok évszázadra ható jogi következményekkel. Az ősi, 11. századi tradícióból a 13. századi római jogi műveltségű hazai főpapság vonta le a római és kánoni jog alapján adódó konzekvenciát, vagyis azt, hogy Magyarország „teljes jog (*jus totum*)”, vagy ami ennek szinonimája: „javak összessége (*universitas bonorum*)”.

A római jog terminológiájával Magyarország Mária hereditas-aként volt *jus totum*-nak minősíthető, mert a római jog szóhasználata szerint a hereditas „nem más, mint abban az egész jogban való utódlás (*successio in universum jus*), amely az elhunyté volt” (Dig. 50, 17, 62), vagy két más római forráshelyet idézve: „A javaknak, miként a hagyatéknek az elnevezése (*bonorum appellatio, sicut hereditatis*) bizonyos összességet, valamint utódlási jogot (*universitatem quandam ac jus successionis*), nem pedig egyes dolgokat (*et non singulares res*) jelent” (Dig. 50, 16, 208), vagy a jogsérelem helyrehozásáról szóló *interdictum* „a javak összességére (*ad universitatem bonorum*) és nem egyes dolgokra vonatkozik”. (Dig. 43, 2, 1).

A bemutatott szóhasználat Magyarországot, mint materiális-földrajzi értelemben vett javak összességét jelöli,¹ amely részeinek sértetlenségét élvezzi.

Egészen különös értelemben használja a kifejezést annak a glosszának a prológusa, amelyet Marino da Caramanico készített a 13–14. század fordulóján körül a szicíliai Constitutiones-hez. Eszerint az egész ottani királyság olyan *universitas*-t alkot, „amely a neki alárendelt városokból, várakból és falvakból” áll. A meghatározás a lakosságot egy szóval sem említi. A glossza szerint azoknak a római jogi előírásoknak az értelmében, amelyek valamely hagyaték egészének vagy *universitas bonorum*-nak a helyzetét szabályozzák, a szicíliai állam főhűbérurának, a pápának a jo-

gai az *universitas*-ra, mint egészre vonatkoznak, de nem annak egyes alkotóelemeire. Fölöttük ui. a király megtartja a „teljes és sértetlen tulajdont és birtoklást (totum et integrum dominium et possessio)”.²

1298. július 28-án addig ismeretlen hang szólal meg egy magyarországi oklevélben: 11 név szerint felsorolt érsek és püspök és 24 név szerint felsorolt nagyúr, valamint *universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum* előadja, hogy Morosini Albertino hervadhatatlan érdemeket szerzett az egész *regnum* érdekében András úr felnevelésével, megérdemli tehát, hogy az ország részéről (ex parte regni) legalább valamelyes hálát és viszonzást tapasztaljon. Ezért „Albertino urat ... és általa minden leszármazottját felvesszük universitas-unk közösségébe (nostrae universitatis coetui aggregare), s mint oda felvettek, együtt élvezzék a nemességnek azt a kiváltságát, amelyet Magyarország minden bárója és nemese régtől fogva szokott élvezni (et aggregatos congruere nobilitatis privilegio, quo universi barones et nobiles regni Ongarie consueverunt ab antiquo gratulari)”.³

Ebben az oklevélben *testületként* cselekszik és szóval meg az ország minden nemesének *universitas*-a, s nyilvánítja ki: az ország minden bárója és nemese régtől fogva élvezzi a nemesség kiváltságát. Itt először mondják ki ennek a kiváltságnak az együttes, közös élvezetét, s itt találkozunk az országos nemesi universitas első önálló ténykedésével. Itt tehát a *regnum* és az *universitas* nem materiális-földrajzi fogalomként, hanem *emberi kollektíva* jelentésben fordul elő és cselekszik.

Figyelemre méltó annak az appellációnak a szóhasználat, amelyben a váradi püspök prokurátorként fordul a pápához 1299-ben Gergely esztergomi választott érsekkel szemben.

Az appellációt a váradelőfoki konvent és prépostja foglalta közhitelű oklevélbe. Ebben azoknak a megnevezése, akiknek prokurátoraként a váradi püspök eljár, a következő változatokban fordul elő, Imre püspök, „András ... királynak, János kalocsai érsek úrnak és káptalanának, az esztergomi és kalocsai két érseki tartomány minden más püspökének és székeskáptalanának, Magyarország báróinak és nemeseinek (Baronum atque Nobilium Regni Hungariae) megbízásából és nevében készített appellációt tett közzé”, írja az oklevél.

Az appellációban Imre püspök a fentebb felsoroltak prokurátorának írja, illetve mondja magát, meg-

bízóinak megnevezésénél annyi a változtatás, hogy „egész Magyarország minden bárója és összes nemese (Baronum omnium ac universorum Nobilium totius Regni Hungariae)” áll.

A szövegben ez a formula ismétlődik a fentebbi-vel váltakozva. Megemlítendő, hogy az oklevél szerint a „főpapok (praelati) ... a királlyal és az országlakosokkal tanácsot tartva (comunicato consilio cum Rege et Regnicolis)” küldtek követeket Gergelyhez, a választott esztergomi érsekhez.

Eljárásával Gergely súlyos sérelmeket követett el a „király, az összes főpap és káptalana, minden báró és országlakos (Regem, Praelatos universos et capitula eorundem, necnon omnes Barones et Regnicolas)” ellen. Ezért a prokurátor „András urat, Magyarország királyát, a főpapokat és az előbb mondott káptalanokat, a bárókat és az egész országot (barones necnon totum regnum)” a pápa különleges apostoli védelme alá helyezi.⁴

Az oklevélben a *regnum* emberi kollektívaként tűnik fel, amelynek egyes csoportjait: főpapokat, bárókat, nemeseket, országlakosokat különböztetik meg. Az oklevél egyik helyén a *regnum*-ot szűkebb jelentésben a főpapokon és bárókon kívüli nemességre vonatkoztatva használja, egy másik helyen *országlakosoknak* (regnicolae) nevezi a nemességet.

A vizsgálandó másik kifejezés, az *ország tagja* (membrum regni) érdekes összefüggésben tűnik fel egy pápai oklevélben 1219-ben. A pápa ez alkalommal az esztergomi és a kalocsai érseket nevezte „az ország fő tagjainak (principalia membra)”.⁵ 1318-ban Károly király a főpapokkal és bárókkal elhatározott országgyűlésre hív parancsával „mindenkit és egyeseiket, aki országunk tagjának tartja magát (omnes et singulos, qui se Regni nostri membra existimant)”.⁶

Az „ország tagja” és az „ország része” földrajzi értelmű, egyidejű használatának jó példáját adják Raguza levelei az 1450-es évekből, szinonimákat is mutatva bc. 1450-ben azt kéri Hunyadi János kormányzótól: a törökkel kötendő békébe „...méltoztasék ... minket és városunkat joghatóságával és tartozékaival Magyarország fő tagjaként különlegesen beleértetni és belefoglaltatni ... ezt a várost, amely azon a területen egyetlen tagja annak az országnak”.⁷ 1454-ben azt nyilvánítja ki a városállam: „ez a város összes tartozékaival a békés megegyezés jótéteményét igyekszik elérni és élvezni, mint Magyarország többi tagjai, városai, földjei és helyei fogják tenni (come faranno li altri membri, cittá, tenute e luogi del ditto regno de Ungaria)”.⁸

A terminológia szempontjából különösen érdekes a „tagjai, városai, földjei és helyei” egy sorba állítása. Ebben az összefüggésben is rendkívül figyelemreméltó Raguza meghívása a királyi tanácsba, azaz hogy 1455-ben, „amikor László őfelsége rendelkezésére ... Magyarország előkelői Budára készültek összegyűlni annak megtárgyalására és elintézésére, ami az ország boldogulásával és a törökkel kapcsolatos, mi szintén, mint az ország tagja (membrum regni), a szokás alapján a királyi felségtől és az előkelőktől (ab ... proceribus requisiti) megkerestetvén, követet küldtünk”.⁹

Az „ország tagja” és az „ország része” kifejezés egyidejűleg alkalmazott, kettős értelme érdekesen tűnik elénk II. Ulászlónak Sopront 1505-ben országgyűlésre hívó okleveléből. A gyűlésre eszerint „az ország minden főpap és báró ura, többi előkelője meg nemese, de a szent koronának alávetett minden tagból és összes részből követek és szószólók teljes felhatalmazással tartoznak összejönni (universi domini prelati et barones, ceterique proceres et nobiles, sed et de quolibet membro et de quibuslibet partibus sacre corone subiectis nuncii et oratores cum plena facultate convenire debeant...). Mivel ti ennek az országnak a tagjából valók vagytok (Cum igitur vos de membro huius regni sitis), s annak java és megtartása azonos módon érint titeket és országunk más lakosait, azt akarjuk ... hogy ti szintén legyetek kötelesek magatok közül néhány tekintélyeset egyhangú szavazattal kiválasztani, s őket Szent Mihály ünnepének mondott napjára ide hozzánk teljes megbízástokkal és felhatalmazástokkal (cum plena vestra facultate et auctoritate) minden esetre elküldeni, mert ahogyan elvégeztetett és eldöntetett, úgy akarjuk mi is mindenképpen, hogy ti is, miként többi libera civitasunk, amelyhez szintén írtunk, küldjétek el az országgyűlésre követeiteket és polgártársaitokat (nuncios et concives vestros ad dietam), hogy minden regnicolánk közös tanácsával és megfontolásával azt, ami ennek az országnak és mindnyájatoknak üdvösebbnek és javára valóbbnak tűnik, idejében megtárgyalhassuk, lefolytathassuk és el is határozhassuk (quo communi omnium regnicolarum nostrorum consilio et deliberacione id, quod salutaris utilisque huic regno vobisque omnibus visum fuerit, in tempore deliberare et peragere et eciam concludere valeamus).”¹⁰

A 13. századi és Károly-kori szókészletet alkalmazva, a 15. századi szövegek főpapokat, bárókat és nemeseket, mint egyedeket neveztek meglehetősen gyakorisággal az „ország tagjainak”, sőt jóval későbbi gyakorlat bevezetőjeként 1441-ben a Cilleieket „Ma-

gyarország koronája igaz és törvényes tagjainak (veris atque legitimis membris corone regni Hungarie)”¹¹ írják.

Figyelembe véve az „ország tagja” kifejezés használatát, alkalmazásánál aszerint kell különbséget tenni: fizikai személyre vonatkozik-e vagy sem. Ha *nem* (mint pl. Raguza szóhasználatában, vagy a Sopronnak küldött 1505. évi meghívóban), akkor a *regnum* területi jelentéséhez kapcsolódik, és hasonló jelentése van, mint a *pars*-nak, vagyis a *terület* értelmű ország testének tagját, részét fejezi ki.

A fizikai személyekre alkalmazott „membrum regni” főpapot, bárót és nemeset jelöl, mint egyedeket. Őket a király az 1505. évi országgyűlésre is személyenként, mint összesség egyedeket hívta meg, akár fejenként jelentek meg, tömegesen, akár képviselőik útján.

Róluk írja meg Werbőczy, hogy a „nép (populus) neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat, s a többi nemeseket kell érteni, de nem a nem-nemeseket (ignobiles)” (II. rész, 4. cím).¹²

Előadása szerint a magyarok „minekutána a katolikus hitre tértek és magoknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak mind bármely birtok adományozásának és minden bíraskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással az ország szent koronájának ... joghatóságára, és következésképpen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át. És így ettől fogva a királyok a törvényeket a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, amint ez napjainkban is történni szokott.

A fejedelem mindazonáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen ... az egész magyar nép régi szabadságának ártalmára semmit nem rendelhet, hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet: ha vajon neki az ilyen törvények tetszenek-e, vagy sem?, s kik ha igennel felelnek, azontúl az ilyen végzéseket ... törvényekül tartjuk meg.

Többnyire pedig közös megegyezéssel maga a nép is elhatároz valamit, amit a közjóra hasznosnak ítél, és írásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve neki törvényt adjon, és ha maga a fejedelem az ilyen végzéseket elfogadja és helyben hagyja, akkor az törvényerőre emelkedik, s azonnal törvénynek kell tekintenünk. Mégis mindezeket nem a nép, hanem a fejedelem statutumainak mondjuk, azért, mert ha a fejedelem beleegyezése és megerősítése mindkét esetben azokhoz nem járul, eme rendeleteknek semmi ereje nem leszen.” (II. rész, 3. cím).

Az itt a törvényhozásról előadtak nem Werbőczy leleménye, s nem is egyszerűen az ő korának jogalkotási gyakorlatát rögzíti. Mindez sok évtizedes, sőt több évszázados történeti előzményekre tekint vissza.

Az 1298. évi országgyűlésen a királytól és a báróktól kapott előzetes felhatalmazás alapján a püspöki kar a nemességgel „statutumokat” alkotott, amelyeket a megerősítés jeléül a király, a bárók és a püspöki kar pecsétjei emeltek törvénné.¹³

Az 1397. szeptember 29-ére Temesvárra összehívott országgyűlés törvénye szerint Zsigmond azt foglalta oklevelébe, amit a megjelent főpapok, bárók és nemesek „egymás közt eldöntöttek és határoztak (inter se duxerunt disponendum et ordinandum)”.¹⁴

Az országgyűlések alkalmával lehetséges egyezkedések érdekes példája Mátyás 1486. évi törvényének megjegyzése: „...ide Budára országgyűlést hirdettünk minden főpapnak, bárónak, előkelőnek és nemesnek, ahol is velük együtt és a minden egyes megyéből választott, és ezt az egész országot képviselő többi nemessel (... dietam... cunctis prelatibus, baronibus, proceribus et aliis nobilibus instituimus, ubi cum eiusdem una ceterisque de quolibet comitatu electis nobilibus et universum hoc regnum representatibus) mindenkinek az azonos és egybehangzó akaratával, tanácsával és egyetértésével a törvényként és írott jogként örökre szóló és tiszteletben tartandó fejezetekben és cikkelyekben egyeztünk meg és értettünk egyet (convenimus et concordavimus)”.¹⁵

Mindhárom szöveg szerint – Werbőczyvel összhangban – a törvényalkotásnál a király partnerei a főpapok, bárók és nemesek voltak, de a városok követői nemcsak a fenti három törvénytől nem, hanem olyan országgyűlések esetében sem, amelyekre a városok meghívását erre vonatkozó, fennmaradt oklevelek bizonyítják. A törvényhozásban a városok bármiféle szerepéről középkori magyarországi törvénytörvényeink említést nem tesznek. A jelenséget analogikusan lehetne a legtalálhatóbban magyarázni.

1459. január 5-én Mátyás törvénye előadja, hogy Szegeden országgyűlést tartván, „a főpapok, bárók, nemesek és minden megyéből választott, teljes felhatalmazással küldött négy-négy nemes az ország képviselőiben ... egyetértően bemutatta nekünk és eléink hozta az alábbi cikkelyeket, kérve, hogy azokat és tartalmukat méltóztassunk érvényesnek tartani, azoknak helyt adni és megtartásukat megígérni”.¹⁶

Erre az országgyűlésre a király városoknak is küldött meghívót a következő szöveggel: „korábbi oklevelünk szerint küldjétek magatok közül annyit és

olyan számút, akikre ... becsülettel rá lehet bízni civitas-tok pecsétjét, városok pecsétjével egyetemben a velünk és többi atyátok fiával az előbb mondotakról való tárgyalás és döntéshozatal végett Szeged civitas-unckba”.¹⁷

A városok teljes hatalmú küldötteinek és pecséteiknek az országgyűlésre hívását nem a törvényhozásban való részvételük királyi szándéka indokolta.

Magának a meghívásnak Ladányi Erzsébet által észrevett, igen lényeges korai párhuzama az 1405. április 2. előtt keletkezett városi törvénynek az a részlete, ahol Zsigmond kifejti: „...minden királyi civitas-uncknak, oppidum-uncknak és libera villa-ncknak imént tartott általános gyűlésén az e tárgyban folyt tanácskozás után ... jönnek láttuk és elhatároztuk (...nunc facta generalis congregatione quarumlibet civitatum, opidorum et liberarum villarum nostrarum regalium habito superinde consilio visum et consultum extitit)”. A törvénytörvényből kitűnik, hogy a királyi tanács ülésén kívül Zsigmond külön gyűlést tartott civitas-ai, oppidum-ai és libera villa-i számára, és döntését a velük való tanácskozás alapján hozta, anélkül, hogy azokat a királyi tanács tagjainak számították volna.¹⁸

Kétségtelen, hogy a középkori társadalom bármely kiváltságolt kategóriájától olyan szolgálatot vagy terhet, amelytől privilégiuma mentesítette, csak saját beleegyezésével lehetett követelni. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a fejedelem által kért beleegyezést vagy hozzájárulást belátás, tetszés szerint meg is lehetett tagadni, főként akkor nem, ha súlyos, nyomatékos okra hivatkozva kívánták. Az bizonyos, hogy a beleegyezés alakítása nem volt fikció, és az alkotmánytörténetben nagyon reális jelentősége volt: kötelezettségvállalást jelentett a teljesítésre. Ezt világosan mutatja pl. II. Frigyes császárnak 1231-ben Seinához intézett parancsa: „küldjétek communitas-tokból körültekintő, gondos embereket jelenlétünkhöz, teljes felhatalmazást adva nekik általánosságban, hogy amit az ő és más jelenlévők tanácsára helyesnek látunk elhatározni, ...azt magukra nézve elfogadhassák, és hogy nektek is el kelljen fogadnotok és teljesítenetek, amit ők ígérnek”.¹⁹ Hasonló szellemben szólította fel I. Edward angol király a northamptoni sheriffet: hasson oda, hogy „a grófság közössége és a saját nevében két lovag teljes és megfelelő felhatalmazást kapjon, (a grófság minden civitas-ából) két civis, (minden burgus-ból) pedig két burgensis a civitas-ok és burgus-ok közössége nevében egymástól függetlenül annak a megtételére, amit közös tanácskozással el fognak rendelni, úgy hogy az

ilyen felhatalmazás hiányossága miatt valamiképpen elintézetlenül ne maradjon (az ország veszedelmének dolga”.²⁰

Érdekes elgondolást fejtett ki még II. Edward (1307–1327) korára nézve is a képviselők szerepéről az amerikai Strayer: elvitatja, hogy a parlamentek alkalmával ezek a képviselők más ügyekben is részt vettek volna, mint az adó megajánlásában.²¹

W. A. Morris megítélése szerint ugyanekkoriban a magnates és a kommunitas belegegyezésének, egyetértésének (consensus) csak az adózás megszavazásánál volt rögzített szerepe, minden más tárgyban inkább alkalmi volt és kivételes, mint állandó.²²

Ennek a kivételes jelentőségű consensus-nak a szerepét az a királyi ígéret adta meg 1297-ben a Confirmatio Cartarum-ban, hogy az akkori szükséghelyzet kényszerében megszavazott adó után ilyent többé nem szed „az egész ország közös hozzájárulása nélkül (fors que par commun assent de tout le royaume)”.²³

Magyarországon ilyen értelmű törvényt a rendkívüli adó szedéséről, illetve országgyűlési megajánlás nélküli megfizetésének tilalmáról csak 1504-ben hoztak, ám a magyarországi városok adójának képviselőik útján való bármilyen megajánlásáról nem tudunk.

Az 1459. évi országgyűlésre a városokhoz intézett királyi meghívóban a pecséteik elküldésére vonatkozó utasítás talán a II. Frigyes sienai meghívójában és az Edwardok teljes meghatalmazású megbízottak küldésére vonatkozó kívánságának analógiáival magyarázandó hazai jelenség, amely a városok feltehető önelkötelezésének magában álló példája.

A városoknak a középkori magyar országgyűlések törvényalkotásától való távolmaradása rendkívüli

fontosságú honi alkotmánytörténeti tény mutat: országrendiségük hiányát. Vegyük röviden szemügyre a rendi gyűlés két közismert meghatározását.

Az egyik a Cadiertől megfogalmazott insztitucionalista definíció. Ez az adómegajánlást tartja a rendi gyűlés fő jogosítványának. A másik a Lousse-ra és Marongiu-ra visszavezetendő korporatista koncepció. Eszerint a rendi gyűlés kritériuma az universitas-ként való, testületi fellépés és meghatározott kérdésekről érdemi döntések hozatala.

Azonban a rendelkezésünkre álló adatok szerint az országgyűlésre meghívott városok egyike sem vett részt egy alkalommal sem megbízottai vagy képviselői útján az adó megajánlásában és a jogszabályalkotásban.²⁴ Nincs a szakirodalomban a rendi gyűléseknek olyan meghatározása, hogy arra hivatkozva a középkori Magyarországon a városoknak a nemességhez fogható értelemben országrendiséget tulajdoníthatnánk.

A hazai városok legrangosabbjai, legelőkelőbbjei is saját jogaik szerint éltek, mindegyikük külön-külön universitas-t alkotott. Ezért nagyon lényeges Mátyás 1459. évi utasítása: a várost ne csak követői, hanem legfontosabb közös tulajdona, a pecsét jelenléte is képviselje. Az uralkodó ezzel nyomatékosította azt a tényt, hogy a város helyzete alapvetően más, mint a meghívott nemeseké. Ezek a tények annak következményei és bizonyítékai, hogy 1526 előtt Magyarországon az országos nemességtől eltérően a városok országrendiségéről nem beszélhetünk, mint ahogyan nem élt egységes, országos városi jog sem.²⁵

Gerics József

JEGYZETEK

¹ Az egészre lásd további irodalommal Gerics József–Ladányi Erzsébet: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. *Agrártörténeti Szemle* 30 (1988) 4–5.; továbbá Ladányi Erzsébet: Tulajdon és közszabadság. In: Várkonyi Ágnes-émlékkönyv. Bp., 1998. 44–45. – András koronázási esküje: *Catalogus fontium historiae Hungariae* ... Ed. A. F. Gombos. Bp., 1938. 1868.

² Michaud–Quantin, P.: Universitas. Paris, 1970. 33.

³ Zimmermann, F.–Werner, C.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Hermannstadt, 1892. 192–193. Az oklevél keletkezéséről és jelentőségéről: Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. (továbbiakban: Gerics i. m.) 260–261.

⁴ A váradelőfoki konvent oklevele: Kovachich, M. G.: Supplementum ad vestigia comitiorum... Buda, 1798. I. 226–230. (továbbiakban: Kovachich: Supplementum).

⁵ Fejér, Georgius: Cod. dipl. regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 1829–1844. III/1. 282.

⁶ Károly oklevele: Kovachich: Supplementum: 266.

⁷ „dignetur ... nos et civitatem nostram cum eiusdem iurisdictione et pertinentiis veluti membrum precipuum regni Hungariae specificice intelligi et includi facere ... civitatem istam, que in partibus istis unicum regni illius membrum est.” Idézi: Eckhart *Ferenc*: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941. (továbbiakban: Eckhart i. m.) 184. 73. j.

⁸ Eckhart i. m. 185. Magyar fordítása uo.

⁹ Eckhart i. m. 185.

¹⁰ Kovachich, M. G.: Vestigia comitorum apud Hungaros... Budae, 1790. 331.

¹¹ Mátyusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp., 1958. 98–99.

¹² Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp., 1897. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása. II. könyv 3. cím. 229. (továbbiakban: Werbőczy i. m.).

¹³ Kovachich: Supplementum I. 138.

¹⁴ Gerics József: Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. évf. (1998) 622.

¹⁵ Decreta Regni Hungariae. Ed.: G. Bónis, F. Dóry, G. Érszegi, S. Teke. (továbbiakban: DRH) 1458–1490. Bp., 1989. II. 267–268.

¹⁶ DRH II. 109–110.

¹⁷ Idézi DRH II. 108. 1. j. A megyékhez Mátyás a rokon szövegű, következő meghívót küldte: „korábbi oklevelünk szerint küldjétek magatok közül négy vagy több tekintélyesebbet teljes felhatalmazástokkal a velünk és többi atyátok fiával az előbb mondottakról való tárgyalás és döntéshozatal végett Szeged civitasunkba”. Idézve uo.

¹⁸ DRH I. 199. A kérdéskörrel: *Ladányi Erzsébet: O vzniku dvoch Žigmundo vých zákonov z roku 1405. Slovenská Archivistika* 1984/2. 115–118. *Uő.*: Zsigmond törvényhozása és a városok 1405-ben. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok ... Gerics József ... tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp., 1994. 111–114.

¹⁹ MGH Const. II. nr. 152. 186. Idézi: *Ladányi Erzsébet: Beitrag zur Geschichte der Stadt Esztergom (Gran) des 13. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio historica.* tom. XXV. 1987. 255.

²⁰ Stubbs, W.: Select Charters ... of English Constitutional History. Oxford. 1890⁷. (továbbiakban: Stubbs i. m.) 486.

²¹ Strayer, J. R.: The Statute of York and the Community of the Realm. In: *American Historical Review*. 47 (1941) 16–18. és 21–22.

²² Morris, W. A.: Magnates and Community of the Realm in the Parliament 1264–1327. In: *Medievalia and Humanistica*. 1943. 84.

²³ Stubbs i. m. 495.

²⁴ A középkori rendiség külföldi kutatási fő irányainak, s köztük Cadier, Lousse és Marongiu munkásságának áttekintése: Gerics i. m. 15–27.; a „városiak (civitatenses)” rendkívüli alkalommal összehívott országgyűlésen jelen lehettek ugyan, az i. v. szövegnek mind az intitulatio-ja, mind a corroboratio-ja igazolja, de csak mint tagolatlan sokaság, itt még képviseltről nincs szó a törvényben: 1445. május 7. DRH I. 339. és 348.

²⁵ A középkori Magyarországon a „libera villa, civitas, oppidum” kifejezések használatát és a király, valamint más urak tulajdonában lévő településekre való alkalmazását a hazai történetírásban először Ladányi Erzsébet tanulmánya tárgyalta 1977-ben (*Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Historica.* tom. XVIII. 1977. 3–43) és uő.: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok joglete. Levéltári Szemle XLII. évf. 1992/4. 3–12. Mindkét munka, tehát az 1977-ben megjelent, behatóan foglalkozik a jobbágyköltözés 1514. évi szabályozásával és a libera civitas-ok létevel, ahol a paraszti költözés 1514 után is megmaradt. A két tanulmány eredményeit a szakirodalom elfogadta és alkalmazza, magukra a tanulmányokra való hivatkozás nélkül.

A SZOVÁTAI HAJDU CSALÁD RÖVID TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA

Erdélyi, marosszéki székely család. Genealógiai irodalmunk klasszikusai igen mostohán bánnak el vele. Nagy Iván¹ egyetlen mondattal intézi el: „Vannak még szovátai Hajduk is, kik közül Mózes 1847-ben Marosszék házi számvevője.” Kempelen² ugyan négy helyen is hozza, de többször helytelenül:

- Hajdu (csókfalvi és szovátai)
- Görbe (alias Hajdu, csókfalvi és szovátai)
- Hajdó (szovátai)
- Hajdu (szovátai)

Szovátai Hajdú Mózes
1818–1891

Marosszék utolsó választott Törvényszékének utolsó elnöke

Az első két esetben elírta a Sándor-féle Genealógiai Füzetekben³ Köblös Zoltán tollából megjelent Erdélyi Nemességigazolók perék között szereplő csókfalvi (és nem csókfalvi!) előnevet, bár kijavította az

Szovátai Hajdu Gábor
Maros-Torda megye főlevéltárnoka
1860–1917

ott helytelen szováthi előnevet a helyes szovátaira. Pálmayra is hivatkozik, de nem vette észre, hogy a felsorolt négy család egy és ugyanaz. A sokszor felületesnek bizonyult Pálmay⁴ viszi el a „pálmát”, mert az ő adatai a legbővebbek. Adatait szovátai Hajdu Gábortól, Maros-Torda vármegye akkori főlevéltársától kapta. A lábjegyzetben megjegyzi, hogy az „összes iratok Hajdu Gábor megyei főlevéltárnok őrizetében”. Mint később kiderül, nem minden iratot nézett át tüzetesen. Ezt a családi levéltárat Hajdu Gábor egyetlen fia Hajdu István (1887–1924) marosvásárhelyi ügyvéd, újságíró és politikus örökölte, majd az ő korai halála után özvegye és leányai birtokába került, ahonnan idősebbik leánya, Erzsébet ke-

zével együtt sikerült legnagyobb részét 1947-ben Magyarországra átmentenem. A két világháború, a két menekülés, a többszöri impériumváltás alaposan megritkította a levéltárat, bár némileg növekedett is a 20. század új anyagával. Feldolgoztam az Országos Levéltárból, az Erdélyi Főkormányzók irataiból az 1818. évi nemességigazolók per teljes anyagát.⁵ Ezen túlmenően 1947-ben még alkalmam nyílt a csíkfalvi református és a nyárádszentmártoni unitárius anyakönyvekben kutatni, valamint a Maros-Torda vármegyei levéltár néhány fondját átnézni, végül a csíkfalvi temető családi sírjainak feliratait és a családi biblia családtörténeti beírásait is kijegyeztem. Felhasználtam továbbá az általam elért nyomtatott források: könyvek, folyóiratok, újságcikkek anyagát is.

Szovátai Hajdu István dr.
1887–1924
ügyvéd

Az Erdélyi Magyar Párt Országos Tanácsának tagja

Származási hely és családi név. A származási helyet megadja a nemesi előnév: szovátai. A csíkfalvi előnév is előfordul a későbbiekben, de csak annál az ágnál, amelyik a 18. század elején Szovátáról átköltözött Csíkfalvára. Pálmay az átköltözést egy általam már nem talált okiratra hivatkozással 1803-ra datálja, de ez minden bizonnyal elírás, mert a kezeim között levő okiratok közül több is csíkfalvi lakosokként jelöli meg a család egyes tagjait már a 18. század első felében is. Az igazi családi név a Hajdu (igen sokszor Hajdó) és nem a Görbe, mivel a Hajduk már a

primipiláris levél előtt szerepelnek a marosszéki, szovátai lustrákban és összeírásokban. A Görbe név különben megkülönböztető ragadványnévként a nemességszerző Jánosra vonatkozott, és így került a nemesi levélbe, ahogyan azt egy 1774. december 21-i esketési jegyzőkönyvben szereplő első három tanú egyöntetűen vallja, amikor kijelentik, hogy azért hívták Görbe Jánosnak a címerszerzőt, mert „tzípóka hátú” volt⁶. Azt is közlik a tanúk, hogy a nemességszerző magát „Hajdu alias Görbe” néven íratta be a nemesi levélbe. Ettől kezdve a Hajdu és Hajdó név vegyesen szerepel az okiratokban, de az 1818. évi igazolás után kizárólag a Hajdu név szerepel.

A családra vonatkozó első adat 1603. február 7-éről való, amikor összeírták a Básta György generális által a császár hűségére esketett marosszéki nemeseket, lófőket, darabontokat és szabadosokat Marosvásárhelyre,⁷ kifejezetten katonai célokra. Szovátán ezen összeírásban két Hajdu családbeli található: „L. Paulus Haidu és L. Andreas Haidu”. Az L. itt libertinust, szabad székelyt jelent. A második összeírás Báthori Gábor fejedelem alatt készült 1614. február 17–23. között Szovátán. Itt már a libertini debiles (elnyomrodottak) közt találjuk Haidu Pált, mint vén embert és mankón járó. A iobagiones subiugati, vagyis a jobbágyá tettek közt szerepel egy éppen akkor meghalt Gergely és az előbbi összeírásban még szabadszékely Haidu András, aki segítségért és oltalomért lett a Derzsi János jobbágya. Valószínű, hogy a katonáskodás alól kívánt így megszabadulni.⁸

A következő adatot a családi levéltárra hivatkozva Pálmay adja. E szerint Hajdu Simon és atyja Gergely 1633. január 2-án együttesen eladnak egy darab jószágot.⁹ Ez az oklevél azóta elveszett. Helyességét viszont alátámasztja az 1635. november 21–27. között, I. Rákóczi György fejedelem részére összeállított marosszéki lustra,¹⁰ ahol a hadköteles székelyeket vették számba. Ebben ugyanis a „recentes” vagyis az újonnan feltaláltak között szerepel Haidó Gergely és Haidó Simon a Mihály nevű infáns (kiskorú) fiával együtt. Ezt követően Pálmay újfent a családi levéltárra hivatkozással közli, hogy 1655. június 28-án Hajdu Simon és fia János primipiláris levelet nyert.¹¹ Sajnos ez az okirat sem található ma már a megmaradt levelek között. Hiteles szövege azonban megvan a gyulafehérvári Káptalan 1805. december 6-án kelt átíratában, amely szerint Hajdu Simon Szovátáról és kilencvenöt marosszéki székely pixidárius társa, pl. Hajdu Péter Göcsről kiváló szolgálataiért a primipilusok közé vétetik fel.¹² Ebből azonban az is kiderül, hogy

Pálmay megint csak tévedett, mert az oklevél nem tartalmazza Simon fia Jánosnak a nevét, ami ilyen csoportos rangemeléskor nem is volt lehetséges. Viszont nem tartom helyesnek Vass Miklós A királyi könyvek székely oklevelei c. munkájában az erre az oklevélre megadott július 28-i dátumot, mivel a Sándor Imre Címerlevelek. II. füzetében közölt címeradományozások között van egy a Ploesti táborból pontosan június 28-áról, míg egy másik július 11-éről már a Do/i/mbovicai táborban került kiadásra.¹³ Itt kell megjegyezni, hogy Kempelen idézett nagy munkájában az ebben az oklevélben szereplő marosszéki székelyek keresztnevét igen sokszor elteszti. Így a szovátai Hajdó Simon neve helyett Andrászt hoz. Ugyanekkor a göcsi Hajdó Péter helyett szintén Andrászt.¹⁴ A család egy későbbi tagja által összeállított leszármazási táblán ugyanez így áll: „Szovátai Nagy Hajdó Simon, aki Ao 1655. 28. junii Rákóczi György fejedelemtől primipiláris nemeslevelet impetrál”.¹⁵ Ez pedig tökéletesen egyezik a káptalan hiteles másolatában található adatokkal.

Ezután a címeres nemeslevél következik Apafi Mihálytól, amely Radnóton kelt 1668. június 13-án, kihirdetve ugyanott július 19-én az országgyűlésen. Eredetije a Magyar Országos Levéltárban található,¹⁶ és rajta a címer helye üres. Valószínűleg vagy anyagi, vagy sürgősségi okból nem történt meg a kifestés. A nemeslevél igen égett állapotban maradt fenn, lehet, hogy 1771-ben, Hajdu Mihály házának leégésekor sérült meg. Teljes szövegében olvasható az 1818. június 2-i marosvásárhelyi keltű szovátai Hajdu János és fia Hajdu Márton részére kiállított nemességigazolásban.¹⁷ Ebben valószínűleg a régebbi 1655-i lófőtség miatt a fejedelem már nemesnek mondja id. Hajdu alias Georbe Jánost és fiát Jánost.

Id. János előzőleg Lemhényben Háromszéken élt, ahol megnősült. Onnan Brassóba települt. Innen hívta udvarába I. Apafi Mihály fejedelemet, ahol is Bornemissza Anna fejedelemasszony asztalnoka lett. Neve nem szerepel a fejedelemasszony gazdasági naplójában, nyilván azért, mert szolgáló nemes volt és nem alkalmazott. Innen hazaköltözött Szovátára, apja birtokára, és ott másodszor is megnősült Siklódról.

A címer leírása az eredeti latinból fordítva a következő: „Égszínkék álló katonai pajzsnak alján egy természetes színű egész szarvas a pajzs jobb oldala felé szökellve ágaskodik, melynek nyakát nyíl fúrja át. A pajzs felett zárt sisak koronával, melyet két oldalról különböző színű foszlányok ékesítenek.” Tehát a szokásosnak mondható sisakdísz nélküli ún. er-

délyi címer. Érdekes, hogy az egyes családtagok ezt a címet, legalábbis a birtokomba került okmányok egyikén sem használták. Fennmaradt két Hajdu Mihálynak és Hajdu Mártonnak a csíkfalvi ágból több vörös viaszpecsétje. Ezeket legtöbbször a HM monogram szerepel. A remetei Hajdu József pedig egyszerűen ujj lenyomatát adta a viaszpecséten. A címerrajzot a birtokomban levő kis bekeretezett festményen kívül csak Pálmay fekete-fehér ábráján és Hajdu György csíkfalvi, 1876-ban készült síremlékén láttam, mikor 1947-ben ott jártam.

Továbbmenve mind a családi 19. századi leszármazás, mind Pálmay tud az id. Jánosnak, a címerszerzőnek egy Tamás nevű testvéréről, aki a gyalakutai gróf Lázár családnak lett a jobbágya, hogy ezáltal meneküljön a katonáskodástól.¹⁸ Ennek utódai Szovátán jobbágyokként éltek tovább, de később törvényes úton felszabadultak. Simonnak az 1635-ben említett kiskorú fia, Mihály többet nem jön elő az okmányokban, valószínűleg korán elhalt. A nemesi ágat így az id. János családja vitte tovább a nemeslevélben említett ifj. János fián kívül még három fiúval: Lukáccsal, Pállal és Péterrel. Ezek közül János két fiával Sámuellel és Dániellel a remetei és köszvényesi ágat alapította. Pálnak, mivel egyik fia Mihály elesett a holdvilági csatában,¹⁹ másik fiát, Pétert pedig „gonoszságáért lefejezték a radnóti kastélyban”,²⁰ csak egyetlen leánya maradt Kata, aki gyergyóalfalvi, majd később szovátai Pál Péterné lett. Leszármazói többször jönnek elő a Hajdu-oklevelekben. Lukács ága ottmaradt Szovátán, míg Péter ága a 18. század elején átköltözött Csíkfalvára, mivel fia, ugyancsak Péter oda nősült.²¹ A család így elkülönült ágai azért nem veszítették el egymást szem elől, főleg ha a szovátai közös örökség ügye, vagy egy nemesi igazolás megkívánta, rögtön felvették egymással a kapcsolatot.

Az időrendben legközelebbi adat egy lustrális kivonat 1762-ből²² közli „az 1685-ben a felséges római császár Leopoldus és fia a felséges József király kegyelmes Uraink ő felségek hűségére homagiumokat megtett Marosszéki vitézlő rendek neveit”. Szóvátáról Hajdó Pál és Hajdó Balázs. Ugyanezen kivonat tartalmaz egy 1691-es összeírást, ahol a meg nem jelent vitézlő rendek között szerepel Hajdó Pál, Hajdó Lukács és Hajdó Balázs. Ezt a Balázst egyelőre nem tudom a családfán elhelyezni. Végül egy 1711. június 13-i specifikáció Csíkfalváról az egyházi szabad nemesekről. Ezek közt van Hajdu Péter. Az 1818-i nemességigazolás szövege tartalmaz egy másik családi oklevelet is 1711. augusztus 23-áról. Ebben a Szóvátán lakó Hajdu Lukácsnak szóvátái Kis Benedek elzálogosít egy darab földet az ún. Hosszúmező helyen. Érdekes, hogy Pálmay erről az oklevélről nem emlékezik meg.

A következő oklevél, ami úgy látszik szintén nem került Pálmayhoz, a Csíkfalvára költözött Hajdu Péter feleségének Földi Druziánna vagy Duris asszonynak halála után készült, 1742. november 30-án, amikor is az özvegyen maradt Péter, fia Mihály és leánya Annók csíkfalvi Farkas Pálné megosztottak a feleség, illetve édesanya után maradt csíkfalvi ingatlan hagyatékon.²³ Erről a Péterről szó van még egy 1744. évi marosszéki jegyzőkönyvben, amit Benkő Károly Marosszék ismertetése c. munkájában idéz, hogy ti. „A mikházi Tsztes Pater Franciskánusok instantiájokra resolváltatott... Item azon három exemptusok, úgymint Mikházi Kovács Tamás szakács, Demiéhnázi Balog György faragó, csíkfalvi Hajdu Péter kádárjok ezután is mostan is meghagyatik...”²⁴

Az 1818. évi nemességigazolási iratok közt található egy rövid, 1747. október 25-én kelt testimoniális levél. A Remetén lakó 66 éves Hajdó Sámuel és 64 éves Hajdó Dániel testvérek ebben megerősítik, hogy a Csíkfalvában lakó Hajdó Péter fia volt néhai Hajdó Péternek, Hajdó Péter pedig testvére volt Hajdó Jánosnak, az ő édesapjuknak, „akinek neve Aranybötűvel fel van írva Anno 1668 datált Nemes Levelünkben, akárki is megláthatta”.²⁵

Csíkfalvi Hajdu Péter fiáról Mihályról Pálmay háromszor is megemlékezik három olyan oklevélre támaszkodva, amelyek a családi levéltárból azóta elvesztek. Az egyik szerint Mihály 1747-ben igazolta nemességét. Lehetséges, hogy ez alatt a fent említett testimoniális levelet értette 1747-ből. A másodikban, amely az 1818. évi nemességigazolás iratai közt megtalálható, Mihály 1751-ben újra igazolja nemességét

köszvényesi, remetei és mikházai tanúkkal.²⁶ A harmadikban Keresztúri Miklós marosszéki alkirálybíró a nemesek közé rendeli íratni 1753-ban. Birtokomban van azonban ugyanezen alkirálybíró és két marosszéki assessorának oklevele, melyben birtoknagyság, azaz sessiók szerint rendezik 1755-ben Csíkfalva „korcsomállási” jogát.²⁷ A felosztásban Hajdu Mihály neve a szabad renden levők között szerepel. Viszont az 1755. évi csíkfalvi adóösszeírás szerint: Nob.i Sessionis: Michael Hajdó.²⁸ Mihály háza 1771 őszén „hamar a szüret után” leégett. A következő év november 18-án 37 tanú kihallgatása után úgy néz ki, hogy bosszúból való gyújtogatás történt.²⁹ Feleségét, Antalfi Borbálát Pálmay nem hozza, de a fenti tűzzel kapcsolatos jegyzőkönyvben is benne van, sőt egy 1783. március 3-i csereszerződésben is megtalálható,³⁰ amelyet fiuk, Hajdu János és felesége Siklódi Erzsébet kötnek Sipos Istvánnal és feleségével, Mikola Máriaival. A cserébe adott nyáradszentmártoni jószágot ugyanis Hajdu János és felesége Siklódi Erzsébet még Hajdu Mihály és felesége Antalfi Borbála asszonnyal együtt szerezték. Mihály a csíkfalvi ref. anyakönyv szerint 1793-ban halt meg 77 éves korában, felesége pedig 1795-ben szintén 77 évesen.

1759-ben a Szóvátán „resideáló” ág is szükségét érezte egyfajta nemességigazolásnak. Erről tudósít egy 1759. október 25-i tanúvallatás Köszvényes és Remete községekből. A köszvényesi Hajdó Mojses – ekkor 59 éves – vallja, hogy a szóvátái „exponens Hajdó Mihály és Márton édesfiai Hajdó Simonnak, aki édesfia volt néhai szóvátái Hajdó Lukácsnak, akit jól esmert, igen öreg világtalan ember vala. Az atyám, aki most betegen fekszik, édesattyja ifj. János, Hajdó Péter, az exponensek néhai nagyattyja Hajdó Lukács és Hajdó Pál egy testvérek voltak, néhai szóvátái Görbe Hajdó János fiai, akinek az Armalist első Apaffy Mihály fejedelem atya volt”. Ugyanezt vallják a Remetén lakó Hajdó György 50, Hajdó Márton 46 és Hajdó Pál 49 éves tanúk, mindhárman az ifjabb Hajdó János unokái.³¹

Az itt igazolt szóvátái Hajdó Mihály és Márton születési sorrendjét Pálmay és az említett családi összeállítás is helytelenül hozza. Az 1785. évi szóvátái úrbéri összeírás ezt teljesen tisztázza, amikor is közli: „Michael Hajdu Annorum 69, Martinus Hajdu Annorum 57, Hi singuli Primipili.”³²

Csíkfalvi Hajdó Mihálynak a tüzészet jegyzőkönyve szerint két fia volt, Mihály és János. Mihály később nem kerül elő az oklevelekben, valószínűleg nőtlenül elhalt. János a szóvátái ágból származó má-

sik János és unokatestvére Józseffel együtt 1802-ben igazolta nemességét.³³ Az erre vonatkozó tanúvallatási jegyzőkönyv megtalálható az 1818-as nemesség-igazolási iratok között.³⁴

János 1789–90-ben a csíkfalvi református eklézsia kurátoraként köt csereszerződést a Demeter családdal az egyház egy darab földjéről.³⁵ Pálmaynál ezen Jánosnak és Siklódi Erzsébetnek mindössze két gyermekét találjuk: Györgyöt és Mihály assessort. A birtokban levő okmányok és anyakönyvi adatok szerint azonban hat fiúgyermekük volt, sorrendben a következők: Márton, János, Zsigmond, István, Mihály, György, és minden bizonnyal egy leány, Mária, Sikó Mihályné. A fiúk közül csak Mártonnak és Györgynek nem voltak leszármazottai.

A legidősebb közülük Márton volt, 1775–76 körül született. 1802-ben ő váltja vissza az ükapja, Péter által elzalogosított szovátai részirtokokat a Pál család tagjaitól.³⁶ 1804-ben gr. Toldalagi Krisztina székelymosoni udvari tisztje. 1816-ban 500 vonásforintot vesz fel váltócédulában szovátai Pál Péter bátyjától és fiától Pál Andrásról, amiért leköti a Szovátán levő birtokrészeit, 1818-ban pedig apjával, Jánossal együtt ő igazolja nemességét a marosvásárhelyi királyi tábla előtt.³⁷ 1825-ben megint hallunk róla, amikor testvéreivel együtt pereskedik néhai csíkfalvi Demeter István utódaival a földjükön átfolyó Malomárok ügyében. A Demeter utódok ugyanis a hivatalos felszólításra nem jelentek meg, így a „Hajdufiak” a Malomárkáról „a vizet eldugták”. 1825. április 29-én sikerült a feleknek megegyeznie a használatért oly módon, hogy a „Hajdufiak a mai napon a vizet a Malomárkára reá bocsátani kötelesek”. A malombéli birtokosok pedig egy évre „kötelezik magukat, hogy adnak minden forgó malomkő vagyis kerék után négy-négy véka gabonát, melynek fele jó kenyérnek való közvám-búza, fele pedig török búza legyen, még pediglen törvényes 16 kupás vékával fizetve”. Márton 1826-ban assessor, 1829. április 14-én pedig házassági tanú Nyárádszentmártonban az unitárius templomban, unokahúgának, a református Hajdu Annának és az unitárius Szabó Pálnak az esküvőjén. 1830-ban írásban igazolja, hogy 200 ft adósságát gr. Haller Zsigmondnének még 1823-ban kifizette, 1832-ben pedig elvállalta a „Remetén lakó de szovátai Hajdu József és részesei”, a marosvásárhelyi táblán 1827-ben indított produkcionális perének lefolytatását 40 ft költségtérítés ellenében.³⁸ Valószínűleg ez az a nemességigazolás, amely az erdélyi Főkormányzatszéknél 1836-ban nyert befejezést 8390. sz. alatt.³⁹ 1837-ben a

Marosszéki Derékszéken tárgyalják a „Márkodban resideáló” Siklódiak és részeseik, valamint Hajdu Jánosné Siklódi Erzsébet fiainak Hajdu Márton, Zsigmond, Mihály és többi részeseiknek a „márkodi közönség appellata Pars elleni osztályos ügyét”.⁴⁰ Halálozási idejét nem tudtam megállapítani.

A második fiú János, akit helyenként ifj. Jánosnak is írnak, még apja életében elhunyt 29 évesen, 1807-ben. Rövid életében azonban kétszer is nősült. Első felesége az unitárius Intze Anna volt, akivel 1799-ben kelt egybe, és akitől két leánya ért meg felnőtt kort: Susánna, Kis Ferencné és Borbála, Szabó Zsigmondné. Intze Anna valószínűleg Zsigmond nevű alig két évet élt kislánya születését követően halt meg, még 1805-ben, mert férje 1806-ban már második házasságot kötött Mihály Borbálával, akitől egy leánya Sára származott, később Pécsi Pálné. Ifj. János és édesapja id. János megtalálható az általam átnézett csíkfalvi adóösszeírásokban az 1802., 1806., 1807. évben, mint nemesi sessiók birtokosai.⁴¹

A harmadik fiú Zsigmond, aki Csíkfalván született 1781. április 17-én, a ref. anyakönyv szerint. 1802-ben ugyanott lépett házasságra Adorján Krisztinával. A csíkfalvi adóösszeírásokban az 1806., 1807. és 1808. évben szintén nemesi birtokos.⁴² 1825-ben ő is részt vesz a „Hajdufiak” Malomárok eldugási ügyletében és az azt követő szerződés megkötésében. Ő az egyetlen az aláírók közül, aki nem tud írni, helyette öccse, György ír alá, ő csak keresztet tesz a neve mellé. Gyermekai közül Zsigmond, Borbála és Júlia kiskorukban hunytak el. Anna, mint fentebb már láttuk, Szabó Pálné lett.

Fiának, Jánosnak lett ugyan két fia, József és Mihály, de 1892-ben mindkettő utód nélkül meghalt. Mint egy 1864-beli földeladási szerződésen látható, Zsigmond gyermekei sem tanultak meg írni, sőt bátyja, János leányai sem.⁴³

A negyedik fiú, István 1783 körül született. 1807-ben megnősült: Mihály Sárát vette nőül. 1808-ban született Mózes nevű fia, aki gyermekkorban halálozott el. Ő maga is a csíkfalvi református anyakönyv szerint korán, 28 éves korában halt el 1811-ben.

Az ötödik fiú, Mihály 1787-ben született. Meghalt 1863. február 5-én, 76 éves korában, 52 évi házasság után. Ennek megfelelően 1811-ben nősült. Elvévén kálnoki Bedő József nyárádszentmártoni unitárius lelkész és felesége, pákéi Vida Kata leányát, Sárát, aki 1783. január 1-jén született és 1865. december 24-én halt meg. Mihály később áttért az unitárius vallásra, fia Mózes azonban református maradt, míg leá-

nyai anyjukat követve unitáriusok lettek. Mihály írástudó ember volt, aki Marosszék assessora, később hitestáblabírája. Részt vett a Malomárok ügyében a szomszédsággal folyt perben. Ezen túlmenően számtalan birtokcseréről és vásárlásról szóló szerződés maradt utána. Így 1819 és 1848 között cserélt Kövendi Józseffel, Demeter Istvánnal, Hajdu Borbálával és Susánnával, a nyárádszentmártoni Varga Jánossal, Jakabházi Pálnéval, Csók Jánossal, báró Bálintit Károlylyal, Szentiványi Jánossal. Földet is vett. Így Áts Mártontól, Jakabházi Páltól kétszer is. Legtöbbször feleségével Bedő Sárával együtt.⁴⁴ Három gyermekük lett: Júlia, Mária és Mózes, akik 1813-ban, 1816-ban és 1818-ban születtek. Őket Pálmay is már pontosan hozzá férjeikkel, illetve Mózeset feleségével együtt. Júlia háromszor ment férjhez: előbb Vitályos Dénes unitárius lelkészhez, majd Nagy József birtokoshoz, végül Kelemen István unitárius lelkészhez, Mária pedig Boér Lajos birtokoshoz. Mózes vitte tovább a családot, így róla majd később. Síremlékük 1947-ben még megvolt a csíkfalvi református temetőben. Felirata:

Itt nyugsznak:

Szováthai Nemes és Nemzetes helybeli birtokos és lakos

Ns. Maros Szék volt Hites Tábla Bírája

Tkts. Hajdu Mihály úr

ki született 1787ik évbe meghalt 1863ik év február

5ik napján

élt 76 évet

és neje

Született Bedő Sára Úrasszony

ki született 1783ik év január 16 napján

elhalt 1865ik év december 24ik napján

élt 83 évet

Csendes nyugalom örök üdv

és béke lengjenek poraik felett.

Csíkfalva 1876.

A hatodik fiú György volt, aki 1790-ben született és 1864. január 6-án halt meg nőtlenül. 1825-ben ő is benne volt a Malomárok-ügyben. Bérelte Jakabházi Pál és neje, Demeter Borbála malmát. 1842-ben megveszi Antalfi György csíkfalvi belsőségét. 1850 áprilisában unokaöccsével Hajdu Jánossal együtt a Hajdu Mózes unokaöccsével közösen bírt Gábor földé nevű jószágrészeit eladják 60 v.rhénes forintért Hajdu Mózesnek. Hagyatékan 1864-ben az osztozó atyafiak úgy egyeznek meg, hogy valamennyien átadják örökrészüket Hajdu Mózesnek 125 forintokért osztrák ér-

tékben.⁴⁵ Síremléke 1947-ben szintén állott a csíkfalvi református temetőben.

Felirata, a szöveg felett címerajzzal:

Itt nyugszik

Szováthai nemes és nemzetes helybeli birtokos

és lakos

Hajdu György úr

Született 1890ik /1790!/ évbe – meghalt 1864ik évbe

január 16-án

Élt nőtlenségbe 74 évet, a községi életbe – ugysis mint

első gazda – kitűnő tevékenységgel

Örök üdv, béke és nyugalom lengjenek porain.

Csíkfalva 1876 június 24-én.

Úgy tűnik mind a szülei (Hajdu Mihály és Bedő Sára), mind a nagybácsi, György síremlékét a hálás fiú és unokaöccs, Hajdu Mózes állíttatta fel egyazon időben. 1876-ban.

Hajdu Mózes Csíkfalván született 1818. március 28-án. Alsóbb fokú iskoláit a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. Birtokomban van egy iskolai névsor 1831. március 22-éről, ahol a 102 grammatista neve közt ott található Hajdu Moses. Tanítójuk Péterfi Elek. Van egy értesítőlap is, igaz év nélkül, amelyen a „poéták” nevei vannak felsorolva. Köztük van Hajdu Moses. További életfolyására kitűnő forrás pályázati folyamodványa,⁴⁶ amelyet 1871-ben Magyarország igazságügyi szervezetének újjáalakítása-
kor nyújtott be a következő szöveggel: „Pályázati folyamodványa marosszéki alkirálybíró és törv.széki elnök Hajdu Mózesnek a szervezendő marosvásárhelyi királyi elsőfolyamodású törv.székhez elnökké leendő legfelsőbb kinevezése megnyerhetése iránt.

Curriculum vitae

1844. június 21. ügyvédi vizsga

1848 ügyvédi oklevél

1845. jan. 7.–1848 Marosszék táblabírája és a felsőkerület honi számvevője

1848 nemzetőr százados

1849 szolgabíró

1861. április 22.–1862. február 2. dullóbiztos (szolgabíró)

1867. július 17.–1869. augusztus törvényszéki elnök

1869. augusztus–1871 törvényszéki elnök

Sajnos az óhajtott állást nem nyerte el, csupán a nyárádszeredai járásbíróssággal kellett megelégednie. Mindenesetre ő volt a megyerendszer bevezetése előtti Marosszék utolsó választott törvényszékének elnöke.

Ő is szerző ember volt. Mint fentebb láttuk 1864-ben magához váltotta Hajdu György nagybátyja teljes örökségét, Jobbágyfalván, Csíkfalván, Csíkszentmártonban (Nyárádszentmárton) és Májában volt ingatlanait a többi Hajdu-örököstől és két nővérétől. 1850-ben pedig az ún. Gáborföldet Csíkfalvában Hajdu János és Hajdu György rokonaitól. Ugyancsak 1864-ben megveszi életjáradékra Juliánna nővérétől a szülői örökséget is. Ezt már feleségével, a primor családból származó tompai Bothos Júliával, tompai Bothos Sámuel, Marosszék alkirálybírája és felesége, felsőkápolnai Kakucs Krisztina leányával együtt teszi. Az életrajzi adatok közt feltüntetett dullóbiztosi állás 1862. február 2-i befejezése nem volt más, mint az ún. februári pátens Erdélyre való kiterjesztésének kísérlete elleni tiltakozás lemondás formájában. Hajdu Moses ez irányú körlevele a sellyei járás egyes községeihez valamennyi által nyugtázva családi levéltárámban van. Hajdu Mózes különben a Nyárádszereda és Vidéke Olvasó Egyletnek 1885-től elnöke volt.⁴⁷ Sírfelírata a csíkfalvi temetőben 1947-ben:

Szovátaí Hajdu Mózes

Marosszék utolsó választott törv.széki elnöke

nyug. kir. járásbíró

sz. 1818. márc. 28.

+ 1891. szept. 6.

Szolgált hazájának híven, élt
övéinek, öt gyermeke áldja emlékét.

A család tulajdonában megmaradt bibliája: „Szent biblia Asz-az Istennek Ó és Újj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás Melly magyar nyelvre fordítatott Károli Gáspár által. És mostan tizenötöd-ször e kis formában kibotsáttatott. Nyomtattatott Ultrajectumban Reers W. János által 1765-dik esztendőben.”⁴⁸ Belül Hajdu Mózes írásával:

Hic liber est meus, Testis est Deus, Quis illum quaerit, Nomen hic erit. Alatta:

Hajdu Mosesé.

Majd: Születtek gyermekeink:

- 1) Amália 1856. október 2-án
- 2) Katalin 1857. november 23-dikén
- 3) Gábor 1860. január 21-dikén
- 4) Janka 1862. május 21-dikén
- 5) Pál 1864. május 24-dikén

Innen már utódai vezették a dátumokat 1945. december 22-éig, Dr. Hajdu Istvánné Szánthó Emília

haláláig. A három leány sorrendben altorjai Apor György káli birtokoshoz, radnóti Szánthó Elek székelymosoni birtokoshoz, illetve csíkjénőfalvi Vízy Mártonhoz ment feleségül.

A csíkfalvi ősi Hajdu-birtoktól először 1893-ban Amália vált meg, átengedve örökrészét 400 forintért Katalin, Janka és Pál testvéreinek.⁴⁹ Gábor Ákosfalván élt feleségével, radnóti Szánthó Ágnessel, Pál pedig Nyárádszentbenedeken gazdálkodott feleségével, zilahi Sebess Lenkével. Édesanyjuk, tompai Bothos Júlia 1906. december 8-án halt meg Marosvásárhelyt, és december 10-én temették férje mellé Csíkfalván.

A fiúk közül az idősebbik, Hajdu Gábor ákosfalvi gazdálkodás után beköltözött Marosvásárhelyre, és ott a vármegye főlevéltárnoka lett. Mint ilyen, szavazati joggal bíró tisztviselő volt Maros-Torda vármegye 1916-ig, illetve 1919-ig megválasztott törvényhatósági bizottságában. 1905. június 19-i dátummal hivatalos bizonyítványt kapott Maros-Torda vármegye alispánjától, Farkas Alberttől a szovátaí Hajdu család nemességére vonatkozólag. „Szovátaí id. Hajdu János, ki 1818-ban igazolta nemességét, egyik fiától Mihálytól, aki 1838-ban nemességi hűségesküt tett, származik Hajdu Gábor, Maros-Torda vármegye levéltárnoka, kiskorú fia Hajdu István és Hajdu Pál nyárádszentbenedeki földbirtokos”.⁵⁰ Gábornak és feleségének egyetlen gyermeke lett István, aki 1887-ben született Ákosfalván. Hajdu Gábor Marosvásárhelyt halt meg 1917. március 23-án. Az ottani református temetőben temették március 25-én.

Felesége, radnóti Szánthó Ágnes, radnóti Szánthó Gergely ügyvéd, székelymosoni birtokos és koronkai Erdős Katalin leánya, túlélte a II. világháborút is, és 1961-ben, 97 éves korában halt meg Parajdon, unokájánál, Hajdu Magdolna, Illyés Lajosnénál.

A kisebbik fiú, Hajdu Pál földbirtokos volt, református egyházmegyei képviselő és vármegyei törvényhatósági bizottsági tag. Feleségétől, zilahi Sebess Lenkétől csak leányai születtek: Katinka, Dabóczy Viktorné és Lenke, Simó Józsefné. Pál 1925. augusztus 12-én halt meg, és 13-án temették Nyárádszentbenedeken.

A szovátaí Hajdu család csíkfalvi ágának utolsó felnőtt férfi tagja, Gábor fia István 1887. szeptember 7-én született Ákosfalván. Iskoláit a marosvásárhelyi református kollégium, illetve főgimnáziumban végezte, ott érettségizett 1905-ben. Ezután a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karán szerzett általános jogtudori diplomát 1911-ben. Mint ügyvédjelölt 1912-ben letette az ügyvédi vizsgát a marosvásár-

helyi ügyvédvizsgáló bizottság előtt.⁵¹ Ezek után Marosvásárhelyt ügyvédi irodát nyitott. 1916-ban nősült: felesége radnóti Szánthó Emília, radnóti Szánthó Kálmán segesvári MÁV-fűtőház főnök és hosszú-aszói Deli Erzsébet leánya Segesvárról. István később újságíró és laptulajdonos lett, valamint politikus, immár Romániában. Oroszlánrészt vállalt az egységes erdélyi Magyar Párt megalakításában. Előkészítője és aláírója is volt az ún. csucsei paktumnak.⁵² Mint az erdélyi Országos Magyar Párt Elnöki Tanácsának tagja hunyt el fiatalon, 1924. december 29-én. Marosvásárhelyt. Ott is temették december 31-én.⁵³ Ákosfalván egy tönkrement gazdaság darabjait ákosfalvi parasztokkal vetette meg, a belsőséget némi földdel együtt pedig ő vette meg. Három gyermeke született: Erzsébet 1917-ben, Magdolna 1921-ben és 1925-ben az utószülött István, akit 16 éves korában súlyos agyhártyagyulladás vitt el, így a szovátai Hajdu család férfiága vele kihalt. Erzsébet Debrecenbe ment nőül Dr. Nagybakay Antal vaskereskedőhöz, Magdolna pedig Ákosfalván Illyés Lajos gyógyszerészhez.

A remetei Hajdu ágról a legutolsó adat Maros-Torda vármegyéből való: 1916-ig, illetve 1919-ig megválasztott törvényhatósági bizottság tagjainak ideiglenes névjegyzékében 17. sorszám alatt található Hajdu Péter (szovátai) birtokos.⁵⁴

A családi iratok közt található egy 1905. október 3-i keltű levél, amit Hajdu Géza a Trencsényi Kir. Törvényszék elnöke intéz Hajdu Gábor marosvásárhelyi levéltárnokhoz.⁵⁵ Ebben kifejti, hogy dédapja szovátai Hajdu Márton a 18. és 19. század fordulóján körül települt ki Erdélyből Magyarországra, a Hont vármegyei Felsőtúrra. Egyetlen okirata a „Protestatoria Declaratio”, amely így kezdődik: „Mi ifj. és id. Hajdu János és Hajdu Mihály a magunk és több osztályos vérünk nevében a székely törvény és constitúció nyomán...” Többet nem idéz az oklevélből. Ez a névsor tökéletesen megegyezik az 1771 körül élt szovátai ág névsorával. Levezeti a genealógiáját ettől a Mártontól: ennek fia Mátyás, fiai Albert vagy Béla és János, Béla fiai: ő, Géza, aki 1859-ben született és testvéröccsei, László, József, Rudolf, Kálmán és Ferenc.

Egyébként felvette a kapcsolatot a Szovátán élő rokonokkal is. Azok és ők is katolikusok. A csíkfalvi ág azonban néhány unitárius tagtól eltekintve református. Szerinte 1890-ben Szovátán éltek: Hajdu János és Zsigmond, Ferenc, Gergely, id. Hajdu György, Sándor, Mária és Márton. 1905-ben azonban már csak Hajdu József, Hajdu Dénes és Hajdu Sándor gazdálkodott Szovátán.

A csíkfalvi Hajdu István a húszas évek elején, családi közlés szerint minden fáradozása ellenére sem talált már szovátai Hajdu családtagot sem Remetén, sem Szovátán. Úgy látszik, a szovátai Hajdu család kihalt a 20. század első felében, hacsak a trencsényi, valószínűsített családtagokból nincs még valaki le származott valahol.

Az eredeti címereslevél történetére vonatkozóan számos adat áll rendelkezésre, melyből kikerekedik a címeres levél hányatott sorsa.

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem radnóti kastélyában 1668. június 13-án megajándékozta hűséges hívét, felesége asztalnokát, id. Hajdu alias Geörbe Jánost és elsőszülött fiát, ifj. Jánost az armálissal, amelyet 1668. július 19-én a radnóti országgyűlésen ki is hirdettek. Elvileg, mint legidősebb fiúhoz, aki szerepelt az armálisban, ifj. Jánoshoz kellett kerülnie. Tudjuk azonban, későbbi tanúvallatásokból, hogy ő korán meghalt. Özvegye két kiskorú fiával, Sámuellel és Dániellel Remetére költözött, mert oda ment újból férjhez. Lehet, hogy magával vitte a nemeslevelet is. Ugyancsak a remetei Hajduk érdekében történt 1775-ös tanúvallatásból tudjuk, hogy az armális a „villangó időben”, ami szerintem az 1690–1710 közötti kuruc–labanc időszak lehet, elkerült a családtól, és pedig vadadi Zólyánéhoz, aki azelőtt vadadi Filep Jánosné volt. Tőle váltotta vissza Hajdu Péter. Ebben az időszokban két Péter élt a Hajduk között: egy Csíkfalván és egy Remetén. Feltételezem, hogy ez utóbbi volt a kiváltó.⁵⁶

Az előző vallomástevő a szovátai ágból való Hajdu Márton, 1775-ben 47 éves tanú volt, akiről 1803. április 13-án Szovátán az ő ága érdekében folytatott tanúvallatás során „szovátai Beke Judit mostanné Domokos Mihályné ann.55.” a következőt vallja: „Csak annyit tudok nemességek eránt vallani, hogy ennek előtte jeles esztendőkkel most is életben levő Haidu Márton uram a falu által bírónak választatván, felvenni nem akarta, azért a férjével akkor volt V/ice/k/irály/bíró néhai Csapai László úr eleiben kerekedtek elvívén Haidu Márton uram maga Nemeslevelét is, ottan megmutatta, amelyet a tisztelt királybíró úr megnézvén, azt felelte, hogy ez magában elég jó, de hogy törvényesen nem produkált véle, ezért amíg producálna, a bíróságot viselje.”⁵⁷ Hogy hogyan került át a remetei Hajduktól a szovátai Hajdukhoz, onnan meg a csíkfalvi ághoz, az rejtély előtttem. Egy biztos, az eredeti nemeslevél benyújtásra került a csíkfalvi Hajdu János és fia Hajdu Márton 1818. évi nemességigazolásához. Az 1818. június 6-i

marosvásárhelyi lajstrom szerint: „A felperesek levelei: 5. Egy eredeti 1668-ban juni 13-án költ Armális, mely által 16 Apaffy Mihály id. és ifj. Hajdu Jánost megnevesíti.”⁵⁸

A Magyar Országos Levéltár a 6868/1818. sz. Erdélyi Főkormányzósági nemességigazolási iratok közül kiemelte a nemeslevelet és az F 149 Cistába helyezte el. Pálmay a nemeslevélre vonatkozólag ugyan külön megjelölve is közli, hogy az összes okmányok Hajdu Gábor megyei főlevéltárnok őrzetében vannak,⁵⁹ de ez tévedés, mert az Erdélyi Főkormányzóság iratai még a 19. század második felében bekerültek a Ma-

gyar Országos Levéltárba, és ma is ott őrzik.⁶⁰ Szélei erősen megviseltek, égési nyomokkal. Lehet, hogy a csíkfalvi Hajdu Mihály házának leégésekor, 1771-ben sérült meg. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a nemeslevél állandóan vándorolt az egyes családi ágak közt, aszerint, hogy melyiknek volt szüksége a nemességigazolásra, és valószínűleg ezért is fordult a remetei Hajdu József 1832-ben a csíkfalvi Hajdu Mártonhoz segítségért, mert a nemeslevél már akkor bent volt az Erdélyi Főkormányzóságnál, az 1818-as igazolás iratai között.

Nagybákay Antal Zelmos

JEGYZETEK

¹ *Nagy Iván*: Magyarország családi címerekkel és nemzedékre táblákkal. Pest, 1859. V. 12.

² *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Bp., 1912. IV. 353, 415, 447.

³ *Köblös Zoltán*: Nemességigazolók percek. In: Sándor Imre–Schestyén József: Genealógiai füzetek. III. évf. Kolozsvár, 1905. 98.

⁴ *Pálmay József*: Maros-Torda vármegye nemes családjai. Marosvásárhely, 1904. (továbbiakban: Pálmay i. m.) 55–56.

⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Erdélyi Főkormányzóság – F 141 Cista Dipl. – 6868/1818. (továbbiakban: id. okmánygyűjtemény.

⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 22. lajstromszám.

⁷ *Demény*: Székely Oklevéltár. Új sorozat. (továbbiakban: Demény i. m.) IV. Kolozsvár, 1998. 138.

⁸ Demény i. m. IV. 265.

⁹ Pálmay i. m. 55.

¹⁰ Demény i. m. V. Kolozsvár, 1999. 376.

¹¹ Pálmay i. m. 55.

¹² MOL id. okmánygyűjtemény 4. lajstromszám.

¹³ *Sándor Imre*: Címerlevelek. II. füzet. Kolozsvár, 1912. 82, 83.

¹⁴ Kempelen i. m. IV. 445.

¹⁵ Hajdu családi levéltár – magántulajdonban –, 19. század végi összeállítás.

¹⁶ MOL. F 141 Cista Dipl. 6868/1818.

¹⁷ Hajdu családi levéltár: Királyi megerősítés „Nos Francisus...” kezdettel, 1818. június 2.

¹⁸ Pálmay i. m. 56.

¹⁹ *Köpeczi Béla*: Erdély története. Bp., 1988. II. 898.

²⁰ MOL id. okmánygyűjtemény 12. lajstromszám.

²¹ l. 20. jegyzet.

²² MOL id. okmánygyűjtemény 10. lajstromszám.

²³ Hajdu családi levéltár. Erősen barna, megperzseltnek látszó okirat.

²⁴ *Benkő Károly*: Marosszék ismertetése. 189.

²⁵ MOL id. okmánygyűjtemény 26. lajstromszám.

²⁶ MOL id. okmánygyűjtemény. 8. lajstromszám.

²⁷ Hajdu családi levéltár.

²⁸ Maros-Torda vármegye levéltára. A 108 Contributiós ki-mutatások. Csíkfalva, 1755.

²⁹ MOL id. okmánygyűjtemény 6. lajstromszám.

³⁰ Hajdu családi levéltár. Birtokcsere-szerződés 1783-ból.

³¹ MOL id. okmánygyűjtemény 9. lajstromszám.

³² Maros-Torda vármegye levéltára. Urbárium-összeírások U. 535. Szováta, 1785.

³³ Pálmay i. m. 55.

³⁴ l. 20. jegyzet.

³⁵ Hajdu családi levéltár.

³⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 16. lajstromszám.

³⁷ l. 17. jegyzet.

³⁸ Hajdu Mártonnal kapcsolatos említett valamennyi okirat a Hajdu családi levéltárban.

³⁹ Kempelen i. m. IV. 447.; MOL Erdélyi Főkormányzóság 8390/1836. évi nemességigazolás.

⁴⁰ Maros-Torda vármegye levéltára. S 91 Siklódi családi iratok.

⁴¹ l. 28. jegyzet 1802., 1806. és 1807. évekről.

⁴² l. 28. jegyzet 1806., 1807. és 1808. évekről.

⁴³ Hajdu családi levéltár. Szerződés-aláírások során.

⁴⁴ Hajdu Mihály és neje valamennyi szerződése a Hajdu családi levéltárban.

⁴⁵ Hajdu családi levéltár.

⁴⁶ Hajdu családi levéltár. Sajátkezű folyamodvány.

⁴⁷ Hajdu családi levéltár. Köszönőlevél.

⁴⁸ Dédunokája, Illyés Lajosné Hajdu Magdolna birtokában Marosvásárhelyt.

⁴⁹ Hajdu családi levéltár.

⁵⁰ Hajdu családi levéltár.

⁵¹ Diplomák a Hajdu családi levéltárban.

⁵² *Szász Zsombor*: A csucsai paktum. In: Magyar Szemle 1937. augusztus.

⁵³ Életrajza megjelent az Erdélyi Tükör kulturális magazin (XII. évf.) 2000. szeptemberi záró számában. Debrecen, 2000.

⁵⁴ Hajdu családi levéltár.

⁵⁵ Hajdu családi levéltár.

⁵⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 23. lajstromszám.

⁵⁷ MOL id. okmánygyűjtemény 13. lajstromszám.

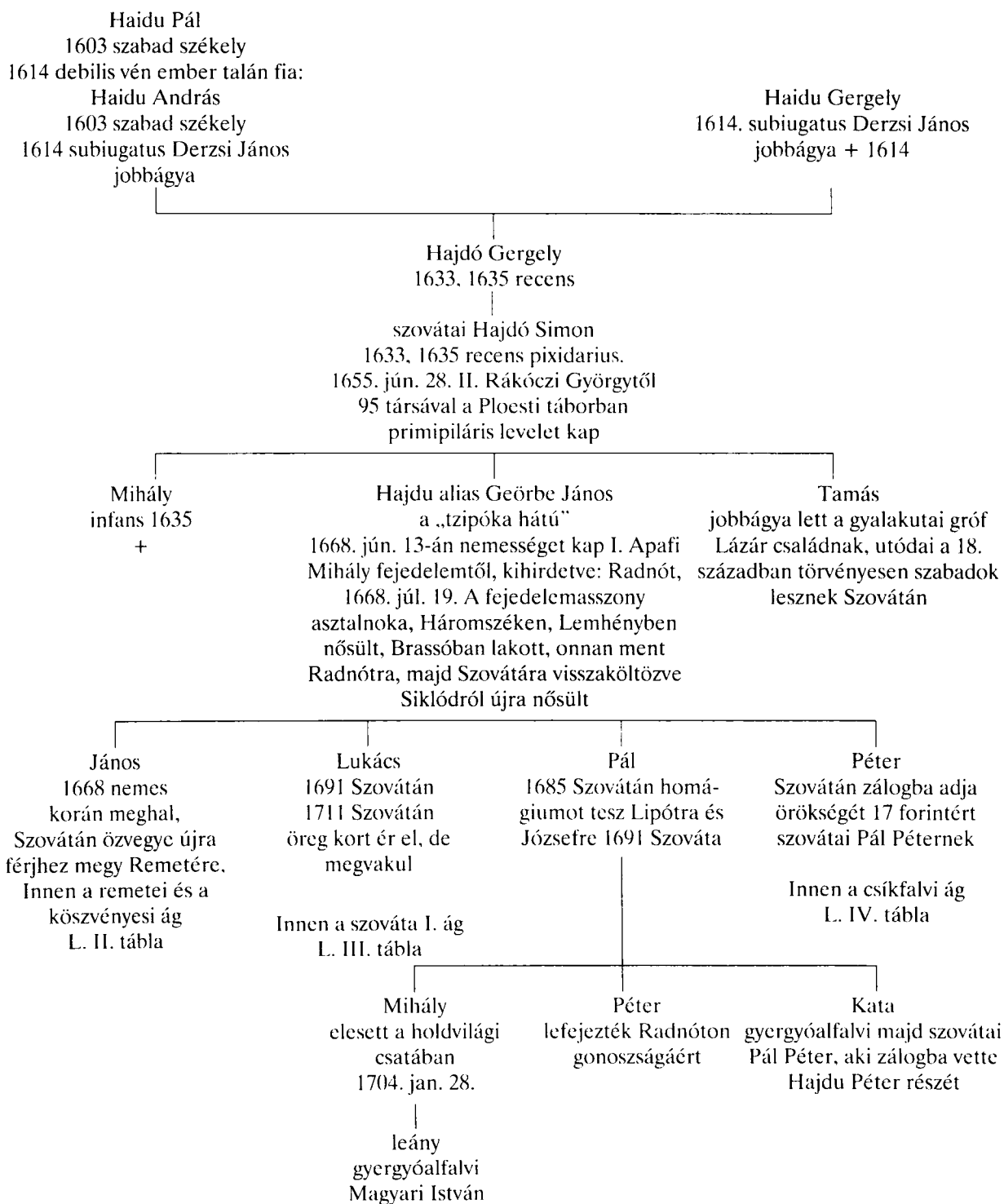
⁵⁸ MOL id. okmánygyűjtemény 5. lajstromszám.

⁵⁹ Pálmay i. m. 55.

⁶⁰ *Nyulásziné Straub Éva*: A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címerlevelek jegyzéke. Bp., 1981. 85. 998. sz.

A szovátai Hajdu család leszármazása

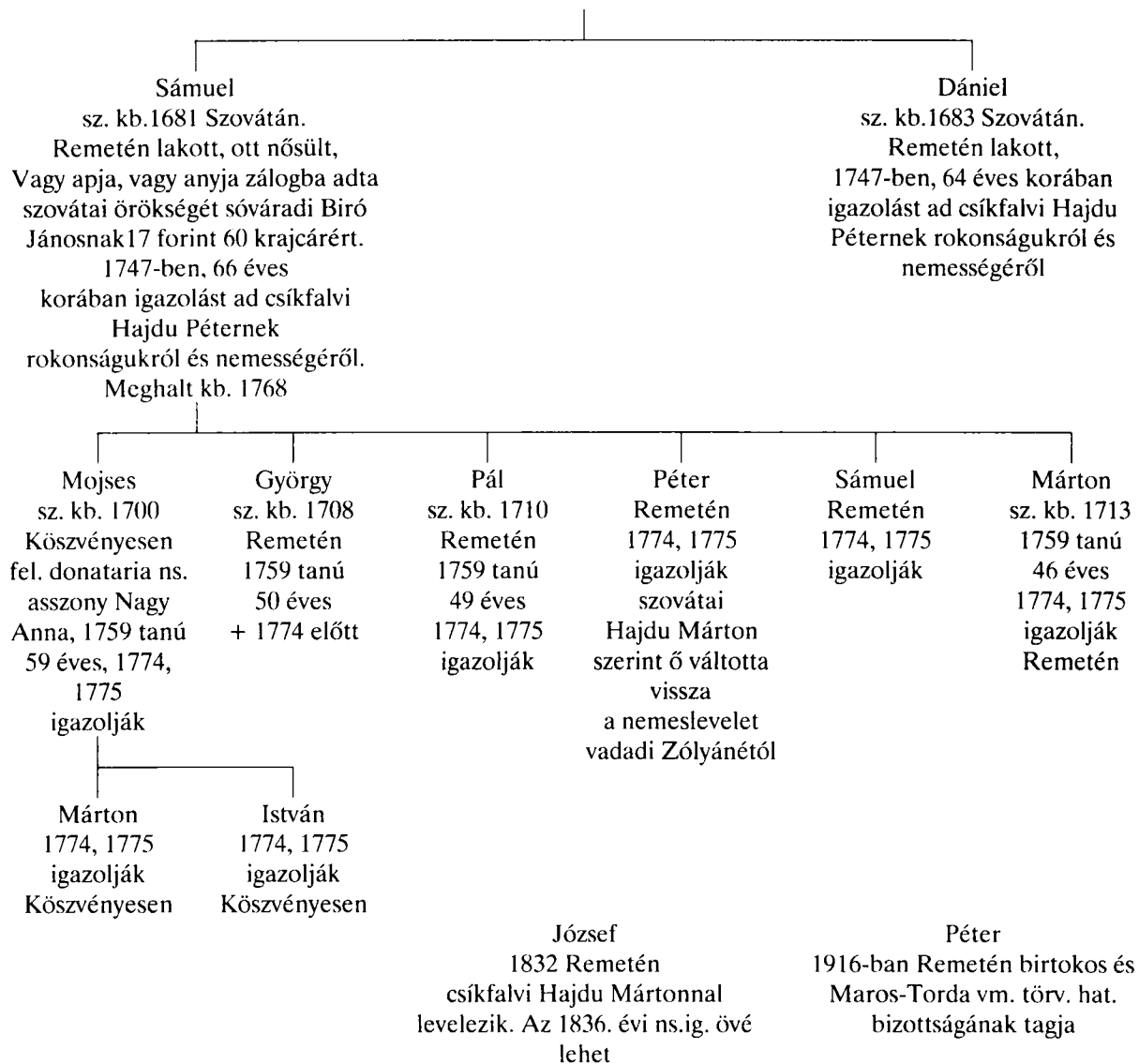
I. tábla

II. tábla

ifj. Hajdu János
aki az I. táblán

apjával együtt nemességet kapott I. Apafi Mihálytól. 1668. jún. 13.
Szovátán élt, meghalt 1683–1685 között. Felesége férjhez ment később
Remetére, és két kis fiúgyermekét is odavitte magával

III. tábla

szovátai Hajdu Lukács

1802. évi tanúvallomás szerint a nemességszerző János második fia volt
1691-ben nem jelent meg az összeíráson. 1711-ben zálogba vett egy darab földet
Szovátán. 1759-es tanú szerint igen öreg világtalan ember volt

Simon

1759. évi tanúvallomás szerint Szovátán életben van.
1802. évi tanúvallomás szerint sóváradai Biró Jánostól
zálogsummával visszaváltotta Hajdu János részét

Mihály

sz. kb. 1716 Szovátán
1759 tanú a köszvényesi ágnek
1774 tanú a köszvényesi ágnek, 58 éves
1785 úrbéri összeíráskor nob. primip., 69 éves
1775 tanú a remetei ágnek, 58 éves
meghalt 1802 előtt

Márton

sz. kb. 1728 Szovátán
1759 tanú a köszvényesi ágnek
1775 tanú a remetei ágnek, 47 éves
1785 úrbéri összeíráskor nob. primip.: 57 éves
1775 körül, Csapai László vicekirálybíró
idejében szovátai falubíró, bár tiltakozik
1802. évi tanúvallatáskor jelen van. 1803-ban él.
1806/7. évi szovátai adóösszeírásokban szerepel

Id. János

1771. évi osztályperben szerepel
1802 nemességét igazolja, 1803-ban él.
A szovátai adóösszeírásokban
1806/7., 1817., 1823/24., 1827–29. években
mint nobilis Hajdu öreg János szerepel

József

1802 nemességét igazolja
1803-ban él, 1806/7
urbárium szerint nobilis

Mihály

1771. oszt. perben
1806/7., 1817., 1823/24.,
1827/28. nobilis

ifj. János

1771. oszt. perben
1806/7., 1817., 1823/24.,
nobilis, 1827/28.

Antal

igazolt testvére
1803 előtt elbujdosott,
csak özvegye él halálhíre
után felesége újra
férjhez ment

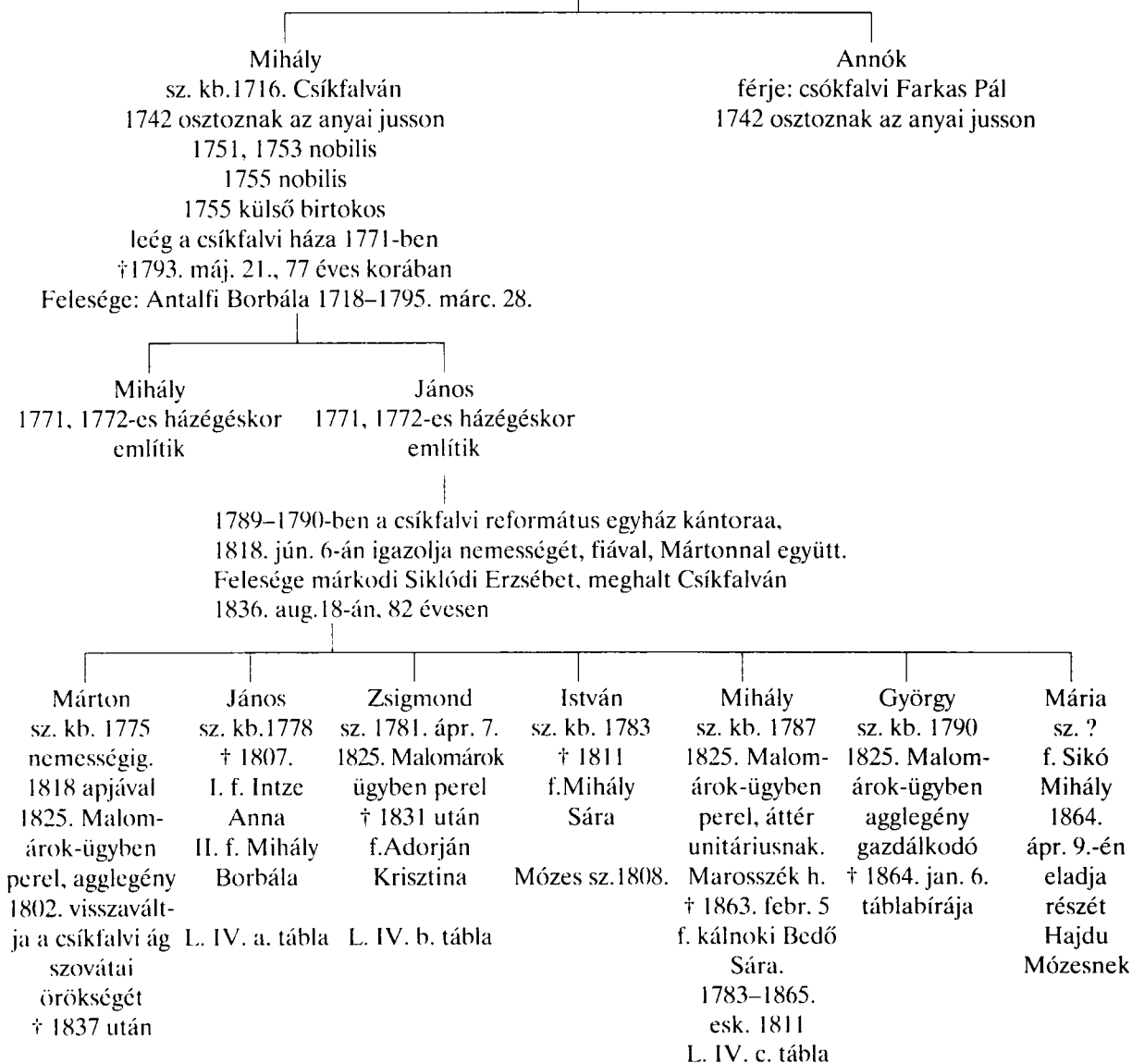
IV. tábla

szovátai Hajdu Péter
aki az I. táblán

zálogba adja szovátai örökrészét szovátai Pál Péternek 17 forintért

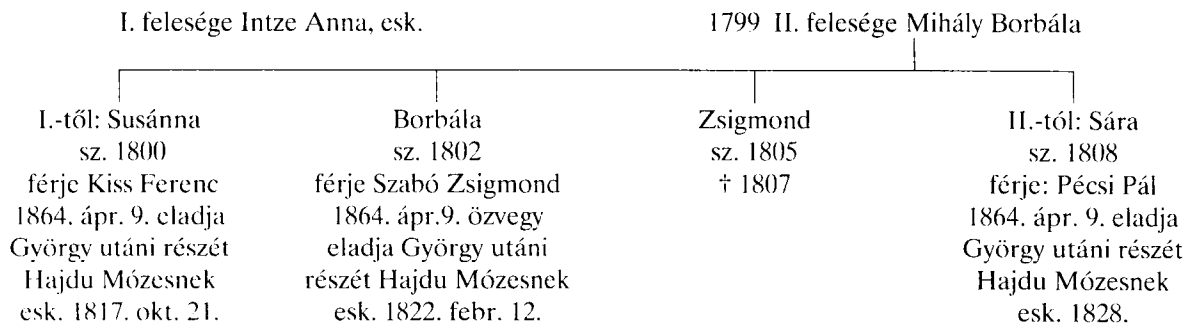
Péter

Csíkfalvára költözik, 1711. jún. 13. csíkfalvi specifikáció szerint egyházi nemes, a mikházai ferences barátok kádármestere, 1744-ben úgyszintén. Csíkfalvára nősült, felesége Földi Drusiánna vagy Duris, aki birtokos nemes asszony volt. és meghalt 1742-ben. 1742-ben a férj és két gyermeke osztoznak a hagyatékán. 1747. Testimoniális levelet kap a két remetei Hajdu testvértől rokonságára és nemességére nézve

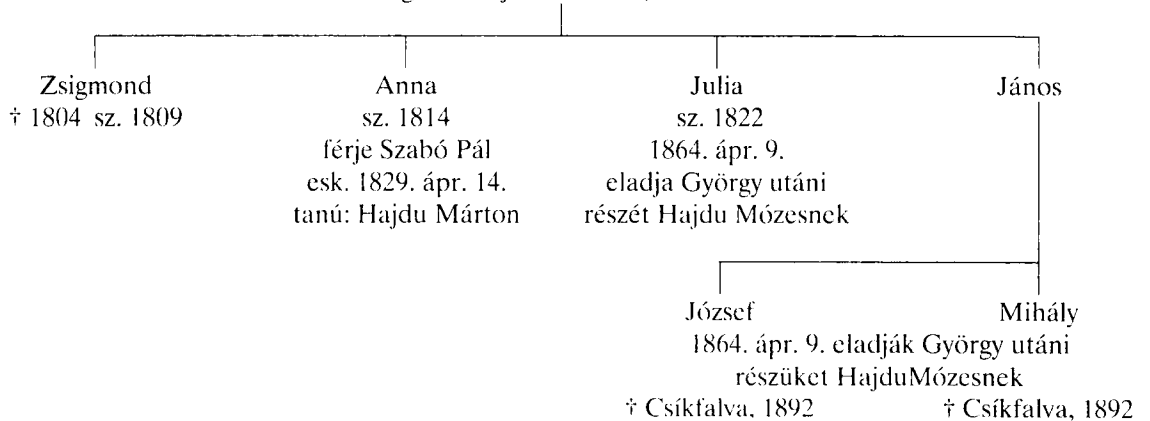
IV. a. tábla

szovátai Hajdu János
 aki a IV. táblán
 sz. kb. 1778 + 1807 után
 gazdálkodó

IV. b. tábla

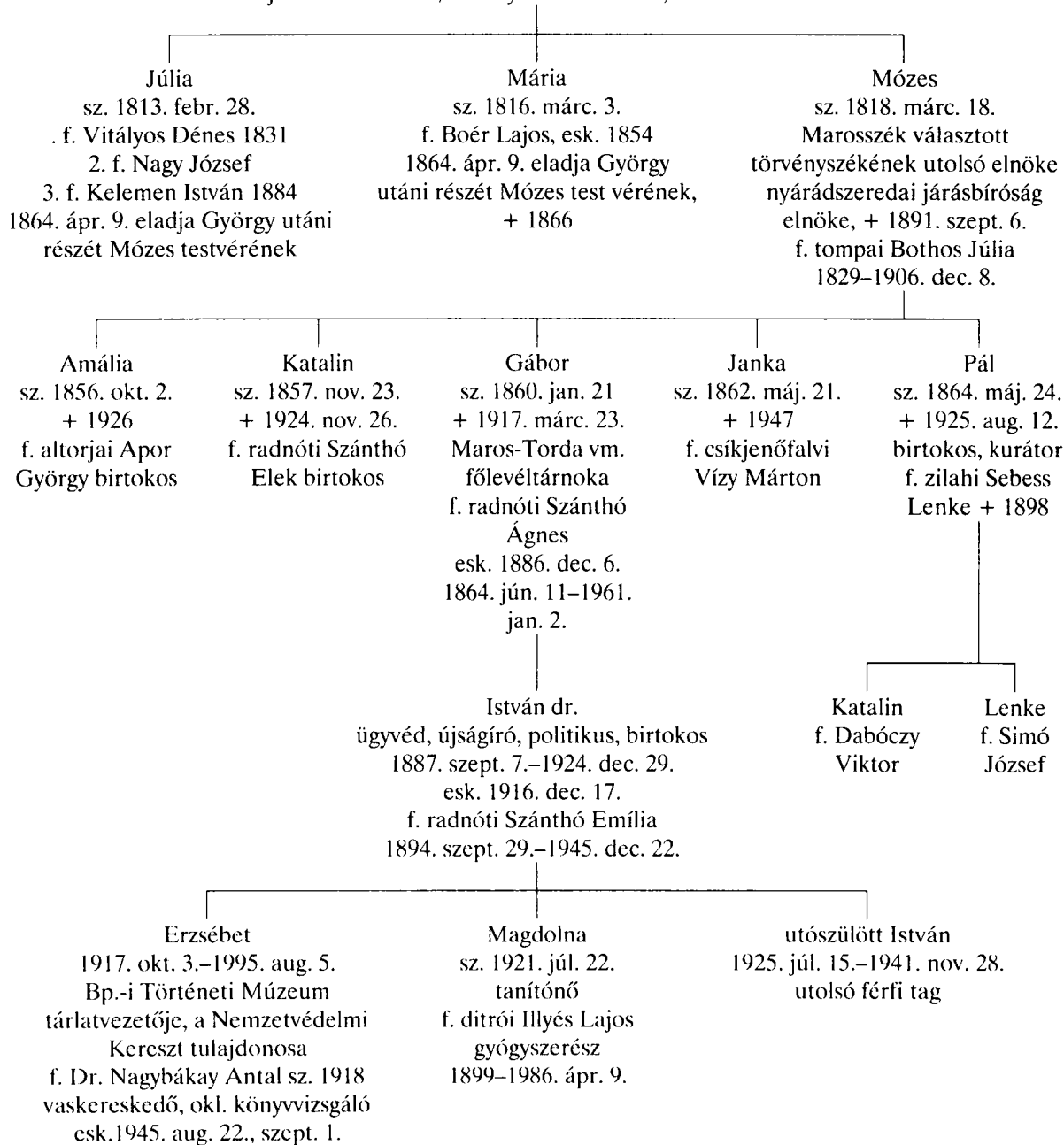
szovátai Hajdu Zsigmond
 aki a IV. táblán
 sz. 1781. ápr. 7. † 1831 után
 gazdálkodó
 felesége: Adorján Krisztina, esk. 1802

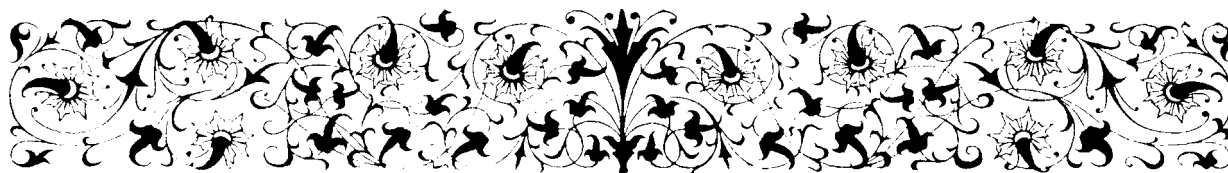
IV. c. tábla

szovátai Hajdu Mihály
aki a IV. táblán

Marosszék hites táblabírája, sz. kb. 1787 + 1863. febr. 5. esk. 1811
felesége kálnoki Bedő Sára 1783. jan. 1.–1865. dec. 24. unitárius
férje is áttér később, a leányok unitáriusok, a fiú református

GEMEINDESYMBOLE IN DER SLOWAKEI

Der bisherige Forschungsstand

Auf internationalen Fachkongressen kam die Problematik der slowakischen Kommunalheraldik bisher zur Sprache zuerst in meinem Vortrag auf dem Heraldikkongress in Madrid (1982) über die Kommunalheraldik in der slowakischen Hohen Tatra, dann auf dem Internationalen Genealogie- und Heraldikkongress in Helsinki (1984), wo die slowakischen Stadtwappen besprochen wurde. Auf dem Internationalen Vexillologischen Kongress in Zürich (1993) präsentierte ich einen Bericht über slowakische Kommunalflaggen und -fahnen.

Im Vortrag von Helsinki in 1984 hatte ich die Veröffentlichung einer Publikation über slowakische Stadtwappen angekündigt. Dieses von *Kartous*, *Novák* und *Vrtel* verfasste Buch, das auch Abbildungen von 135 Stadtwappen und Flaggen beinhaltet, wurde 1991 erschienen. Mein Beitrag auf dem Luxemburger Kongress beschränkte sich auf slowakische Gemeindegymbole, d. h. Wappen, Flaggen und heraldische Siegel. Stadtwappen bzw. Flaggen wurden nur am Rande erwähnt.

Es ist das große Verdienst von Professor *Novák*, ein Mitglied der Internationalen Heraldischen Akademie, dass er sich seit Anfang der siebziger Jahre gleichermaßen den Stadt- und Gemeindegymben widmete. Das von ihm in zwei Ausgaben (1967 und 1972) veröffentlichte Werk über die slowakische Stadt- und Gemeindegymben gilt bis heute als das Standardwerk zu diesem Thema. Die Funktion der städtischen Symbole änderte sich allerdings grundlegend seit dem Erscheinen des Werkes. In den Erscheinungsjahren (1967, 1972) galt noch die vom Autor vertretene These, dass sich bei seiner Forschungs- und Publikationsarbeit darum handle, ein

womöglich komplettes Bild über die Vergangenheit der kommunalen Heraldik in der Slowakei zusammenzustellen. *Novák* vermerkte hinzu, dass diese kommunalen Symbole lediglich dekorative Funktionen ausüben haben, da die in den Städten und Gemeinden wirkenden administrativen Organe sich von Gesetzes Wege nur des (damals tschechoslowakischen) Staatswappens bedienen durften.

Trotzdem begann sich anfangs der siebziger Jahre die Öffentlichkeit für die Kommunalwappen zu interessieren. Dies war auch in den Nachbarländern der Slowakei und in einigen anderen Ländern des sog. Ostblocks der Fall. Die 1975 bei der Zentralen Archivverwaltung des slowakischen Innenministeriums ins Leben gerufene Heraldische Kommission hatte zunächst bloß die Aufgabe, die Kodifizierung von Stadtwappen zu beaufsichtigen und zu beeinflussen. Dieser Prozess ist mit der Publikation des oben erwähnten Werkes über die Wappen- und Flaggen von 1991 abgeschlossen wurden.

Das Wirken der Heraldischen Kommission

Eine völlig unerwartete Wirkung dieses Buches trat kurz darauf ein, als sich mehrere Gemeinden sowie Stadtteile größerer Städte, die vor der Eingemeindung als selbständige Gemeinden existiert hatten, an die Heraldische Kommission wandten, um Ihre, vorher meist nur in alten Siegeln vorkommenden heraldischen Symbole, als Wappen kodifizieren zu lassen. Nachdem im Stadtwappenbuch von 1991 auch Flaggen publiziert worden waren, erstreckten sich diese Anträge der Gemeinden ebenfalls auf die Festlegung der Gemeindeflaggen.

Bevor ich auf die eigentliche Problematik der Gemeindegymbole eingehe, sollte ich noch darauf

Registrum heraldicum Reipublicae Slovacae

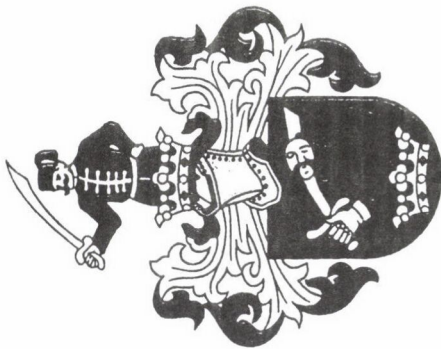
per Sectionem tabulariorum necnon actorum officiorum Ministerii rerum internarum Reipublicae Slovacae gestum, statuta Commissionis heralicae eiusdem Ministerii considerata, et re consultata quod creationes armales partem indubitam hereditatis culturalis Europaeae constituuntur, et quod creationes insuper dictae traditionem habent in Slovacia profundam et tempore praesente culta, reique memor patrimonium artis heralicae civicae familiarisque exemplum et mandatum esse, ut creatio necnon conservatio armorum personalium familiariumque non tantum sicut res temporis praeteriti consideranda sit, maneatque ut pars indivisibilis qualitates vitae identitatisque personarum et familiarum, salutem dicit omnibus praesentibus significatque ut sequitur:

Collegium heralicum propter explorationem + + + + +
 quinta decima Ianuarii anno millesimo nonagesimo + + + + +
 domini Iohanni Galambos, diplomatum librorumque + + + + +
 domini Iohanni Galambos, ex civitate Holié ornudi, die academici hospitantis, + + + + +
 quadragesimo huius, Propositione facta, a Registro heralico Commissionis heralicae Ministerii rerum internarum + + + + +
 domini Simeoni Alexey, Collegii heralici membro et heralicae, Registrum iam memoratum conclusionem fecit Holubka, olim in communitate Sue Comitatus Telovienensis Imperatore et Rege Apostolico Leopoldo die nona Julii anno Galambos formam habere ut in diplomate regio insuper columba expansis alis, volanti similis, rostro suo rubro militare aeternum caelestini coloris, fundamentum illius saltem militarem regio diademate, etiam inde candida inferionique per via similem profertente ornata, a hinc flavis et caeruleis, illinc autem candidis et rubris in scutumque ipsum decemter ac venuste ornantibus. Haece Slovacae relata sunt sub signatura QG/16/98. Haece arma, in modo, a domino Iohanne Galambos et per ipsum ab uxore nascituris, promemine Galambos exhibentibus, utenda sint secundum consuetudines heralicas in possessionibus mobilibus et immobilibus, imprimis in literis propriis sigillis, signis ex libris dictis, ceterisque omnibus opportunatibus utilis. Si autem quisquis alter, qui dominus Iohannes Galambos, necnon personae insuper dictae, eorumque posterit et heredes utriusque sexus eadem arma ut hic descripta et depicta arrogaverit, secundum antiquum ius armale libris contempcioneque obiectus sit. Datum Bratislavae per manus domini Ladislai Vrteel, consiliani publici de creatione heralica, membri Academiae internationalis heralicae, die undecima Februarii anno millesimo nonagesimo octavo, + + + + +

Heraldičný register Slovenskej republiky

vedení Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky - Odborom archívniectva a spisovnej služby, na základe štatútu Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, berúc do úvahy, že erbová tvorba je neodmysliteľnou súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva a má na Slovensku dávne tradície, ktoré sú hodné pestovania aj v súčasnosti, uviedomujúce si, že odkaz našej rodovej heraldiky je príkladom a príkazom, aby nepatril len minulosti, ale ostala súčasťou kvalitnej životy a identity osobnosti a rodiny, týmto pozdravuje všetkých, ktorí budú čítať tieto listiny a oznamuje im nasledovné: Heraldické kolegium pre výskum a tvorbu občianskych erbov dňa druhého marca roku dvadsiate predišťat štyri vo Zvolene, **Juraja Poóra**, pôvodom zo Senca a zo Zvolena, narodeného dňa porobcu vo večiach finančných, Heraldický register preskúmal predchodom Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej Zdenka Alexyho, člena Heraldického kolegia a akademika o starobylý erb seneckej rodiny **Poór** a rozhodol o jeho zapísaní dočičstva v držebe a užívání menovaného pána **Juraja Poóra**. **Poóra** narodeného v roku 1661 v Senci, ktorý spolu so svojím brátra Leopolda vystavený vo Viedni dňa 16. augusta roku 1680, jeho vnuk **Frančišek Poór** narodený v roku 1725, jeho právnik pripravníkom **Ladislav Poór** narodený roku v 1882, ktorého menovaného o registráciu erbu žiadajúceho **Juraja Poóra**, erb pána **Juraja Poóra** má tieto podoby: V modrom štíte zo zlatej stieborná šablí s prepichnutou hlavou Turka. Prilepávdá sú prilby vyprásť červenoodeť vojak s vyťasenu stiebornou vyobrazení v jej strede, je zapísaný v Heraldickom registri už vo farebné alebo čierneobiele, či inej podobe, spolu s v roku 1680 mobilizovaných **Stefána** a **Juraja Poórovcov**, pán rodená **Kyšková**, ďalej ich syn **Daniel**, ako aj týchto potomkovia podľa heraldických zvyklostí používá na svojom majetku hmitelnom príležitosťiach. No ak by si ktokoľvek iný ako pán **Juraj Poór** a vyššie spomenuté osoby, ich potomkovia prízevisko **Poór** užívajúci a dedičia obch pohľavi, privlastnil rovnaký erb, ako ten, ktorý je tu opísaný a vyobrazení, má byť podľa starého erbového práva vystavený posmechu a opovrhnutiu. Dané v Bratislave rukami pána Ladislava Vrteľa, vládného radcu pre heraldickú tvorbu a člena Medzinárodnej heraldickej akademie dňa dvadsiateho siedmeho marca roku dvadsiateho kolegia registra Slovenskej republiky a Heraldického kolegia.

Ladislav Vrteľa
Peter Kartus
Helena

hinweisen, dass die Wappen und Flaggen der slowakischen Städte, inklusive Begleittext, seit 1991 im zweimal monatlich erscheinenden Periodikum *Verejná správa* (Öffentliche Verwaltung) regelmäßig veröffentlicht werden. Dort wird jeweils ganzseitig in Farbe ein Kommunalsymbol, d. h. Wappen und Flagge abgedruckt. Diese Zeitschrift erscheint separat in slowakischer und ungarischer Sprachversion. Sie wird an alle Stadt- und Gemeindeverwaltungen in der Slowakei versandt. Es verwundert daher nicht, dass die besprochene Veröffentlichung der kommunalen Symbole ihre Wirkung auf die Gemeindeverwaltungen nicht verfehlte. In *Verejná správa* werden die Gemeinden ebenfalls darauf hingewiesen, dass sie zwecks Beratung und Registrierung der Kommunalsymbole sowie Bestimmung der Farbzusammensetzung der Gemeindeflaggen mit der Heraldischen Kommission Kontakt aufnehmen sollen. Zugleich werden die Gemeinden darauf aufmerksam gemacht, dass der Heraldischen Kommission illustrative und archivalische Belege der Gemeindegelbe vorzulegen sind: diese stehen in den Fällen spätestens seit der Einführung der Maria Theresianischen Urbarialregelung in der Mitte des 18. Jahrhunderts zur Verfügung. Eine weitere, im erwähnten Werk von Novák ausgewertete Quelle finden sich in der periodischen Dokumentation über die Tätigkeit des Innenministeriums seit dem Jahre 1902, die zur Inhaltsbestimmung von Gemeindegeln führte; allerdings betrifft dies nur eine geringe Anzahl von slowakischen Gemeinden.

Zur Vorlage bei der Heraldischen Kommission liefern die Gemeinden meistens zugleich mit der gesagten Dokumentation, auch eigene Vorstellungen von der Wappengestaltung, welche von Gestaltern verschiedenen künstlerischen Niveaus erarbeitet wurden. Es gibt daher nicht wenige Fälle, bei denen die Heraldische Kommission die Rolle eines Korrektors in Sachen künstlerischer Gestaltung auf sich nehmen muss. Von *Ladislav Čisárik Jun.* und *Dragica Vrtel'ová* stammt der überwiegende Teil der Kreationen; diese beiden Künstler beeinflussen grundlegend die ganze Szene.

Es hat hier auch darauf hinzuweisen, dass die beschriebenen Vorgangsweisen durch keine kohärente und zwingende Rechtsnorm vorgeschrieben sind. Die Gemeinden fügen sich dieser pragmatischen Prozedur freiwillig. Die Heraldische Kommission erhebt allerdings auch keine Gebühr für ihre Tätigkeit.

Die Gestaltung der slowakischen Gemeindegelbe

Was die Gemeindegelbe betrifft, kann man als Produkte diese kreativen Aktivität Schildinhalte mehrerer Typen anführen. Zur Einführung werden einige Beispiele von erwähnten Siegelabdrucken weiterhin von diesen abgeleitete, neugestaltete Gemeindegelbe und -siegel vorgestellt. Bei der Neugestaltung stellt man zunächst Abbildungen fest, die völlig von den gesagten Abdrucken übernommen worden sind. Es sind dies:

1. Heiligengestalten – Patrozinien lokaler Kirchen (z. B. *Horná Súča* und *Černany*). Die Heraldische Kommission bemüht sich die Gemeinden davon zu überzeugen, dass es den Prinzipien der Heraldik entspricht, diese Gestalten durch die respektiven Heiligenattribute zu ersetzen, so wie es auf manchen Siegelabdrucken (z. B. *Devín*, *Topol'čianky* und *Devínska Nová Ves*) überliefert wurde. Natürlich wird streng darauf geachtet, dass nicht zwei oder mehrere slowakische Gemeinden Wappen desselben Inhaltes führen. Auch in den Fällen, wo dieselbe Heiligenfigur im Wappen erscheint, werden voneinander durch sekundäre Elemente im Schild, differenziert und individualisiert, z. B. *Horná Súča*, wo neben der Gestalt des Hl. Johannes von Nepomuk Mondsichel und Sonne differenzierend erscheinen.

Manchmal werden Heiligengestalten bzw. Heiligenattribute durch andere, für die Gemeinde charakteristische Elemente ersetzt, oder ergänzt. So bei *Chmel'nica* – statt der Abbildung des Hl. Andreas im alten Siegel, nur das Attribut des Heiligen und Hopfenfrüchte im teilweise redenden Wappen: *chmel'* bedeutet Hopfen auf Slowakisch.

2. Auf die Beschäftigung der Einwohner hinweisende Symbole bzw. Abbildungen. Es sind vor allem folgende:

- der Pflug und seine Teile (*Lesenice*, *Hontianske Moravce* und vor allem *Košťany nad Turcom*),
- Sichel, Getreideähren und Gerben,
- Blumen und Sträucher (z. B. *Cígel*, *Sihelné*),
- Bäume (z. B. *Topol'čianky*, *Dubodiel* und *Rado-bica*),
- Weinrebe und Weintrauben (z. B. *Orešany*).

Da diese Elemente mit hoher Frequenz vorkommen, sorgt die Heraldische Kommission dafür, dass die einzelnen Gemeindegelbe, wenn auch nur in Gestaltungsdetails oder mittels sekundärer Elemente, zur Genüge individualisiert werden, um Verwechslungen vorzubeugen. Eine Zentral geführte

slungen vorzubeugen. Eine Zentral geführte Kartei mit Belegen hilft das Prinzip aufrecht zu erhalten.

3. Zucht- sowie Wildtiere (z. B. *Svinia* und *Smrečany*).

4. Echte heraldische Elemente, die überraschenderweise auch bei Gemeinden mit geringer Bedeutung anzutreffen sind (z. B. *Topolčianky*, *Chmel'nica*, *Opatovce nad Nitrou* und *Devínska Nová Ves*).

5. Neugebildete Wappen, die mangels geeigneter überlieferter Symbole zustandekamen, so z. B. *Sajdikove Humence*, wo eine der erhalten gebliebenen Mühlen zu einem Gemeindesymbol bestimmt wurde, weiter *Halič* mit der Abbildung des dortigen Schlosses (Ortsdominante), welche die Funktion des Gemeindesymbols übernahm.

Bei der Wappenkodifizierung wird darauf geachtet, dass im Schild Teilungen nur ausnahmsweise vorgenommen werden. Das Ideal einer einzigen Wappenfigur im Schild ist bei über 3000 möglichen slowakischen Gemeindewappen leider kaum zu verwirklichen.

Die von der Heraldischen Kommission kodifizierten Gemeindewappen finden eine Verwendung in Amtsstuben, an Gemeindegebäuden, auf Briefpapieren, Siegeln usw. Zu den Gemeindesiegeln ist zu bemerken, dass sie entweder den Wappenschild übernehmen oder – was viel öfter vorkommt –, nur der Wappeninhalt, ohne Schild, zeigt. Die zweitgenannte Variante entspricht der besten lokalen Tradition der Siegelgestaltung.

Die slowakischen Gemeindeflaggen

Wie bereits erwähnt wurde, kodifiziert die Heraldische Kommission nicht nur Gemeindewappen, sondern auch Gemeindeflaggen. Der Anwendungs- und Wirkungsbereich einer Flagge in der Öffentlichkeit ist bekanntlich viel größer als derjenige eines Wappenschildes. Daher der Grundsatz, dass zugleich mit dem Wappen von der Heraldischen Kommission auch die Flagge bestimmt und kodifiziert wird. Um den Flaggenge-

brauch attraktiv und kostengünstig zu gestalten, wird bei einfachen Flaggen (Grundaufführung der Flagge) die Regel eingehalten, dass bei keinem Wappenschild auf einer Fahne erscheint. Mit der Ausnahme einer Wappenflagge, in welcher der Wappeninhalt voll in einer quadratischen Flagge zu erscheinen hat. Auf Seite 300. und 311. des slowakischen Stadtwappen- und Flaggenbuches von 1991 erschienen am Beispiel von *Myjava* alle empfohlenen Flagge- und Standartenvarianten, die von den Städten oder Gemeinden zu benutzen sind. Die hier unter Nr. 6 abgebildete Flagge stellt den Typ einer Bürgermeisterstandarte dar, die eine besondere Borduraufführung aufweist. Die Gemeindeflaggen der Slowakei unterscheiden sich von den Stadtflaggen dadurch, dass sie einen dreiteiligen Schwalbenschwanz aufweisen. Bei Stadtflaggen ist dieser Schwalbenschwanz zweitwillig.

Dieser Exkurs in die kommunale Vexillologie ergab sich deshalb, weil beide Disziplinen, d.h. Wappen- sowie Flaggenkunde, eine innere Einheit bilden. Dies bezeugt ja ebenfalls die Handhabung der Problematik durch die slowakische Heraldische Kommission. Die Gemeindeflaggen werden von dieser Kommission zentral bestimmt und registriert, da sonst des Prinzips der ausschließenden Individualität eines Flaggendesigns nicht gewährleistet wäre.

Die seit längerem vorgesehene systematische komplette Veröffentlichung von sämtlich registrierten slowakischen Kommunalwappen begann im Jahre 2000 mit der Publikation des ersten Bandes des Sammelwerkes *Heraldický register Slovenskej republiky*. In diesem Band wurden auf 224 Seiten insgesamt 448 Kommunalwappen und -flaggen in Farbe veröffentlicht, samt Blasonierung und kurzer Wappengeschichten die einen Teil der von der Heraldischen Kommission registrierten Stadt- und Gemeindesymbolen darstellen. Jährlich soll je ein Band ähnlichen Inhaltes veröffentlicht werden.

Alexy, Zdenko G.

LITERATUR

- Alexy, Zdenko G.*: Kommunalheraldik in der Gebirgsregion der Slowakischen Hohen Tatra. In: XV Congresso Internacional de las Ciencias Genealogica y Heraldica. Madrid, 1983. S. 49–72.
Alexy, Zdenko G.: Kommunalheraldik in der Slowakei. In: *Genealogica & Heraldica*. Helsinki, 1984. S. 253–264.
Alexy, Zdenko G.: Slowackie Flagi Miejskie i Sztandary. (= Slowakische städtische Flaggen und Fahnen.) *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. Warszawa, Maj 1994, No 11. S. 15–23.
Alexy, Zdenko G.: Slovenské mestské vlajky a zástavy. (= Slowaki-

- sche städtische Flaggen und Fahnen.) *Genealogico-heraldický hlas*. Martin, 4 (1994)-1. S. 3–11.
P. Kartous, J. Novák und L. Vrteľ: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava, 1991. S. 339.
Novák, Jozef: Slovenské mestské a obecné erby. (= Slowakische städtische und kommunale Wappen.) Bratislava, 1991. S. 339.
Heraldický register Slovenskej republiky. Hrsg. *Peter Kartous und Ladislav Vrteľ*. Bratislava, 2000. S. 277.
Verejná správa. (= Öffentliche Verwaltung) Erscheint zweimal im Monat.)

ZUR ÄLTESTEN GESTALT DES WAPPENS VON NEUSOHL (BESZTERCEBÁNYA, BANSKÁ BYSTRICA)

Die Überschrift dieses Beitrags kann auf ersten Blick den Eindruck erwecken, dass es sich um eine Rekapitulation allgemein bekannter Fakten über die Gestalt des Wappens von Neusohl handelt, welches während seiner ein paar hundertjährigen Existenz mit Ausnahme des Trägers und Wächters des Schildes keine Entwicklungsveränderungen durchgemacht hat. Wenn wir auch an das in der Fachliteratur bisher gut bekannte und – von der Mitte des 15. Jahrhunderts stammende – Wappen, sowie an die Siegelstöcke und deren Abdrucke angewiesen wären, hätten wir grundsätzlich keine andere Möglichkeit. Im Repositorium der mittelalterlichen Urkunden des Staatlichen Bezirksarchivs in Neusohl befinden sich aber einige ältere, bis jetzt unbekannte Stadtsiegel der Stadt, welche in die Problematik der Entstehung und Entwicklung dieses Wappens neue Anlässe einführen. Die Siegel wurden in den durch die Stadtkanzlei in Neusohl in den Jahren 1326–1406 ausgegebenen Urkunden bestätigt und sie waren mit dem gleichen Siegelstock ausgefertigt, d. h. mit dem ältesten Stadtsiegelstempel von Neusohl, dessen Entstehung an die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts fällt. Sowohl der Fund der erwähnten Siegelabdrucke, als auch selbst deren Wappenzeichen, welche sich von der gewöhnlichen Gestalt des Stadtwappens von Neusohl ein wenig unterscheidet, erwecken in uns gewisse Bedenken und Fragen, die richtige (ursprüngliche) Gestalt des Wappens von Neusohl, seine Inspirationsquellen betreffend und zwingen uns zu Kollers Behauptungen im 18. Jahrhundert zurückzugreifen, welche allerdings schon längst als irrtümliche abgelehnt wurden.

Was sprechen die allgemein bekannten Fakten über das Stadtwappen von Neusohl? Das gegenwärtige Wappen von Neusohl geht aus dem Siegel, bzw.

dem Siegelstock (dieser hat sich nicht erhalten geblieben), aus der Mitte des 15. Jahrhunderts heraus. Es wird durch ein siebenfach silber-rot geteiltes Schild gebildet, also ein Schild mit umgekehrt gereihten Farbstreifen, als es beim jüngeren Zeichen Ungarns, welches man in der Árpádenzeit benutzte, der Fall ist. Das Wappen von Neusohl gehört also zur gleichen Gruppe von Stadtwappen, wie z. B. die von Sillein (Zsolna, Žilina), Skalitz (Szakolca, Skalica), Šurany (Surány/Nagysurány), Topoltschan (Nagytopolesány, Topolčany) und unweit von Altsohl (Zólyom, Zvolen), welche auch durch aktive Transformierung des ungarischen – in diesen Fällen des älteren – Staatszeichens entstanden sind. Da Neusohl im Mittelalter auch mit dem Namen „Neues Zvolen“ (*Neusohl, Neosolium* im Gegensatz zu „Alten Zvolen“ [*Altsohl, Veterozolium*]) – genannt wurde, welcher auch auf dem uns bisher bekannten ältesten Siegel, bzw. dem Siegelstock aus dem 15. Jahrhundert vorkommt, daraus haben die Heraldiker darauf geschlossen, dass die Stadt ihr Wappen analogisch zum Wappen von Altsohl und dem angeführten Namen aufgenommen hat.¹ Heutzutage kann aufgrund des Fundes der älteren Siegelabdrucke die letztere von diesen Behauptungen korrigiert werden.

Untersuchen wir nun die Fakten, und zwar allmählich und im Spiegel der Quellen, welche uns über das neu entdeckte (bzw. bisher unbekannte und nicht publizierte) älteste Siegel der Stadt Neusohl gewähren.² Das runde Siegel aus braunem Wachs³ hat einen Durchschnitt von 38 Millimeter. Im Zentrum des Siegelfelds ist das frühgotische dreieckige Schild mit dem Stadtwappen plazierte, welches auf neun waagerechte Feldern (in heraldischer Terminologie vier „Balken“) gegliedert ist. Die Felder Nr. 1, 3, 5, 7 und 9 sind schraffiert (Gittermuster), die Felder Nr.

2, 4, 6 und 8 sind „glatt“.⁴ Über dem Schild sind, einander zugewandt, Berghammer und Bergeisen plaziert, wobei die Schäfte von beiden Werkzeugen waagrecht abgewandt sind. Die freien Fläche an beiden Seiten des Wappenschildes füllen die Himmelskörper aus. An der linken Seite ist es ein zwölfspitziger Stern (Sonne), ober und unten in dessen (deren) Begleitung kleine sechsspitzige Sternchen zu sehen. An der rechten Seite ist ein Halbmond, vom Wappenschild abgewandt, oben und unten in Begleitung von kleinen sechsspitzigen Sternchen. Im Umkreis des Siegels ist mit Majuskelschrift + *SI-GILLVUM *DE*BISTRICEBANA* zu lesen.

Zeichnung des ältesten Stadtsiegels.
(Rekonstruktion Igor Graus)

Dieses Siegel hat sich im Archivbestand des Magistrats von Neusohl in fünf Exemplaren erhalten geblieben, wobei es in einem Fall an roter aus Seide geflochteten Schnur und in drei Fällen an einem Pergamentstreifen angehängt ist. Der älteste Abdruck stammt aus dem Jahre 1326,⁵ die übrigen drei sind aus 1387,⁶ 1390⁷ und 1400.⁸ Ausser diesen hat sich separat ein weiteres Siegel mit Resten einer roten geflochtenen Seidenschnur⁹ erhalten. Der sechste und bis jetzt letzter bekannter Abdruck des Siegels stammt aus dem Jahre 1437 und er ist an einer Urkunde im Archivbestand des Magistrats von Sillein angedrückt.¹⁰ Der Erhaltungszustand all dieser Siegel ist relativ sehr gut – in allen Exemplaren sind vor allem die Siegelmitte mit Wappenschild und die begleitenden Zeichen sehr gut sichtbar, wobei die feinen Details des Gittermusters am besten in Abdrucken aus den Jahren 1387 und 1406 bemerkbar sind. Die Rundschrift ist in den Abdrucken aus den

Jahren 1290 und 1406 am besten zu lesen. Der Abdruck vom Jahre 1387 ist an drei Stellen der Rundschrift beschädigt (der Wachs abgebrochen).

Die gesamte künstlerisch dargestellte Abbildung des Siegels mit dem frühgotischen Schild läßt sich vermuten dessen Entstehung zum Ende des 13. Jahrhunderts, also in die Zeitperiode von vier Jahrzehnten zurückzuführen, zwischen Verleihung der Stadtprivilegien im Jahre 1255 und dem Beginn des nächsten Jahrhunderts. Außer dem Gesamtaussehen des Siegels¹¹ entspricht diesem auch die darauf gelesene Benennung der Stadt Neusohl. Während Bela IV bei der Bezeichnung des Ortes noch den Terminus *Bystrice*¹² und *Bytzerze*¹³ benutzte, findet man die Benennung *Byzthercebana* erstes Mal in dem von Bela IV dem Stadtrichter Andreas im Jahre 1263 gegebenen Schenkungsurkunde¹⁴ und wieder in 1293 in der Bestätigung der Stadtprivilegien durch Andreas III.¹⁵

Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1387.
(Foto Igor Graus)

Man hat den ältesten Siegelstock ohne Veränderung bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts gebraucht, als er durch einen kleineren Siegelstempel (mit Durchschnitt von 30 Millimeter) mit verkleinertem Stadtwappen ersetzt wurde. Der runde Stempelstock trägt in seiner Mitte einen spätgotischen Schild, welcher siebenfach geteilt ist, wobei plastisch auftreten und schraffiert (Gittermuster) sind die Felder Nr. 2, 4, 6 und 8. Über dem Wappenschild und auf seinen Seiten sind feine Ornamentalmotive zu sehen. Der Siegelstock beinhaltet die Rundschrift + *sigillum + civitatis + noui + zoli*, geschrieben mit gotischer Minuskel. Er hat sich im Original erhalten und das älteste Vorkommen dessen Abdrucks ist an der Urkunde aus dem Jahre 1446.¹⁶ Ungefähr in der

gleichen Zeit liess sich die Stadt ein grösseres Siegel mit Durchschnitt von 43 Millimeter ausfertigen, und zwar mit der Rundschrift + *sigillum + ciuitatis + noui + zoly*, hier aber ist das Wappen durch einen Engel in der Funktion des Schildträgers und durch zwei Adler in der Funktion der Schildwächter¹⁷ ergänzt. Gerade oben dieser Siegelstock diente allen Autoren, die sich mit dem Wappen von Neusohl beschäftigt haben, einen Ausgangspunkt für ihre Erwägungen, weil damals noch kein älterer Siegelstock, bzw. dessen Wachsabdruck bekannt war und die Fachliteratur keinen solchen kannte.¹⁸

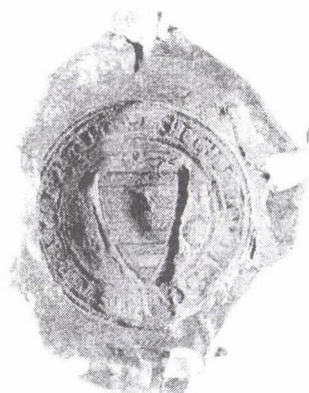

Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1390.
(Foto Igor Graus)

Wir sind nicht in der Lage die Ursachen der inhaltlichen Veränderung des Wappenschildes um Mitte des 15. Jahrhunderts zu erklären. Wir wissen nur das, dass die Einwohner von Neusohl ihr über jahrhundertlang benutztes Wappen verlassen haben, gleich wie die darin enthaltene Bergbausymbolik, und sie kehrten dazu nie mehr zurück. Trotz alledem aber lebten auch weiterhin in der Stadt Reminiscenzen auf die ursprüngliche Gestalt des Wappens und an die Bergbausymbolik fort. Das bestätigt eindeutig der Text von Beschwerden des Stadtrats in Neusohl auf den Thurso-fuggerischen Kupferhandel im Jahre 1526, wo es angeführt ist, dass die Stadt außer dem vom Herrscher gegebenen Wappen in ihrem Siegel immer Berghammer und Bergeisen (Schlägel und Eisen) hatte.¹⁹

Auch trotz Reduzierung der Anzahl von „Árpádischen Balken“ lebte hier die ursprüngliche heraldische Legende über die älteste Gestalt des Stadtwappens fort. Im Jahre 1608 hat sie der städtische Vicesenior Oswald Plotschius in seinem in Versen geschriebenen Chronik über Neusohl schriftlich erfasst. Dieser Autor hielt die einzelnen Streifen für Sym-

bolisierung von vier Wasserflüssen innerhalb der territorialen Grenzen der Stadt – Gran (Garam/Hron), Bystrica/Bistritz, Senica und Udurna. Die rote Farbe sollte das Unglück und die weiße, im Gegenteil, den Trost versinnbildlichen. Der Engel, der das Schild mit dem Wappen hält, stellte den Gottesschutz und die Adler (in der Fassung von Plotschius sind es Falken) die Wächter von allem diesen dar.²⁰ Dieser Stadtchronik nach haben die Einwohner von Neusohl im Jahre 1608 in die Kupel des Stadtturmes im städtischen Burgareal gelegt und ihre Abschrift gelangte später, während der Rekonstruktion des Turmes ins Stadtarchiv.²¹ Den Text dieser Chronik kannte auch Matthias Bel, und zwar seit dem Jahre 1702, als die Handschrift zu seinen Händen aus dem Turm kam, und er veröffentlichte in seinen Notitien den Textteil über das Stadtwappen.²²

Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1406.
(Foto Igor Graus)

Im Zusammenhang mit der Entdeckung des ältesten Siegels der Stadt mit einem unterschiedlichen Stadtwappen müssen wir unbedingt zur Frage der Inspirationsquellen seiner Gestalt zurückgreifen. Ein bedeutendes Element, welches die Problematik des Stadtwappens von Neusohl nicht nur direkt betrifft, sondern auch mit seinem Inhalt unmittelbar zusammenhängt, ist der Stadtname. Die sächsischen Kolonisten liessen sich in enger Nachbarschaft zur älteren slavischen Siedlung *Bystrice*²³ nieder. Diese lag auf einer Anhöhe über dem Zusammenfluss der Wasserströme von Gran und Bystrica, direkt an der Strasse einer Fernstrasse aus Zentralgebieten Ungarns ins Polen, welche damals als Große Straße (*Via magna*)²⁴ bekannt war. Vielleicht die Vorteile, welche sich aus der unmittelbaren Nähe zum bedeutenden militär-strategischen und Handelsweg ergaben,

haben verursacht, dass die ursprünglichen Einwohner ihre Siedlung gerade hier, und nicht höher in den Bergen, bei ihren Bergwerken, aufbauten. Die Sachsen haben die ursprüngliche Siedlung dermassen akzeptiert, dass, nachdem sie 1255 vom ungarischen Herrscher Bela IV eine Urkunde mit Stadtprivilegien erhielten, blieb der Name dieser zum Range der Stadtsiedlung auch trotz deutscher Verwaltung in der einheimischen Gestalt – *Bystrica (Bystrice)* behalten. Ähnlicherweise, nur in etwas mehr verbreiteter Form, gelangte diese Benennung auch in das älteste Stadtsiegel am Ende des 13. Jahrhunderts (*Bistricebana*).

Eine nahe Nachbarschaft zum älteren (etwa 20 Kilometer entfernten) Sillein mit Sitz des Zilleiner Komitats und mächtiger Komitatsburg hat verursacht, dass man *Bystrica* parallel als „Neues Zvolen“ (Neusohl) zu bezeichnen begann. Diese Bezeichnung (*in Nouo Solio*) kommt in der Urkunde vom Januar 1300 zu ersten Mal vor, in welcher 15 Kardinäle die Einnahme von Ablassgeldern zugunsten des Aufbaus der Marienkirche in Neusohl²⁵ überlassen haben, und sie erschien wiederholt in weiteren Ablassurkunden der päpstlichen Kurie in den Jahren 1332²⁶ und 1335.²⁷ Zu dieser Zeit benutzten sowohl die städtische Kanzlei von Neusohl, als auch die des Königs, auch weiterhin den Namen *Bystrica (Byzterchebaba – 1263, 1293, Bystrice – 1271, Biztriche – 1287, Wistructa – 1326, Byztricia, Byztrice – 1340)*, und zwar bis zum Jahre 1379, als im Zeugnis des Stadtrats in Neusohl über Eigentumssachen in der Datierungsformel erstes Mal die Formulation *in Novo Solio* erschien (im Stadtsiegel taucht diese Benennungsform erst in 1446).

Der Name Altes Zvolen (Altsohl) und Neues Zvolen (Neusohl) war nicht nur in Neusohl lebendig, sondern auch direkt in Sillein, und er entstand wahrscheinlich gerade hier, weil man die Benennung Altes Zvolen (*Solium Antiquum, Veterozolium*) ursprünglich für die alte Siedlung unter der alten (öden) Burg Zvolen – (Pustý hrad) – benutzte und bezeichnete mit diesem Namen im 13.–15. Jahrhundert auch die ursprüngliche mittelalterliche Stadt Zvolen/Sillein. Den Namen vom „alten“ Zvolen hat in einer Urkunde erstes Mal Ludwig (I) Grosse im Jahre 1359 verwendet.²⁸

Ungefähr seit der Ende des 14. Jahrhunderts benutzte man in Neusohl parallel beide Namen – also sowohl *Bystrica*, als auch Neues Zvolen, oder, nicht so oft, Zvolener *Bystrica (in Bistrice Soliensi)*.²⁹ Den gleichen Wert beider Benennungen bestätigt auch

die Formulation in der Datierungsformel der Urkunde aus dem Jahre 1414, wo der Ort der Herausgabe als *Bistricia seu Novo Zolio*³⁰ angeführt ist. Den lateinischen Namen von Neusohl benutzte man bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Die deutsche Benennung der Stadt – *Neusoll*³¹ erschien zum ersten Mal in der Urkunde im Jahre 1443, mit welcher der Stadtrat die Privilegien der Fleischerzunft bestätigte, und diese Namensform in verschiedener Orthographie (wie z. B. Newenzol, Newenzoll, Newen Zoll, Newen Zol) gewann das Übergewicht, obwohl auch weiterhin der Name *Bystrica* oder die lateinische Form des Neuen Zvolen auch auftauchte. Allerdings gelten die angeführten Zeitrelationen im Fall von Banská *Bystrica* nicht absolut, und zwar wegen einer unzulänglichen Quellenbasis, welche eine Konsequenz eines großen Stadtbrandes vom 10. April 1500 ist, als das Stadtarchiv ausbrannte.

Die Bezeichnung der Stadt, wie Neues Zvolen, benutzte man zweifellos schon vor dem Jahre 1379, als sie erstes Mal ein Schriftstück städtischer Provenienz auftauchte – das zeugt mindestens die Anwendung der Benennung in der Ablassurkunde im Jahre 1300 davon, weil wir nur schwerlich vermuten können, dass die italienischen Kardinäle dermassen gut die Realien auf den mittleren Gebieten des nördlichen Königreichs Ungarn gekannt haben. Deshalb ist es fast sicher, dass diese Benennung nach Rom mindestens mit dem Antrag zur Genehmigung der Einnahme und des Einsammelns der Ablassgelder zugunsten der Marienkirche gelangte. Es ist auch möglich, dass zur Ausbreitung dieser Bezeichnung in den einheimischen Bedingungen ausser dem Einfluss von Sillein auch die Formulation Bela IV in der Stadtprivilegienukkunde von 1255, wo es über die neue Siedlung *Bystrice (nova villa Bystrice)* gesprochen wird, ihren Beitrag leistete.

Es ergibt sich aus den oben Angeführten, dass einen formativen Einfluss des Wappens vom Alten Zvolen auf die Gestalt des Wappens von Neusohl (Neues Zvolen) als Konsequenz mechanischer Applikation beider oppositionellen Appellativen eindeutig ablehnen müssen, weil die Entstehung des Wappens von Banská *Bístrica* dieser neuen Benennung voranging. Man darf aber die Möglichkeit vom Einfluss des Altsohler im älteren ungarischen Staatszeichen wurzelnden Wappens als Konsequenz der Nähe und reger gegenseitiger Kontakte beider Städte nicht ausschliessen, weil das Wappen von Neusohl zweifellos vom jüngeren Staatszeichen Ungarns abgeleitet ist,

auch wenn wir heute schon aufgrund der Existenz des ältesten Siegels mit Stadtwappen eindeutig sagen können: die Einwohner von Neusohl haben das Wappen nicht nur mit umgekehrter Farbenfolge übernommen, sondern es auch durch Zugabe mit einem weiteren Feld aktiv mitgestaltet.

Obwohl es über die unterschiedliche Gestalt des Stadtwappens von Neusohl aus Ende des 13. Jahrhunderts heute keine Zweifel mehr gibt, ruft seine Existenz eine Menge von weiteren Fragen hervor. Da wir keine, auch nicht die kleinsten, Bedenken zu Inspirationseinflüssen der früheren Gestalt des ungarischen Staatszeichens auf die Gestalt des Stadtwappens von Neusohl tragen (ob es unter Einfluss von Altsohl geschah, oder nicht), belibt offen (nur) die Frage über die Intensität dieser Inspiration. Warum genügte nicht den Stadtbürgern die blosse mechanische Veränderung der Farbenfolge und warum bemühten sie sich um eine Innovation durch mehrfa-

chere Teilung als sie die Vorlage schon hatten? Oder kam es etwa zum Irrtum und die Einwohner von Neusohl kannten die echte Gestalt ihres Wappens zu der Zeit, als sie es zu benutzen begannen, nicht? Auch wenn es zum Irrtum des Stechers bei der Herstellung des ältesten Siegelstockes gekommen wäre, wäre es möglich gewesen, sich die Bürger mit fehlerhafter Gestalt des Wappens auf die Zeitdauer über ein Jahrhundert abfinden haben und machten keinen Versuch zur Verbesserung, obwohl es in diesem Zentrum von metallverarbeitenden Handwerken in keinem Fall einen Mangel an Stechern und Goldschmieden geben könnte? Wir vermuten: es ist nicht der Fall, dass es sich diesmal um eine reale Gestalt des Stadtwappens von Neusohl handelte, von welcher sich die Stadt um Mitte des 15. Jahrhunderts aus bisher unbekanntem Gründen abwandte.

Graus, Igor

ANMERKUNGEN

¹ Novák, J.: Slovenské mestské a obecné erby: (=Slowakische städtische und kommunale Wappen). Martin, 1972. S. 88–91.; Ders.: Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie: (=Wappen der zu Denkmalschutz-Reservations erklärten Städte). Bratislava, 1986. S. 39–44.; Kartous, P.–Novák, J.–Vrtel, I.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike (=Wappen und Fahnen der Städte in der Slowakischen Republik). Bratislava, 1991. S. 40.; Vrtel, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky (=Acht Jahrhunderte der slowakischen Heraldik). Martin, 1999. S. 63.; Ders.: Na troch vrškoch biely kríž. Rozprávante o nasom znaku. Bratislava, 1990. (=Auf drei Bergen weisses Kreuz. Erzählung über unser Zeichen): S. 22–23.; Ders.: Banská Bystrica. Verejná správa, 1992, Nr. 3. (Hinterseite des Verbands.)

² Zur Zeit der Vorbereitung dieses Artikels wurde die Studie von Radoslav Ragač über das Zvolener Wappen publiziert. Der Autor hat wahrgenommen, dass auf einer der Urkunden, mit denen er arbeitete, ein Siegel mit dem Wappen von Neusohl zu sehen ist, welches seiner heutigen Gestalt nicht entspricht. Außer Festlegung dieser Tatsache, hat er sich mit dieser Problematik nicht näher beschäftigt. Ragač, R.: Vývin erbu mesta Zvolen do konca 17. storočia (= Die Entwicklung des Stadtwappens von Zvolen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts). Slovenská archivníka, 34 (1999) Nr. 2. S. 42. Anmerkung Nr. 4.

³ Das Recht, mit rotem Wachs zu versiegeln, erwarb Neusohl erst von Ludwig II im Jahre 1516. S. Staatliches Bezirksarchiv in Neusohl (weiter nur ŠOKA BB) Bestand Stadt Neusohl (1020) 1255-1922 (weiter nur MBB), Fasc. 2/7-S.

⁴ Schraffierte (Gittermuster) und plastisch auftretende Streifen hält man gewöhnlich für Metall. Im Fall des Wappens von Neusohl sollte sich also um einen silbernen Schild mit vier roten „Balken“ handeln. Hinsichtlich der uneinigen Praxis in Ungarn im 13.–14. Jahrhundert, könnte es sich ebenso gut um einen roten

Schild mit vier silbernen „Balken“ handeln. Für das Aufmerksammachen auf die Problematik danke ich PhDr. Ladislav Vrtel, dem Sekretär der Heraldischen Kommission des Innenministeriums der Slowakischen Republik.

⁵ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 8/5 - S.

⁶ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/8 - S.

⁷ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/10 - S.

⁸ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/11 - S.

⁹ Das Siegel war wahrscheinlich in der Vergangenheit an der Urkunde aus dem Jahre 1379 mit der Signatur ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/14 – S angehängt. In der Zeit der Verarbeitung des Katalogs von Schriftstücken des Bestands des Magistrat von Banská Bystrica im Jahre 1980 fehlte schon das Siegel an der Urkunde (Manday, C.: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. 1–2. Bratislava, 1980).

¹⁰ Angedrücktes Siegel mit Blende befindet sich an der Urkunde vom 22. Mai 1437. Staatliches Bezirksarchiv in Zvolen, Magistrat der Stadt Zvolen 1323-1922. Urkunden, Kart. 1. Inv.-Nr. 17. Für die Vermittlung von Informationen über das Siegel danke ich dem Herrn Alexander Adami, Archivar des Staatlichen Bezirksarchivs in Zvolen.

¹¹ Stilgemäss ist das Siegel von Banská Bystrica z. B. dem ältesten Siegel von Neusohl vom Jahre 1275 identisch (Novák, J.: Erby miest vyhlásených [...] op. cit. S. 3.)

¹² ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/1 - S.

¹³ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/3 - S.

¹⁴ ŠOKA BB, MBB, Fasc. Kpr. - E.

¹⁵ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/3 - S.

¹⁶ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 93/3.

¹⁷ Der älteste erhalten gebliebene Abdruck dieses Siegels stammt aus 1457 (ŠOKA BB, MBB, Fasc. 8/6 - S.

¹⁸ Jozef Koller beschrieb zwar in seiner Arbeit vom Anfang des 18. Jahrhunderts das Wappen von Neusohl als achtfach geteilt, aber er kannte auch das älteste Stadtsiegel nicht und beim Kopieren eines grösseren Stadtsiegels aus der Mitte des 15. Jahrhunderts (dessen ältester erhalten gebliebener Abdruck aus 1457 stammt) hat er einfach einen Irrtum begangen. *Koller, J.*: *Cerographia Hungariae seu notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici* (...). Tyrnaviae, 1724. Tab. IV, Nr. XVIII.; S. den Text auf den Seiten 176–177. Für die Vermittlung der Publikation danke ich Magister Milan Šišmiš aus Matica slovenská in Martin.

¹⁹ „Doraus auch diese stadt ain bergstadt gñent unndt gehalten ist wurden und derhalben neben iren kuniglichem begobten ibsigel alletzeit schlegel und eysen in iren insingnien gwfñuret und nach gleich andern bergstethen brauchen und fluren mag.“ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 45/42.

²⁰ „Ihr Insigll sind vier zug roth / Zu weise farb gesetzt ohn schpot / Bedeiten tuhn die Wasser vur / Welche fliesen bey der Stadt für / Grann, Bistritz, Senicz undt Udurna / Befliessen jetzt die hattarten da / Die rothe farb das Kreuzt bedeit / Die Weise den Trost nach dem Leidt / Der Engel so denn schildt halt fein / Göttlichen schutz die Engelein / Die falckchen das man hab scharf acht / Auf alls tuhn und das selb betracht.“

²¹ ŠOKA BB. MBB, PP 1762, Inv.-Nr. 276. 545-555. Über die Chronik siehe: *Graus, I.*: *Banská Bystrica a jej historiografia*.

(=Neusohl mal seine Histographie). In: *História Banskej Bystrica. Dielo a význam Emila Jurkovicha*. Banská Bystrica, 1999. S. 55–56.

²² *Bellius, M.*: *Notitia Hungariae novae historico-geographica* Vol. 2. Viennae, 1736. S. 435-436. Die gleiche Deutung kannte auch Jozef Koller, welcher sie in seiner Arbeit vom Jahre 1724 anführte.

²³ *Mácelová, M.*: *Požtarum zaniknúry zrubový objekt ž 15. storočia v Banskej Bystrici* (=Das durch eine Feuers brunst zerstörte Holzwerk – Objekt aus dem 15. Jahrhundert in Neusohl). *Archaeologia historica*, 21 (Brno 1996) S. 425.

²⁴ Eigenhender siehe *Hanuljak, V.*: *Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného Stredoveku* (=Via magna in der Mittelslowakei im Zeitalter des frülern und hohen Mittelaltsters). In: *Ebenda*. S. 443-449.

²⁵ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/15 – S.

²⁶ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/17 – S.

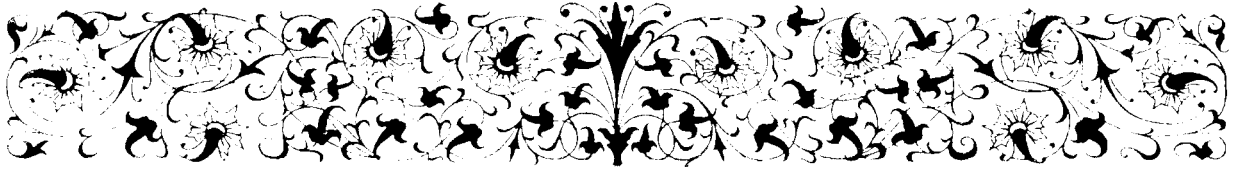
²⁷ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/18 – S. In der Ablassurkunde aus dem Jahre 1323 ist die Benennung der Stadt verstümmelt angeführt – *Bristce* (ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/4 - S).

²⁸ *Zrebený, A.*: *Zvolen do roku 1526* (=Altsohl bis zum Jahra 1526). In: *Stredná Slovensko*, 5 (Märtin 1985) S. 63–64.

²⁹ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 6/11 – S. das Jahr 1406.

³⁰ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/8 – S.

³¹ ŠOKA BB. MBB, V-64, s. 9–11.

EGY TÖRTÉNELMI HÉTVÉGE

Már a rézmetszetszerű, kaligrafiával írott harminchat oldalas kézirat első lapjáról megtudjuk, hogy mit tartunk a kezünkben:

„Utazásom Kismartonba, Fraknóra és Pottendorfba. 1819. június 26., 27. és 28.”.

A következő lapon pedig az ajánlásból kiderül az utazó és vendéglátójának kiléte, sőt az utazás célja is:

„Fogadja tisztelt Hercegem – írja a szerző – őszinte köszönetemet a kellemes napokért, melyeket az Ön gondoskodó jóvoltából Kismartonban, Fraknón, Pottendorfban és hécsi kertjében tölthettem, de különösen a hat kitűnő vadászpuskáért, melyeket Ön oly gyengéd figyelemmel ajándékozott nekem, életem első vadászatának emlékére. Élénken él még emlékezetemben az a lekötelező és előzékeny készség, mellyel Ön a birtokain található sok kiváló látnivalót nekem megmutatta, és ahogy szórakoztatásomról gondoskodott. Szokásom utazásaimról naplót vezetni, és kismartoni utamról éppen most készült el feljegyzésem. Saját kezemmel írtam az egészet, és gondoltam, hogy az írást Önnek, ki élményem szerzője volt, ajánlással kell elküldenem. Tesszem pedig ezt azon kívánság kíséretében örökké tisztelt Herceg, hogy vegye ezt mint elismerésem és annak a való nagyrabecsülésnek a jelét, mellyel maradni megtisztetésnek tartom

*Bécs, 1819. október 14-én. legtisztelőbb híve,
Ferenc Károly s. k.”*

Az útinaplót a tizenhét éves Ferenc Károly főherceg, I. Ferenc császár fia, Ferdinánd császár fivére és Ferenc József császár-király apja írta az akkor 46 esztendőes Esterházy Miklós hercegnek.¹ Annak a hercegnek, kinek fényes karrierje úgyszólván minden lépését ismerjük, azonban a csillogó uniformisok, rendjelek és magas címek mögött rejtőző ember –

hacsak néhány pillanatra is – ebben az elbeszélésben lép elénk először. Ebben ismerhetjük csak meg a botanikust, művelt zenekedvelőt, mulatságos történetek rakonteurjét, a műértő mecénást, a vendégszerető, gondos házigazdát, aki főhercegi vendégével büszkén ülteti egy asztalhoz kiváló tisztviselőit, sőt még a városi fogadóban megszálló botanikus utazókat is mekeresteti, hogy felajánlja nekik háza vendégszeretét. Ugyancsak e rövidke munka hívja fel figyelmünket arra, hogy a kifinomult művészi érzékkel bíró herceg – kinek nagy gonddal és szakértelemmel gyűjtött képtára szolgáltatta a magyar Szépművészeti Múzeum gyűjteményének magvát – mindemellett a technika fejlődését is figyelemmel kísérte. Új gépeket, sőt mérnököket hozatott Angliából, kik olyan zseniális találmányokkal örvendeztették meg pártfogójukat, mint a kismartoni park mechanikai vízesése és egy személyfelvonó, melyekről olyan lelkesen ír majd az ifjú főherceg. Tőle tudjuk meg azt is, hogy Esterházy, mint a Magyar Nemesi Testőrség kapitánya, saját mérnökével vezettette be az akkor még ugyancsak ritka hideg-meleg folyóvíz-szolgáltatást a testőrség bécsi palotájába, de megismerkedünk a jó gazdával is, aki gyümölcsöseit és állatállományát tervszerűen nemesíti, sőt mi több, erre saját maga felügyel. Egy európai műveltségű úrral találkozunk az útleírás sorai közt, kit éppen szerény előzékenysége emel prominens helyre társadalmi osztályának urai közt.

Szembekerülünk azonban azzal a magyar főúrral is, kinek egyéniségét, a felismerhetetlenségig eltorzította úgy a „48-as”, mint a marxista történetírás. Azzal a főúrral, aki így írt Pál fiának: *„Örültem szép francia nyelvű levelednek, de még jobban fogok örülni, ha legközelebb magyarul írsz nekem. Sose felejtse el, hogy ez Magyarországnak, a mi hazánknak a nyelve.”*² Mennyire más embernek ismerjük meg Esterházy

Miklóst a maecenas herceget ebből az útleírásból, mint kortársainak pletykás memoire-jaiból, vagy a marxista történetírás primitíven ellenséges termékeiből.³

A barátság, mert ennek kell neveznünk a fiatal főherceg és a már férfikora delén járó magyar főúr viszonyát, nyilván túlélte a kismartoni látogatást. Véletlenül akadt meg a szemem a hercegi gazdasági levéltár egy obskúrus költségelszámolásán 1819. október 14-éről, amely szerint a herceg Rothmüller nevű alkalmazottjának 3 forint költséget térítettek meg, mivel fiakeren hozatta el Fischer urat, a hercegi képtár igazgatóját, hogy jelen legyen, amikor a főherceg meglátogatja a képtárat a máriahilfi Esterházy-palotában.⁴

A lelkes ifjú főhercegből egy inkább szomorú öregúr lett. Önként, vagy inkább erőszakos felesége nyomására, lemondott a trónutódlásról fia, Ferenc József javára. Róla jegyezték fel, hogy egyszer Ischlben az utcán mindennapos sétáját végezve, valaki megállította, és megkérdezte tőle, hogy ugyan kicsoda az úr? Mire a főherceg szomorkás mosollyal válaszolt: „Császár volt az apám, császár volt a fivérem, császár a fiam is, de én, én kérem senki sem vagyok.”

Mindjárt az első oldalt olvasva megtudjuk, hogy a fiatal főherceg, ki maga is lelkes botanikus volt, felséges atyja engedélyével 1819. június 26-án, szombat délután három órakor indult a schönbrunni palotából nevelői, Görög Demeter,⁵ von Sommaruga⁶ és Obenaus udvari tanácsosok társaságában, „a régen vágyott” utazásra. Egy második kocsiában Borkovszky és Bredemeyer⁷ urak követték. Útjuk – a mai bécs-kismartoni vasárnapi autóbúsjárat útját követve – Bécsből Laxenburgon, Achauon, Ebreichsdorfon, Weigelsdorfon, Wampersdorfon és Wimpassingon keresztül vitt, ahol átlépték a magyar határt és Szarvkőt (Hornstein), majd Kis- és Nagyheflányt érintve értek Kismartonba.

Mint a szerző írja: „Pompás kastélyában várt minket Esterházy herceg, és mindjárt az angolkertbe, illetve az ott lévő nagy vízeséshez vezetett minket.” Itt megnézték a 20 láb magas oszlopokkal körülvett Leopoldina pavilliónt, amely ekkor már majdnem készen állt.⁸ A botanikáért lelkesedő főherceg nagy öröme, innen mindjárt az üvegházakhoz mentek. Bredemeyer úr úgy vélte, hogy ezek nagy értéket jelentenek, főként a bennük található újhollandiai és a nyugat-indiai szigetekről származó ritka növények miatt. A 150 klafter⁹ hosszú orangerie-kupolás középtermében szolgálták fel az uzsonnát. Itt mutatta be a herceg jó-

szághormányozóját, Szentgál' urat,¹⁰ kit a főherceg egy igen tekintélyes úrnak talált. Az uzsonna után útjuk a két másik üvegházba vitt. A ritka déli növényeket, amiket itt tartanak, a meleg idő beálltával, a főherceg számára egy eleddig ismeretlen módszerrel, cseréptartályaikkal együtt a földre süllyesztve helyezik ki a parkba. Nagy örömmel nézte végig a parkon átfutó patak két partján a ritka növényeket, úgy mint a remek platánokat, tulipánfákat, akantuszokat, salibiriát, japonikát, trombitafákat és néhány ritka hazai növényfajtát is. Életében először itt látta a nagyon ritka *Cocoloba pubescenset*, egy 2 klafter magas sudár növényt óriási leveleivel, amelyet 1200 forintért szereztek meg.

A parkból a herceg lakosztályába kísérte vendégét, ki szobáját és a parkra nyíló ablakaiból a kilátást különösen szépnek találta. Kilenc órakor pedig a háziúr maga jött vendégéért, hogy a tiszteletére rendezett koncertre kísérje. De adjuk most át a szót a szerzőnek.

„Egy gazdagon kivilágított terembe mentünk,¹¹ ahol a herceg zenekara egy igen szép koncertet adott. Különösen Abbate Bevilaqua, továbbá az alt és a soprán énekesnők tűntek ki tehetségükkel. Ez utóbbi a herceg egy heflányi alkalmazottjának a leánya, kit Bevilaqua úr az erdőben, munka közben hallott énekelni. Megtetszett neki a leány hangja, és szülei engedelmevel mindössze négy hónap alatt annyira kiképezte, hogy például a mai koncerten Spada nehéz áriáját Tankredi-ből kitűnően énekelte. A herceg, aki oly sokat tesz a szépművészetek fejlesztéséért, fel is vette énekkarába és továbbképzésének költségeit magára vállalta. Évi 400 forint fizetést, lakást és teljes ellátást kap. Ugyancsak kitűnő volt a Prinz testvérek előadása vadászkiürtön (Waldhorn). A szép koncert után, mely mindannyiunknak sok örömet szerzett, vacsorázni mentünk, ahol a herceg és Szentgál' úr közt ültem. A vacsora vége felé két urat vezettek be, kik utazás közben a kismartoni fogadóban szálltak meg. Miután a herceg értesült erről, megkeresette és meghívta őket, hogy legyenek vendégei. Ezután a herceg lakosztályomba kísért, ahol kitűnően aludtam szép, fehér függönyökkel díszített ágyamban. Vasárnap, 27-én reggel hétkor jött hozzám a herceg, Sommaruga, Obenaus és Bredemeyer urakat, kik sétálni mentek megkeresni, hogy mindannyian együtt reggelizzünk. A herceg velünk maradt, és érdekes elbeszéléseivel szórakoztatott mindannyiunkat. Reggeli után két kocsival mentünk megnézni a gyümölcsöskerteket, melyekben a legjobb, Franciaországból behozott fafajták láthatók. Itt

láttam azokat a különleges szőlőfajtákat is, melyekkel egykor Görög úr a herceg szőlészetét gazdagította. Ezután a konyhakertet látogattuk meg, mely négy hektárt foglal el, ahol kitűnő, ízes zöldségfajtákat termelnek. Ezután Kishelyben kocsiztunk, hogy megnézzük a svájci teheneket, melyeket a herceg Bern kantonban vásárolt. Majd egy árnyas allén a hegyre mentünk, ahol egy Mária-kápolna és egy igen szépen tervezett, nagyméretű pavilion állt.¹² Innen kitűnő kilátás nyílt a kastélyra és környékére, a városra, sőt a Fertő tó egy jó része is látható volt, mely tükörként csillogott a napfényben. Frissítőül megkóstoltuk az itteni forrásvizet, mely mint Schönbrunnban, csövekből folyik. A ház előtt egy kis bátyaféle van, ahol tizenkét 24 fontos ágyni áll. Ezekből üdvözlő lövéseket adatott le a herceg érkezésünkkor, és a nap ünneplésére felhúztak egy nagy, a hercegi címerrel díszített zászlót is. Ezt követően visszatértünk a kastélykertbe, hogy a még hátralévő látványosságokban gyönyörködjünk.

A gőzgép-háznál szálltunk ki kocsinkból. Ez egy gépezet, melyet a herceg már régebben Londonból hozatott. A gépezet egy csinos épületben van elhelyezve egy nagyobb méretű tó partján, annak a dombnak a lábánál, mely a parkban fekszik. Ezt a tavat kiapadhatatlan földalatti források táplálják, és ha a hegy tetején fekszik, alkalmas lenne a kertek locsolására. Az, hogy mindennek ellenére ez a tó, mintegy varázslat által mégis a hegy tetejére került, az a herceg műve. Tudniillik a vizet Ő egy gőzgéppel, csöveken keresztül felpumpáltatja, ahol az egy mélyedésben újabb tavat formál, majd innen, ugyancsak csöveken sebesen folyik lefelé, hogy a föld alól előtörve vízesésként táplálja a kastély előtti tavat. Ebből a tóból azután egy szép széles csatornán keresztül, mely végigkanyarog a parkon, visszafolyik a víz megint az eredeti tóba, melyből a gőzgéppel a magasba lett pumpálva. A gépház közelében, egy másik csinos épületben tartják a svájci tenyésztések borjait. Kiengettek nekünk a borjakat, akik a szabadban vidáman ugráltak. Hazafelé végimentünk még egyszer a park azon szakaszán, ahol az üvegházban nevelt exotikus növények voltak kihelyezve, és érett cseresznyéket szedgettünk a fákról, melyek itt különösen szép gyümölcsöt hoznak. Azután, hogy csaknem három órán keresztül ilyen kitűnően szórakoztunk, a herceg, akinek a figyelmét semmi sem kerüli el, visszavezetett lakosztályomba, hogy az istentisztelet előtt némileg kipihenhessem magam.

Tizenegy órakor jött ismét értem a herceg, hogy a kastélykápolna privát oratóriumába vezessen. Itt egy ünnepélyes misét, a világhíres Haydn egy szerzeményét hallgattuk, melyet a nagyszámú hercegi udvari zenekar mesterien adott elő.

Az istentisztelet után a herceg a felvonót mutatta meg, mellyel, egy csinos kabinba ülve, két-három személy is az első emeletről a felső emeletre, majd onnan lefelé a földszintre utazhat úgy, hogy közben bármelyik emeleten kiszállhat. Amennyiben egy kötél elszakadna, vagy bármely más része a gépnek elromlana, a gép azonnal leáll, minden veszély nélkül. Ez a zseniális gépezet nem emberi erővel van mozgatva mint Schönbrunnban és Laxenburgban, hanem egy súlyos kő által, melyet mint egy óra nehezékét felhúznak. Ennek a feltalálója az igen ügyes hercegi mechanikai direktor, Lanfreiter úr,¹³ ugyanaz aki a szép angol gőzgépet felállította, sőt azon javított is. A herceg Angliában ismerte meg és fogadta szolgálatába. Vele 1811-ben már találkoztam, amikor megcsodáltam azt a saját maga tervezte gőzgépet, mely a Magyar Nemzeti Testőrség palotájában a kút vizét pumpálta a padláson lévő tartályba.¹⁴ Örök kár, hogy ezt a tehetséges embert mindössze 34 éves korában elragadta a halál.

A felvonóval a fegyverterembe mentünk, mely igen tágas, és a legjobb és legszebb vadászfegyverek díszítik. Itt tudtam meg először, hogy a herceg egy vadászatot tervez számomra, amikor a legszebb és legkönnyebb vadászfegyverek közt válogatva, egyet a kezembe adott, hogy kipróbáljam, passzol-e az arcomhoz mikor célzok vele. Ebben is a herceg gyengéd gondoskodását tapasztalhattam, mellyel minden lehető problémának igyekszik elejét venni, mely zavarhatná a szórakozást, melyet számomra tervezett.

Innen a kastély tornyába másztunk fel, ahol a hatalmas, 175 mázsás harang látható.¹⁵ Rendszerint négy ember szükséges ahhoz, hogy meghúzzák ezt a harangot. Bredemeyer úr az egyik, én a másik oldalon húztuk, addig, amíg végül is a nehéz harangyelv kétszer-háromszor megütötte a harangot, mely óriási hangot adott. Miután a lakosság ettől azt gondolhatta volna, hogy tűz ütött ki, felhagytunk a harangozással. Élveztük még néhány percig a magas toronyból a városra és környékére nyíló, gyönyörű kilátást.

Fél kettő felé kísért vissza a herceg lakosztályomba, ahol magamra hagyott. Kettőkor ismét értem akart jönni, hogy az asztalhoz kísérem, ez alkalommal azonban sikerült megelőzöm. Én siettem őt nevelőimmel felkeresni. Nagy udvariassággal fogadott, és némi társalgás után a nagyterembe¹⁶ mentünk, ahol a háznép az étkezések előtt gyülekezni szokott. Itt mutatta be nekem a herceg udvari testőrsége kapitányát. Ő, valamint egy főhadnagy, egy hadnagy és egy zászlós – előzőleg majdnem mindegyik a császári hadsereg tisztje –, majd néhány altiszt és 150 gránátos, csaknem mind válogatott,

magas ember, alkották a szép hercegi gárdát. Egyenruhájuk egy rövidre szabott kék zubbonyból és vörös magyar nadrágból áll, fejükön pedig egy nagy gránátos sapkát viselnek a bronz hercegi címerrel. Állomáshelyük a kastéllyal szemben van egy oszlopos épületben. Amikor a gránátosok fegyverbe lépnek, szép zászlójukkal dobpergéstől kísérve tisztelegnek, és zenekaruk a gránátos indulót játssza, mely a hadseregnél is sokáig használatban volt.

Ekkor jelentették a hercegnek, hogy tálalva van, mire Ő engem az asztalhoz vezetett, abba a terembe, ahol tegnap a koncertet adták. Itt egy gyönyörűen díszített, kerek asztalhoz ültünk, melyen remek ételek vártak minket. A házi tisztviselők¹⁷ és a személyzet, kik a teremben felszolgáltak, igen számos volt. Mindenütt barátságos és kellemes arcok, mindenütt rend és tekintély. Beszélgettem a herceggel, ki mellett ültem és Szentgál jóságkormányzó úrral, azonban én beszéd helyett inkább arra figyeltem, amiről ők beszéltek. A herceg elbeszélései, történetei és értelmes gondolatai nem csak engem látszottak érdekelni, de a többi vendéget is, kik mind boldogan vettek részt a vidám társalgásban.

Érkezés után a herceg szállásomra vezetett, ígérve, hogy négy óraker jön majd értem, hogy a vadaskertbe menjünk.

A vadaskert mintegy három és félezer hold bekerített erdős terület, melyet széles allék szelnek át.¹⁸ Négy óraker ide kocsiztunk a Pozsony felé vezető úton a herceggel és nevelőimmal, és egy jó negyedóra alatt értünk célhoz. A kapunál leszálltunk és Würstek-re¹⁹ ültünk, melyek előtt az erdőmester és vadászok lovagoltak. Elég soká utaztunk az allékon, miközben több szarvast, őzet és más ilyeneket is láttunk, míg megérkeztünk a vadász-kastélyhoz, ahonnan remek volt a kilátás a Fertő-tóra, mely majdnem a vadaskert faláig ér. De láttuk a gyülekező nehéz, sötét felhőket is a láthatáron, melyek a Schneeberg felől közelegve, viharral fenyegettek. A vadász-kastély közelében jelölt ki a herceg egy területet, melyet hálókkel vétegetett körül, hogy oda hajtsák be a däm vadakat és szarvasokat. Ezután számomra és nevelőim részére állásokat rakatott, és különösen ügyes fegyverhordozókat rendelt mellénk nagyszámú puskákkal, hogy készek legyenek nekünk minden lövés után újabb, élesre töltött fegyvert nyújtani. Amint megérkeztünk ehhez a bekerített részhez, a bejáratánál sok embert láttunk összegyűlve, kik részben nézők, részben hajtók és vadászok voltak. Ezek felsorakozva köszöntöttek minket, szép vadászzenét fújva kürtjeikkel (Waldhorn). A herceg ezután egy előnyös helyen lévő állásomhoz vezetett, és kiadta a parancsot az erdőmesternek a kezdésre.

Ez azonnal lóra pattanva körbelovagolta a kerítést, hogy a vadászokat és hajtókat, kik félkörbe állva vártak, megindítsa, hogy felénk hajtsák a vadakat. Ekkor újra felharsant a hajtás kezdetét jelző vadászkiürt, szép dallamot fújva, és már hallottam is a zajt, amit a hajtók botjaikkal és kiáltásukkal csaptak. A herceg még velem foglalatoskodott, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy első próbálkozásom a vadászattal sikerrel végződjön, amikor a feliasztott vadak kitértek a bozótból. Tulajdonképpen az ő tanácsának köszönhettem, hogy első lövésem olyan szerencsésen talált egy szarvast, hogy a vad tűzbe rogyott, ami a hercegnek nagyobb örömet okozott, mint nekem, hiszen eleinte el sem tudtam hinni, hogy a vadat valóban leterítettem. A kísérlet tehát sikerrel járt, ami felbátorított. Még három szarvast terítettem le, nem számítva azokat, melyeket ugyan eltaláltam, de nem azonnal rogytak tűzbe. A herceg és kísérőim is több vadat lőttek, úgy hogy a teríték összesen 21-re rúgott. A terítéket szemlélve azonban nem csak örömet, de részvétet is éreztem.

A közben megeredt eső, mely némileg megzavarta vadászatusunkat, felhagyott mire hazafelé indultunk egy fiatal gesztenyésen át, ahol egy kerek, nádkunyhóra figyeltünk fel. Belépve meglepetéssel láttuk, hogy egy kellemes kis pavilionba léptünk, ahol terített asztal várt minket különböző frissítőkkel. A herceg felszolgáltatta uzsonnánkat, majd a közeli fácántenyészethez vezetett, ahol mintegy ezer fiatal madarat találtunk. Kedves látvány volt, amikor ezek a kis madarak nekiestek a hangyatojásoknak, amit a vadászok eléjük szórtak, majd élénken futkostak ide-oda.

A sok érdekes élmény után, amiben ezen a délután részünk volt, visszatértünk Kismartonba. Addig pihentem szobámban, amíg a herceg szíves volt ismét értem jönni, hogy az aznapi koncertre kísérjen. Ma Thoma úr játszott kiválóan hegedűn, és a két énekesnő, az alt és a herceg alkalmazottjának lánya, ismét előnyösen mutatkoztak be. Az utóbbi csodálatosan énekelte az Ombra adorata nehéz áriáját. Eme szórkozás mellett ültünk asztalhoz, ahol mindig kitűnő a hangulat, amikor a herceg vezeti a társalgást. Von Wickerhauser úr, ki a herceg meghívását a vadászatra nem tudta elfogadni, viszont megjelent a koncerten és a vacsorán is, nyilván kárpótolva érezte magát az elmulasztott örömeikért, mivel sokat nevetett, igaz szívből.

Vacsora után, amikor a herceg lakosztályomba kísért, közölte velünk, hogy a már kiadott rendelkezései szerint, holnap reggel nyolc óraker indulunk Fraknóra. Meghívta Wickerhauser urat is, ki igen megörült, hogy részt vehet ezen a kiránduláson, mely jó alkalomnak

kínálkozott a Fraknón látható sok érdekesség megtekintésére.

Hétfőn, június 28-án, hét óra előtt még egy sétát tettem a parkban nevelőmmel, hogy mielőtt elhagyom Kismartont, még egyszer lássam és élvezhessem. Hosszan időztünk a gyönyörű vízesésnél és a mellette álló pavilionban, mely beillene az effajta görög és római mesterművek sorába. Megtekintettük innen még egyszer Kismarton kedves vidékét, végigjártuk újra az üvegházakat is, ahol a más világrészekről származó növényeket nem lehet elégszer megcsodálni. Itt találtunk rá Bredemeyerrünkre, aki mint első botanikusaink egyike, a magyar Niermayer úrral, egykori tanítványával, és jelenleg a herceg igen ügyes főkertészével az üvegházakat járta, ahol a ritka növényeket szaporítják. Nehezen váltunk meg ettől az emlékezetes kerttől.

Éppen ideje volt már haza sietni, hogy reggelizzünk, és ezúttal mi tegyünk látogatást a hercegnél, hogy eddigi szívességét megköszönjük. Azonban Ő megelőzött, meglepve minket reggeli közben, és azután el sem hagyott. Nagyon kértem, hogy az én kocsimban foglaljon helyet, hogy így annál tovább élvezhessem társaságát. Von Görög udvari tanácsos is velünk utazott, a két államtanácsos, von Sommaruga és Obenaus urak pedig a herceg utazókocsijában követtek minket. A harmadik kocsiban von Wickerhauser és von Hartl urak, a negyedikben Bredemeyer és Borkovsky urak, az utolsóban pedig Szentgál' úr foglalt helyet.

Borús napunk volt, és így sem a portól sem a naptól nem szenvedtünk, tehát zavartalanul élvezhettük a kilátást a nyitott kocsiból. Az első helység, melyen Eisenstadtot elhagyva áthaladtunk Kisheflány, ami ezt követte Nagyheflány volt, egy vásárhely, melynek gyógyfürdője és postaállomása is van. Itt örömmel állapíthatam meg, hogy kiűnő forrásvizük van mindjárt a város közepén, mely egy patakocskát formálva folyik a főtca mentében. Ennek bizony sok más városka is örülne. Ahogy a műút, melyen Eisenstadtból Nagyheflányba értünk a Lajta hegység lábánál elterülő szőlőhegyek közt kanyarog, úgy megy tovább az út Nagyheflánytól Frauenheidig, mintegy másfél kilométernyi szakaszon (ez egy mellékút, de elviselhető), gabonaföldek és rétek között. Bal oldalt, egy dombon láttuk a herceg egy birkatenyészetét. Hihetetlen mennyiségű nemesített birkája van, ha nem tévedek, kétszer százezer darab.²⁰ Gyapjúkat igen jó áron adják el, s így a birkatenyészet lényegesen hozzájárul az évi bevételekhez. A herceg különös figyelmet fordít erre a gazdasági ágra, mivel a birkafajták nemesítése és az állomány létszámának emelése közvetlenül az ő felügyelete alatt történik. Amit erről a her-

cegtől hallottam, nagyon érdekes volt. Általában olyan beszédtemákat választott, amik számomra tanulságosak lehetnek. Közben annyira belemerültünk a beszélgetésbe, hogy észre sem vettem, hogy már elértük Frauenheidet, ahol a lakosság és a plébános úr sorba állított iskolás gyerekek élén fogadott bennünket. Frauenheid félúton fekszik Kismarton és Fraknó között, úgy mint Wiener-Neustadt Sopron és Bécs közt. A bécsi csatorna, melyet Wiener-Neustadt és Bécs között évek óta használnak szállításra, ha egyszer meg lesz hosszabbítva Sopronig s onnan talán Győrig, ez Frauenheidet is érinteni fogja. Innen Bettelsdorfra értünk, ahol az Albert herceg nevét viselő Kuirassierek egy egysége várt parádéra készen. Beierbeck ezredes úr átadta nekem a parancsnokságot, és négy-öt tiszt úrral kocsim mellett lovagolt, míg a legénység kocsimat követte trappban. Megköszöntem az ezredes úrnak és a tiszteknek figyelmességüket, kérve őket, hogy ne fárasszák tovább magukat, ám ők tovább is velünk kívántak maradni. Ezért nehogy túlságosan kimelegedjenek, a kocsisok utasítást kaptak, hogy lassabban haladjanak.

Itt már a hegy lábánál jártunk, melyen Fraknó vára áll. Egy aránylag széles völgyön keresztül jutottunk el Nagymartonig, ahol sok zsidó lakik, kik egy, a vallásuk szimbólumaival díszített diadalívét állítottak. Amikor e diadalív alatt áthaladtunk, a főrabbi és az egybegyűlt nép sajátos dallamú zenéjüktől kísért örömeinkbe kezdtek. Gross-Mattersdorf egy vásárhely, melyet magyarul Nagymartonnak neveznek. Ezek szerint Kismartont Klein-Mattersdorfnak kellene nevezni, azonban ilyen nevű helység nem létezik, de van egy magyarul Kismartonnak nevezett helység, mely a mi nagyon megszeretett Eisenstadtnak.

Minél közelebb értünk Fraknóhoz, annál szűkebb lett a völgy melyben utaztunk, s amelyben úgy Nagymarton mint Forchtenau is fekszik. A falu, beszorítva a szűk völgybe, a hegy lábánál terül el, melyen a vár emelkedik, s az erőd rajta átmenve érhető el. Egy remek völgy, amely gyümölcsfákkal, különösen szelíd gesztenyefákkal van beültetve, melyek éppen virágoztak, ami különösen szép látványt nyújtott. Ebben a völgyben nőnek a szép szívcseresznyék, ízes almák és gesztenye, mikkell a helybeliek előnyös kereskedést folytatnak.

Körülbelül két órányi utazás után Eisenstadtból szerencsésen Fraknóra értünk, ahol már különleges kocsik vártak ránk, melyekkel biztonságosan juthattunk fel a magas hegy tetejére, ahol az erődítmény áll. Én a herceggel és Görög úrral szálltam egy kocsiba, melyet négy ló húzott. A falu bírása négy esküdtyével a kocsi mellé lett rendelve, hogy veszély esetén azonnal megállítsák a

kocsit. Útitársaink is el lettek helyezve erős lovaktól húzott kocsikban, emberektől kísérve, kik szükség esetén fékezni tudták a kocsit. Így haladtunk végig a falun, ahol a szerviták, kilépve kolostorukból, egy sorba álltak a lakossággal, hogy minket köszöntsenek. Ugyanígy tettek a kórházaiak, annál is inkább, mivel mindkettőt a hercegek alapították. Magasan a fejünk felett már meg is pillantottuk a várat, mely úgy tetszett, mintha felhőkbe burkolódzott volna, melyek csak akkor oszlottak el, mikor egyik után a másik ágyút kilőtték, és hömpölygő dörgésük dübörögve rázza meg a levegőt.

A kigyóformán tekergő, felfelé vezető út tele volt kocsikkal, lovasokkal és gyalogosokkal. A tiszt urak, kik eddig kísérték, ugyancsak velünk lovagoltak. Szép látványt nyújtottak előttünk és mögöttünk az egybegyűlt emberek sokasága, s a felettük emelkedő hegy meredek falai. Egy elég hosszú, a várarkot átívelő hídon értünk a belső várba. A Főkapunál a szép hercegi gránátosok álltak, és fegyverbe léptek tiszteletünkre. A várudvaron a kísérő, Albert herceg Kuirassierek álltak glédába gyalogosan, miután lovaikat a váron kívül hagyták. A vár közepén egy jó állapotban lévő, kétemeletes épület áll. A herceg egy a második emeleten lévő nagy terembe vezetett, ahonnan a legszebb kilátást élvezhettem, amit megpróbálok leírni. A körülvevő, közeli hegyek, mintegy óriási katlant formálnak, melynek közepéből emelkedik ki az a hegy, melyen Fraknó vára épült. Szemünk meg meg áll a szemben fekvő hegyek lejtőin, melyeken szép lombos facsoportok, mezők és rétek, majd legelő állatok, szétszórt kunyhók és házak láthatók, le egészen a völgy aljáig, melyek magasba szálló füstje élénkíti a látványt. A hegyek észak és kelet felé visszahúzódnak a várhegy lábához, és megnyitják a tájat a messzi látóhatárig a széles síkság felé, ahol Bécs, Pozsony és Sopron fekszenek. Ebből a magasságból nézve, a Lajta hegyesség, úgymint a többi hegyek Sopron és Ruszt között szinte eltűnnek, és síksággá változni látszanak. A Fertő-tó egy fehér, hosszan elnyúló stráfnak látszik, melynek szélén éppen hogy kivehető Eszterháza, de még inkább Kismarton és számtalan más helység, mely benépesíti a vidéket, melyek, ameddig csak a szem ellát, Esterházy herceg birtokában vannak.

Ennek a pompás kilátásnak az élvezete után az Albert herceg regiment tiszt urait fogadtam, kik közül mindegyikkel szót váltottam, továbbá a soproni járás szolgabíróját, kinek területén tartózkodtunk. Ezután asztalhoz ültünk, ahová a tiszt urak is hivatalosak voltak. Mialatt a villásreggelit fogyasztottuk, a szomszéd teremben az ezred trombitásai különböző zenedarabokat játszottak. Én a háziúr herceg és Pál fia, a londoni követ egészségére ittam, kinek másnapra esett a névnapja.

Ezután megnéztük a családi képgalériát, az uralkodók, hadvezérek és magyar államférfiak portréit, egy az ország számára jelentős gyűjteményt, mely a vár termeinek falait díszíti. A kincs- és fegyvertár továbbá a lőporraktárak megérdemlik a legnagyobb figyelmet. Ezeket ritkán nyitják meg a nyilvánosság számára, és ezért gyűlt össze annyi ember, messze földről is, hogy láthassák. Szívesen leírnám mindazokat a különlegességeket, antikitásokat és drágaságokat, amiket láttam, azonban kétlem, hogy erre képes lennék.

A kincstárban különösen tetszetek nekem a gyémántokkal gazdagon díszített kardok, a magyaros ruhák urak és hölgyek számára, arannyal és ezüsttel átszőtt anyagokból, ahogy ezeket egy évszázaddal előbb viselték. Azután a magyar nyeregtakarók, melyek keleti stílusukban csodálatosan díszesek. A herceg és magam két ezüsből készült karosszékekben helyezkedtünk el.²¹ Előttünk egy ugyancsak ezüsből készült asztal állt.²² Odahoztak bemutatni egy különlegesen értékes érem- és pénzgyűjteményt, mely többnyire aranyérmekből állt. A sok kincs között különösen egy bizonyos nyaklánc vonta magára figyelmemet.

A fegyvertárakban annyi régi és újabb tűzfegyver, kard, páncél, etc. található, hogy ezer katonát is fel lehetne szerelni vele. Vannak szép számmal szakállas puskák és különböző kaliberű ágyúk is talpakkal vagy anélkül. A török zászlók és egyéb hadi trófeák, melyeket az elmúlt évszázad folyamán a törököktől zsákmányoltak, és melyek olyan sok Esterházy bátorságáról tesznek tanúságot, értékes történelmi emlékek.

Figyelemre méltó a vár szép quaderkövekből formált kútja is, mely ugyanolyan mély, mint amilyen magas a bécsi Stefans Dom tornya. A hercegi pattantyús, ki idegenvezetőként magyarázta el nekünk a látnivalókat, azzal tette a koronát ezen tisztségére, mikor két sisterege égő rakétát, melyet „békák”-nak is neveznek, a kútba dobott. Ezek olyan éktelen durranással robbantak fel a kút mélyén, hogy az ember azt gondolhatta volna, hogy óriás ágyúk dörgését hallja.

Végül megtekintettük a hatalmas, szépen kivilágított pincéket, ahol többek közt egy óriási, több ezer literes hordót láttunk, melyen kényelmesen lehetne a német táncot is járni. Megmutatták azt a hordót is, melyben a Luther Márton idejéből való bort őrzik.²³

Még akadt volna bőven látnivaló, azonban kifutottunk az időből, így el kellett hagynunk Fraknót, ezt a kellemes helyet. Forchtenauban átszálltam a herceggel utazókocsimba, hogy Mattersdorfon, Sieglesen, Pecsenyédén, Neufelden – ahol csupa csirketenyésztő él – és a Lajta folyón át, mely a határ Magyarország és Ausztria

között, végül Ebenfurton, egy szép kis osztrák városn keresztül elérjük Pottendorfot, mely híres a hercegi kastély angol kertjéről²⁴ és a közelben működő angol szövdéről is. Megérkezésünkkor a kastély bejáratánál a herceg gránátosai tisztelegtek dobpergés mellett, és őhercegsége a számomra elkészített lakosztályba vezetett, ahol udvariasan engedélyt kért, hogy tábornagi egyenruháját, melyet egész nap viselt, levehesse. Nemsokára visszatért egy rendjelekkel díszített civil ruhában, hogy asztalhoz hívjon a nagyterembe. Sosem éreztem magam jobban, mint ezen a vacsorán, ahol a herceg érdekes történetekkel szórakoztatott, többek között egy szarvasról, melyet Hanslnak neveztek. Elbeszélési módja igen kellemes és a viccei mindannyiunkat szívből megnevettettek, leginkább azonban von Wickerhauser és Bredemeyer urakat.

Vacsora után egy sétát tettünk az angolkerthen. Egy nagy tisztavízű patak két ága, amit gondolom Fischának neveznek, folya körül egy szigetet képezve, melynek közepén emelkedik a kastély. Néhol kiszélesedik, kis tavakat alkotva, melyen száz hatyú úszkál, melyhez hasonlóval semmi más kastély parkja sem büszkélkedhet. Szívesen beszálltam volna az egyik hajóba, mely készen várt, hogy elszórakoztassam magam egy vízi úttal a kertben, hogy kiélvezhessem a szép hidak és pavilionok

érdekes látványát, azonban a nap hátralévő részét a Schönbrunnba való hazautazásra kellett szánni, annál is inkább, mivel viharos idő ígérkezett.

A szövdét, aminek a látogatását a herceg kedves gondossággal ugyancsak előkészítette, sajnos már nem volt módunkban megnézni.

Ezután köszönettel mondtam Isten hozzádot a hercegnek irántam való sok kedves figyelmességéért, és gyengéd gondoskodásának oly sok bizonyítékáért, nem kevésbé a szép vidéki tartózkodásért és este 9 óra felé hatalmas záporban már meg is érkeztünk Schönbrunnba.

Ferenc Károly s. k.

Köszönetteljes emlékezéssel azokra az örömökre melyekben Kismartonban, Fraknón és Pottendorfban részem volt, emlékül ajánlom e kis írást Esterházy Miklós herceg úrnak etc., etc.

Ferenc Károly főherceg s. k.”

A német eredetiből fordította, jegyzetelte és feldolgozta

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Esterházy II. Miklós, birodalmi uralkodó herceg: sz. Bécs, 1765. XII. 12., † Como, 1833. XI. 25: a hercegi hitbizomány ura 1794-től; cs. és kir. kamarás, titkos tanácsos, tábornagy, a 32. sz. gyalogezred tulajdonosa, a Magyar Nemesi Testőrség kapitánya, az Aranyvapjas Rend lovagja etc. Felesége 1783-tól Hermenegilde Liechtenstein hg.-nő, Ferenc József uralkodó hg. leánya.

N. b. Haydn néhány (magyar) biográfusa nem tud elég rosszat mondani a hercegről, kit többek közt túlságosan gőgösnek mondanak. Mi sem cáfolja jobban állításukat, mint a főherceg ezen útinaplója.

² Esterházy hg.-i lt. Fraknó: Litt. fam.: Miklós hg. levele az akkor 9 éves Pál fiához: Nápoly, 1796. február 3.: „...Il ne faut pas non plus oublier l'hongrois qui est celle de notre Patrie”.

³ Lásd inter alia: Gräfin Lulu Thürheim: Mein Leben, München, 1913: elrettentő példaként pedig lásd Ráth-Végh István: Hatalom és pénz: Az Esterházy hercegek. Bp., 1964.

⁴ Esterházy hercegi gazdasági levéltár Fraknó: Bécs, 1819. október 12.: Nyugta Anton Rothmüllertől, a hercegi metszetgaléria custosától 3.- ft. fiákerköltéséről, hogy a képgyűjtemény directorát, Fischer urat elhozassa, amikor Ferenc Károly főherceg a bécsi galériát látogatta. A mariahilfi palotát Esterházy Kaunitz hercegtől vásárolta, hogy ott rendezze be képtárát.

⁵ Nemes Görög Demeter (1760–1833), a „Magyar Hirmondó” szerkesztője, udvari tanácsos, botanikus, a Bécsi Magyar Irodalmi Társaság alapító tagja, ki előbb Esterházy II. Miklós fiának, Pál

Antalnak volt a nevelője, később a hercegi kertészet tanácsadója. Innen került a botanika iránt érdeklődő fiatal főherceg mellé nevelőnek. Lásd Esterházy ajánlólevelét: Hof- Staats- u. Kriegsarchiv, Bécs, 1801/1803, 1802. Litt. G. Rubr. 14–112: „Wien, 23. Nov. 1802. Nachdem Sr. Majestät der Kaiser den bishengen Erzieher meines Sohnes, Hr. v. Görög, bei der Erziehung des Kronprinzen Ferdinand Königl. Hoheit anzustellen...” Tehát Görög úr mind Esterházy Pálnak, mind Ferdinánd császárnak és öccsének, Ferenc Károly főhercegnek nevelője volt.

⁶ Sommaruga Franz Freiherr, v. (1780–1860) cs. és kir. udvari, majd titkos tanácsos.

⁷ Bredemeyer v., természettudós, kertészeti szakértő, a magyaróvári gyümölcsnemesítő társaság alapítója 1820-ban.

⁸ Az ún. Leopoldina pavilion a kismartoni kastély parkjának egy dombján, melyet Esterházy II. Miklós tervezetett Charles de Moreau építésszel, hogy ott helyeztesse el kedvenc leányának, hg. Liechtenstein Mórincé Esterházy Mária Leopoldinának Antonio Canova által készített fehér márvány szobrát. A szobor ma ismét látható a restaurált épületben.

⁹ Klafter = ausztriai öl = 6 láb = 1,897 m.

¹⁰ Szentgály János nemes, az Esterházy hercegi birtokok teljhatalmú régense 1802–1822 között.

¹¹ Itt a kismartoni kastély ún. Haydn-terméről van szó.

¹² Ez a szép barokk pavilion ma is áll, jóllehet meglehetősen romlott állapotban, egy Kisheflány (Kleinhöflein) községgel szem-

ben emelkedő domb tetején. A pavillion nagyterméből nyílik az a kápolnácska, melyet a naplóíró említ.

¹³ Helyesen: Johann Dietrich Langenreiter (1777–1812) oldenburgi származású gépészmérnök, kit Esterházy Angliában szerződtetett 1803-ban, hogy az általa ott vásárolt David Mason-féle gőzgépet Kismartonban felállítsa. A herceg figyelmét a gőzgépre Nelson admirális hívta fel kismartoni látogatása alkalmából. Langenreiter készített egy modellt is az eredeti gőzgép után, mely ma a bécsi Technikai Múzeumban van kiállítva. A múzeum igazgatója szerint a modellt Esterházy ajándékképpen készítette „a császári család egy tagja számára” – feltehetően a fiatal főherceg részére. A felvonó is Langenreiter találmánya volt, és egy 1816-ból származó levél szerint Cornou úr, a Liechtenstein hercegi levéltár őre kér egy leírást a Langenreiter-féle felvonó ülőalkalmatosságáról [Esterházy hercegi levéltár: Fraknó].

¹⁴ A Magyar Nemesi Testőrség palotája, előbb Trautsohn-palota, átellenben a bécsi Hofburggal.

¹⁵ A harang – a Szt. István dóm „Pummerin” nevű harangja után ma is a legnagyobb harang Ausztriában – mindmáig a kismartoni kastély tornyában található. Hosszú szünet és felfüggesztésének restaurálása után a harang ismét megkondult 1997. december 31-én, hogy régi szokás szerint beharangozza az új esztendő Kismartonban. A harangot egyébként csak újévkor, tűzvész esetén, a hercegek születése és temetésekor szólaltatják meg.

¹⁶ Ez a ma „Haydn-Saal”-ként ismert nagyterem, melyben a koncerteket tartják.

¹⁷ Amint a főherceg elbeszéléséből kiténik, ünnepélyes alkalmakor a „házi tisztviselők”, tehát Haydn is, a herceggel együtt étkeztek.

Már csak ezért sem áll az a Miklós hg.-nek sokszor szemére vetett vád, miszerint a mestert „szolgaként” kezelte volna.

¹⁸ A vadaskert ma is létezik csaknem eredeti nagyságában, a szomszédos St. Georgen falu határában.

¹⁹ Egyfajta könnyű, terepjáró vadászkocsi.

²⁰ A 19. sz. elején a hercegi juhászat állatállománya 74 000 db-ot tett ki, míg a főherceg látogatásakor az állomány létszáma már 220–240 000-re szaporodott. A juhászat évi összjövedelme a század 40-es éveiben mintegy 400–450 000 forintra rúgott.

²¹ „Ezüst karosszék”: ismeretlen magyar mester műve. Fenyőfa, domborműves ezüst lemezekkel borítva, támláján a hercegi címer. Ülése vörös bársony ezüst szálakkal hímzett mintával. Esterházy hercegi gyűjtemény, Schloss Eisenstadt: kat. sz. VI/12. (Párja a Magyar Iparművészeti Múzeumban, Budapesten.)

²² „Ezüst asztal”: Friedrich I. Schwester Müller (1647–1701) műve, Augsburg, 1687 k. Fa, domborműves, részben aranyozott, vert ezüsttel borítva, 80×104×81 cm. Esterházy hercegi gyűjtemény, Schloss Eisenstadt: kat. sz. V/18.

²³ Az ún. Lutherkellernek (lutherózó pincének) semmi köze Luther Mártonhoz. Ebben az óriási bolthajtásos pincében gyűjtötték össze és fejtették le (lutherették) egy időben a beszolgáltatott borokat.

²⁴ A pottendorfi egykor Kanizsay-, azután Nádasdy-, majd Draskovich- és Starhemberg-, utóbb Esterházy-kastély. A részben 11. századi építésű kastélyban helyeztette el II. Miklós a hercegi kép- és metszetgyűjteményt 1806-ban, Josef Fischer, majd 1807-től J. L. Hernleiter kurátorok felügyelete alatt. A kastély a II. világháborúban súlyosan megrongálódott, s ezt követően újabb részei leomlottak. A 11. századi rész a gótikus kápolnával ma is áll.

BESZÁMOLÓ A XXV. GENEALÓGIAI ÉS HERALDIKAI VILÁGKONGRESSZUSRÓL

DUBLIN, 2002. SZEPTEMBER 16–21.

A Genealógiai és Heraldikai Világkongresszust két évente hívja össze a Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Konföderáció. Idén az Ír Főherold Hivatala rendezhette meg a rangos tudományos eseményt, ezzel méltóképpen ünnepelve fennállásának 450. évfordulóját. A szervezők a konferencia témájául az ezredforduló igényeihez alkalmazkodó címet jelöltek meg: Genealógia és heraldika – helyük és gyakorlatuk változó világunkban. Az ad hoc szervezőbizottság elnöki tisztét természetesen maga a szigetország főheroldja, Brendan O'Donoghue viselte.

A kongresszust az Ír Állam művészetekért, sportért és turizmusért felelős minisztere, a főherold névrokona, John O'Donoghue nyitotta meg az első konferencianap előestéjén a résztvevők tiszteletére adott fogadáson. A miniszter után előbb Robert D. Watt, a Konföderáció Állandó Bizottságának elnöke, majd Rolf Nagel, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia elnöke mondott beszédet. A Heraldikai Akadémia Állandó Bizottságának tavaly szeptemberi groningeni ülésén megválasztott Nagel szomorú kötelessége volt, hogy bejelentse elődjének, a luxemburgi Jean-Claude Loutsch-nak idén júliusban bekövetkezett halálát. Az eredetileg szemorvosi végzettségű Loutsch 1965 óta volt tagja a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának; az elnöki tisztséget 1980-ban, a francia Léon Jéquier halála után vette át. Legjelentősebb, és a maga területén minden bizonnyal még évtizedekig meg nem haladható alkotása a Luxemburg országos címerkönyve (*Armorial du pays de Luxembourg. Luxembourg, 1974.*) c. monumentális kötet, amely a nagyhercegség területének összes ismert címerét lajstromba véve monografikus igénnyel tárja fel a miniállam heraldikájának legapróbb részleteit is. A XXV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus résztvevői az első konferencianap reggelén egyperces csenddel adóztak a néhai elnök emlékének.

A dublini konferencia mintegy kétszáz résztvevője előtt összesen hatvanhét referátum hangzott el a világkongresszus hagyományainak megfelelően párhuzamosan ülésező genealógiai és heraldikai szekciókban. Talán a nagy földrajzi távolság volt az oka, hogy a közép-európai régióból jóval kevesebben érkeztek: térségünket csupán hét referátum képviselte, ráadásul ezek kivétel nélkül címertani témájúak voltak.

A genealógiai szekció hallgatósága harmincegy referátumot hallgatott, köztük néhány kifejezetten címertani témájút is, mint pl. Günther Mattern tanulmányát a svájci nem nemes családok címereiről vagy Nicholas Williams dolgozatát az ír-kelta nyelvű heraldikai szakterminológia megteremtésének nehézségeiről. Általánosságban azonban elmondható, hogy a szervezők az ír emigráció vizsgálatának középpontba állításával szerencsés módon megtalálták azt a vezérmotívumot, amely köré aztán a programot felépíthették: a referátumok nagyjából egynegyede kifejezetten a legkülönfélébb helyekre elszármazott írekről (vagy ahogy a helyiek kissé patetikusan nevezik őket: a vadludakról) szólt. Hasonlóan szép számú előadás foglalkozott a genealógiai kutatás egyre bővülő módszertanát érintő kérdésekkel: az Y-kromoszómák és a mitochondriális DNS vizsgálatával, vagy éppen az internetes és egyéb számítógépes adatbázisok kínálta lehetőségekkel. A szekciót a kongresszus utolsó napján stílszerűen Máire MacConghail dublini professzorasszonynak az írországi genealógiai kutatások jelenlegi lehetőségeit ismertető előadása zárta.

A genealógiaival párhuzamosan zajló heraldikai szekcióban harminchat előadás hangzott el (a kongresszus egyetlen magyar résztvevője is jobbára ezeket követte megkülönböztetett figyelemmel). A referátumok többsége a jelenkori címeralkotási és címerhasználati gyakorlat országonként eltérő jellegzetességeit

mutatta be, a virágzó heraldika korával csak egy-két dolgozat foglalkozott, pl. Michel Popoffnak, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia főtitkárának a középkori heroldok és címerkirályok hatásköreinek és illetékességi köreinek elkülönítésével foglalkozó tanulmánya. A kelet-közép-európai előadók közül ketten újkori témát mutattak be referátumukban. Michael Göbl, a bécsi Osztrák Állami Levéltár munkatársa az általa képviselt intézményben őrzött 17–20. századi címereslevelekről érkezett. A magyar érdeklődő figyelmére azonban sokkal inkább számot tarthat a zágrábi Dubravka Peić Čaldarovićnak, a Horvát Történelmi Múzeum munkatársának előadása a 19. századi horvát nemzeti heraldikáról, amely a horvát, a dalmát, a szlavón és az illír címer kialakulásának vázlatos áttekintése után délnyugati szomszédunk nemzeti címerhasználatának két meghatározó periódusát, az 1868-as magyar–horvát kiegyezést megelőző évtizedeket, majd a dualizmus kori Horvátország heraldikai gyakorlatát mutatta be.

A kelet-közép-európai térség kortárs heraldikájával négy referátum foglalkozott. Krzysztof Guzek a legújabb, s a magyarországiakhoz hasonlóan felháborítóan antiheraldikus lengyel községi és regionális címereken megmutatkozó népművészeti elemekről tartott előadást, majd Zdenko Alexy, a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság alelnöke a szlovákiai címeralkotás és címerregisztráció helyzetét tekintette át. A nagynevű szlovák kutató kiemelte: a jelenkori címeralkotási gyakorlatban elsődleges szempontként kell figyelembe venni az egyszerűséget, az áttekinthetőséget. A román Ana-Felicia Diaconu tanulmánya elsősorban keleti szomszédunk kortárs városcímereivel foglalkozott, s érdekes volt látni, hogy ezek a szimbólumok milyen erős francia hatásról árulkodnak. Végül jelen sorok írója a budapesti kerületi címerek példáján keresztül igyekezett bemutatni napjaink magyarországi heraldikai gyakorlatát.

A heraldikai szekció talán legérdekesebb eseményének az a szimpózium ígérkezett, amelynek során előbb hat rövid referátum követte egymást a női címerekről, majd ezek végeztével vitát rendeztek az elhangzottakról. A moszkvai Sztanyiszlav Duminnak, a Nemzetközi Genealógiai Akadémia titkárának az előadása tulajdonképpen sokkal inkább illeszkedett volna a genealógiai szekció programjába, mintsem a heraldikaiba, a női címerekről szóló szimpózium felvezetéseként azonban nagyszerűen bevált: az orosz tudós azokra az eltérésekre mutatott rá, amelyek hazája történelmi hagyománya és a nyugat-európai tradí-

ciók között mutatkoznak a nevek, címek és címerek nőági átörökítése terén. A rendkívül érdekes előadásból nehéz lenne bármit is kiemelni: az orosz genealógiában járatlan magyar résztvevőt mindenestre leginkább a modern kori fejlemények lepték meg. Dumintól ugyanis megtudhattuk, hogy hazájában számos történelmi család nemhogy nem tart igényt esetenként több évszázados múltra visszatekintő jelképeire, hanem még napjainkban is igyekszik szabadulni túlságosan ismert nevétől és címerétől.

A magyar résztvevő a román Tudor-Radu Tiron *Egy hölgy címereselei: törvény és gyakorlat a 17. századi erdélyi heraldikában* c. referátumát várta a legnagyobb izgalommal, s alighanem a Turul olvasói is ennek a tartalmára lennének a legkíváncsibbak, ám sajnálatos módon éppen ezt a munkát a legbajosabb glosszázunk. A cím első fele prozopográfiai jellegű tanulmányt ígért, ám az előadó mindvégig megmaradt az elméleti fejtegetések szintjén: noha nem is egy, de jónéhány hölgy címereivel foglalkozott, egyiket sem tárgyalta részletesebben. Sajnos az sem derülhetett ki, hogy a fiatal román tudós ezek alapján miféle törvényszerűségekre, sőt (a cím szerint) törvényre kívánta felhívni a hallgatóság figyelmét, mert az elnök a tizenöt perces időkeret több mint másfélszeres túllépése miatt, két figyelmeztetést követően megvonta a szót Tirontól, aki viszont ezek után elhagyta a termet, és csak a vita legvégére tért vissza. A magyar heraldikai szakirodalmat amúgy imponáló mélységben ismerő román heraldikus koncepcióját így alighanem csak két-három év múlva, a világkongresszus teljes anyagát felölelő tanulmánykötetből hámozhatjuk majd ki. Addig viszont a kutatás ortodox álláspontját ismételve le kell szögeznünk: jelenlegi ismereteink szerint a címeralkotás és címerviselés terén semmiféle központilag felügyelt, speciális törvényi szabályozásról nem beszélhetünk a 17. századi Erdélyben, legfeljebb a Fejedelemség heraldikájának markáns helyi vonásairól, törvényszerűségeiről, amelyeknek a nyugat-európai hagyományoktól eltérő volta – a magyar címeres gyakorlatban gyökerezvén – persze különösen szembeszökőek a Kárpátok túloldaláról nézve.

A speciális tematikájú szimpózium talán legizgalmasabbra sikerült referátumát a kanadai Marie Grégoire tartotta a 12–18. századi franciaországi női címerekről. Grégoire a párizsi École Pratique des Hautes Études hallgatójaként napjaink talán legnevesebb és mindenképpen legnagyobb hatású heraldikusának, Michel Pastoureau-nak irányításával készíti

bölcsészdoktori disszertációját, s dublini előadásában a készülő mű rövid összefoglalását adta. Referátuma nemcsak részben középkori témája miatt számított üdítő kivételnek az amúgy talán túlságosan is az újkorra összpontosító konferencián, hanem forrástani szempontból is: bármennyire meglepő, a kanadai doktoranduszon kívül alig néhány előadó akadt, aki pecséteket is felhasznált volna heraldikai kútfőanyagként.

A női címerekről szóló referátumok sorát végül a szintén kanadai Karine Constantineau előadása zárta, amelynek konklúziója – hogy ti. a nők pajzsain közel ugyanolyan arányban láthatunk férfias foglalatosságokra, nehéz fizikai munkára vagy hadakozásra utaló címelemeket, mint a férfiak által használtakon – sokkal kevésbé volt meglepő, mint az az egyébként csak érintőlegesen tárgyalt jelenség, hogy a kanadai heraldikai gyakorlatban még mindig különösen népszerű a késő középkorban és a kora újkorban tradicionálisan női pajzsformának számító, ám napjainkban csak elvétve alkalmazott rutapajzs.

Bertényi Iván professzornak, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagjának és a franciaországi Besançonban 2000-ben megrendezett előző, XXIV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus egyetlen magyar előadójának az akkori konferenciáról írott Beszámolójából (Levéltári Közlemények 71 [2000] 309–311.) tudjuk, hogy a két társtudomány nemzetközi szakmai közönségét már két esztendővel ezelőtt is komolyan érintette az a kihívás, amelyet a genealógiát és heraldikát is a maga égisze alá vonni kívánó új tudományszak, az emblematika megjelenése jelentett. Az elmúlt két évben ez a tendencia tovább erősödött. Két esztendővel ezelőtt a Nemzetközi Heraldikai

Akadémia főtákará még örömmel állapította meg az elmúlt három évtized címertani irodalmát globálisan áttekintő referátuma végén, hogy a heraldika a jelek szerint csaknem teljes egészében történeti tudománnyá vált. Az idei kongresszuson ezek után több előadó szájából *expressis verbis* elhangzott az igény: meg kell próbálni a címertant és a genealógiát kivonni a történettudományok családjából, hiszen a kortárs heraldika művelése elsősorban pszichológiai és művészeti ismereteket kíván, a manapság főként családfakutatással foglalkozó genealógia pedig tulajdonképpen önálló módszertannal rendelkező szakma. Jelen sorok íróját fiatal kora és elégtelen tapasztalata visszatartja attól, hogy határozottan állást merjen foglalni ebben a két társdiszciplína jövőjét alapvetően meghatározó dilemmában: mivel azonban ő maga is az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, aki szakmai előítéleteiből kifolyólag nem nagyon tud másként tekinteni a heraldikára és a genealógiára, mint történeti segédtudományokra, némi értetlenkedéssel fogadja azt a törekvést, amely meg kívánja fosztani ezt a két szakterületet a többi történelmi jellegű tudományok irányába leágazó összefüggéseiktől és a történeti kutatás eredményeire épülő következtetési rendszerüktől. Az egyre élesebben megfogalmazódó kérdés eldöntése az eljövendő világkongresszusokra vár, amelyek közül a két év múlva sorra kerülőt a Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Konföderáció Állandó Bizottságának dublini döntése értelmében a Flamand Heraldikai Tanács rendezheti a belgiumi Bruges városában.

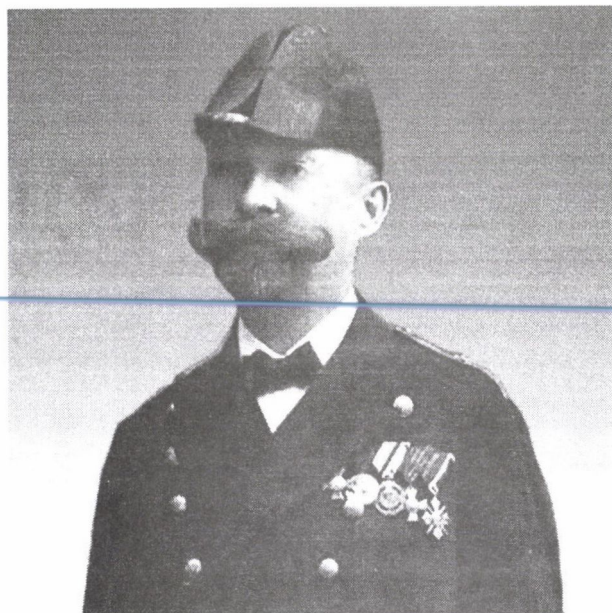
Körmendi Tamás

KÉRDÉS

Milyen egyenruhát visel a fényképen látható személy? A fotó 1915-ben, Csehországban készült.

Aki felismeri, kérjük a választ a Szerkesztőség címére megküldeni szíveskedjék.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2003-re változatlanul **1000 Ft + ÁFA**, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk.

Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt.

„11991102-02103006-00070010”
Magyar Történelmi Társulat – Turul.

RÁCZ ISTVÁN

(1929–2002)

Három és fél évvel ezelőtt a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézete a 70 éves Ráczt Istvánt ünnepelte. Mi, munkatársai, többen egykori tanítványai úgy éreztük, hogy a születésnap jó alkalom a közel öt évtizedes tudományos és pedagógusi pályára méltatására, a kollégák és a tanítványok megbecsülésének kifejezésére. Nem gondoltuk, hogy az akkori köszöntésnek nem lesz folytatása...

Ráczt István szakmai pályájának alakulásában három körülmény játszott meghatározó szerepet. Mindenekelőtt a családi háttér, a paraszti életforma. A munkára és becsületességre nevelő büdszentmihályi otthonból a jóképességű gyermek útja a hajdúnánási református gimnáziumba vezetett. A Debreceni Református Gimnázium partikulájaként működő iskola tovább erősítette a szülői házból hozott értékrendet, a tudás, a helyállás és az erkölcsi tartás fontosságát tudatosította növendékeiben. A nánási esztendőket felsőfokú tanulmányok követték Debrecenben, ahol Ráczt István 1952-ben szerzett magyar–történelem szakos diplomát. A Kossuth egyetemen ismerte meg Szabó István professzort, akinek tanítványa, demonstrátora, majd tanársegéde lett. Az országosan ismert, nagytekintélyű történetíró hatására kötelezte el magát a magyar történelem kutatása és oktatása mellett. Sokszor hangoztatta, hogy számára az általa tudósi és emberi nagyságként tisztelt mester mindenkor szellemi és etikai mércét jelentett. Szabó István tanítványának lenni kötelezettségekkel járó megtiszteltetés volt. A mester arra törekedett, hogy tanítványai a kellő módszertani jártasság megszerzése után saját útjukat járják, s szuverén alkotókká, példamutató oktatókká váljanak. Ehhez, a tehetségen kívül, kitartásra, igényességre és szakmai alázatra volt szükség, amelyeknek Ráczt István nem volt híján.

A családi indíttatáshoz, a nánási alma mater és

Szabó István szellemiségéhez híven félévszázadon át művelte a társadalom- és népiségtörténetet. A nemzeti történetírást úgy értelmezte, hogy a forrásokkal dolgozó embernek fel kell mutatnia az általánosban az egyedit, az egységben a sokszínűséget, az egészben a részt, az egyetemesben a magyart. A komparatív módszer alkalmazásának köszönhetően az általa vizsgált magyar történelmi jelenségekről pontosan lehet tudni, mennyiben kapcsolódtak azok az európai tendenciákhoz és mennyiben tértek el tőlük. A különböző okokra visszavezethető eltéréseket, azaz a nemzeti sajátosságokat Ráczt István az egyetemes emberi kultúrát gazdagító többletként értékelte, amelynek megismertetéséért személyes felelősséget érzett. Ezzel a meggyőződéssel vallatta a forrásokat, s tanulmányozta a történelmi szakirodalom, a rokon- és segédtudományok eredményeit. Az interdiszciplinaritás nála nem szólam volt, hanem rendszeresen alkalmazott módszer. Külön említést érdemel munkáinak nyelvezete, a tartalom és a forma egységét biztosító világos kifejezőmód.

Életműve – 11 önálló, 11 társszerzővel készített kötet, 10 általa szerkesztett munka, számos tanulmány és ismertetés – tematikai szempontból sokszínű, mégis szerves egységet alkot. Hiszen a középkori Magyarország területi integritásának megszűnése, majd felemás helyreállítása, az előzményekhez és a környezethez képest, a társadalom minden rétegének sajátos arculatot kölcsönözött, és máig ható érvénnyel változtatta meg a demográfiai, nemzetiségi, településszerkezeti és gazdálkodási viszonyokat. A hajdúk, a parasztság, a nemesség és a polgárság történetét kutatva, Ráczt István újra meg újra szembesült ezzel a ténnyel. Ez a felismerés ösztönözte a törökvilág hagyatékának számbavételére és a dualizmus kori paraszti migráció vizsgálatára.

Rácz István kutatásaiban kiemelkedő helyet foglalt el a jellegzetes magyar város, Debrecen és a régió története. Nemcsak azért, mert ebben a témakörben számos kérdést ő vetett fel és tisztázott, hanem mert idevonatkozó munkái a színvonalas helytörténetírást képviselik. Egy olyan, kellő szakértelemmel művelt helytörténetírás létjogosultságát igazolják, amely nélkülözhetetlen előfeltétele a megalapozott és igényes történeti szintézisnek.

Imponálón gazdag, eddig kiaknázatlan levéltári posztumusz anyagra épül Rácz István utolsó, immár posztumusz könyve is, amelynek kéziratát nemrégiben adta le a Kiadónak. Az Egyház és társadalom című munka, amely az értelmiség és a Református Kollégium történetéhez kapcsolódó kutatásaiból nőtt ki, plasztikusan tükrözi Rácz István történetiszemléletének lényegét: a komplexitást, a forrástiszteletet és a metodikai iskolázottságot. A kéziratához mellékelte, általa írt témaismertetőben megfogalmazott mondat akár hitvallásnak is tekinthető: a mű „döntően levéltári forrásra épül, mert a szerző tudományos meggyőződése, hogy ez az értékteremtés alapja”. Ennek az elvnek a következetes érvényesítése garantálja munkái értékállóságát, amelyek – ha nem is egyformán fajsúlyosak – megkerülhetetlenek a következő tudósgenerációk számára.

Rácz István pályájának szerves részét alkotta az egyetemi oktatás. Történelemtanárok, levéltárosok, és muzeológusok nemzedékeit tanította és nevelte. Ebben a szerepkörben is hiteles személyiség volt, mert önmagától követelte a legtöbbet. Őszinte érdeklődést és megértést tanúsított környezete iránt, a

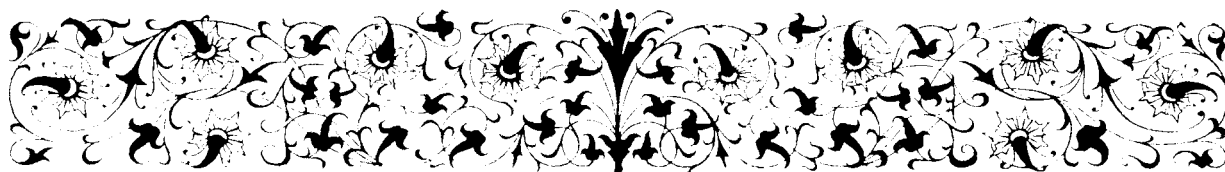
felületességet és az olcsó népszerűséget azonban nem kedvelte. Leginkább az bántotta, ha kollégái és hallgatói kényelemszeretetből vagy anyagi megfontolásból, eltékozolva tehetségüket, nem törekedtek a tőlük elvárható teljesítményre.

Bár az oktatás elsődleges céljának Rácz István a tanárképzést tekintette, nagy hangsúlyt fektetett a tudományos utánpótlás nevelésére is. Külön foglalkozott a történeti források iránt érdeklődő hallgatókkal, akik közül többen ekkor választották hivatásul a tudományos pályát.

A szakmáját felelősséggel művelő Rácz István számára magától értetődő volt a tudományszervezés is. Konferenciákat szervezett, s tagja volt az MTA Doktori Tanácsa Történészbizottságának, a Történelmi Társulat Országos Elnökségének és a Századok című folyóirat szerkesztőségének, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Munkahelyén, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Kar Habilitációs Bizottságának ő volt az első elnöke, a történelem szak PhD képzési programjának – nyugdíjba vonulásáig – egyik szakmai irányítója.

Rácz István a rendszerváltozásig alig részesült hivatalos elismerésben, a 90-es években azonban több rangos szakmai és városi kitüntetéssel jutalmazták. Hetvenedik születésnapja alkalmából a Történelmi Intézet javaslatára az egyetem professor emeritus címmel honorálta munkásságát, amely 2002. október 11-én bekövetkezett halálával végérvényesen lezárult. Hiányát nem pótolhatjuk, de szakmai és emberi örökségét megőrizzük és továbbadjuk.

Kovács Ágnes

NAGYBÁKAY PÉTER

(1921–2002)

Egy évvel czelőtt a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egy kora őszi ülésén emlékeztünk meg Nagybákay Péter 80 éves születésnapjáról és addigi tudományos munkásságáról. Sajnos az idén már búcsúznunk kell Tőle, mert a nyáron a hirtelen és kérlelhetetlen halál véget vetett életének és ezzel együtt szép szakmai tevékenységének is.

Nagybákay Péter 1921-ben született Debrecenben pogári (kereskedő) szülőktől. Későbbi pályafutásához nagyon sokat jelentett, hogy Édesapja a Tisza István Tudományos Társaság tagjaként kereső foglalkozása mellett helytörténetírással is foglalkozott, és sűrűn publikált. Az ő példája állt a fiatal diák előtt, amikor 17 évesen az önképzőköri magyar történelem tárgyú pályázaton első díjat nyert „A debreceni céhek története” c. pályamunkájával. Kitüntetéssel érettségizett a debreceni piarista reálgimnáziumban, ahol később a kereskedelmi szakérettséget is megszerezte. Majd vaskereskedői vándorévei során elvégezte Pécsen, Kolozsváron és végül Debrecenben a jogot, és 1943-ban jogtudományi doktorátust szerzett.

Közben nem feledkezett meg szenvedélyéről sem, a történelmi segédtudományok, különösen a céhtörténet és a heraldika ágazatának műveléséről. Pénzkereső munkája mellett szívós kitartással, szakmunkák tanulmányozásával és szenvedélyes kutató munkával dolgozta be magát a tárgykörökbe.

A II. világháború és az azt követő nehéz esztendőket nem kedveztek a segédtudományoknak. Így csak a hatvanas évek elején kezdett el publikálni. Feldolgozta a veszprémi múzeum céhtörténeti teljes anyagát, publikálta több éven át a múzeum évkönyveiben. Egyik összeállítója a számítógépre vitt magyar céhka-

taszternek. Rövidesen a történelmi segédtudományok kandidátusa. Ő azonosította Veszprémben az ásatások során előkerült síremléköredék címerrajza alapján Beriszló Péter püspök síremlékét, amely ma a veszprémi székesegyház altemplomában található. Részt vett és előadott számos konferencián belföldön és külföldön egyaránt. A rendszerváltáskor tagja volt annak a szűk körű történelem-bizottságnak, amely az új (rég) magyar állami címet volt hivatva megállapítani, illetve javasolni az országgyűlésnek. Számos publikációja jelent meg hazai és külföldi tekintélyes folyóiratokban (Ethnographia, Kohászati lapok, Műemlékvédelem, Technikatörténeti Szemle, Folia Archaeologica, Annales Historiae Ecclesiae, Adler, Herald stb). Segítségnyújtott Klaus Stopp német szerzőnek az 1987–88-as Stuttgartban megjelent, a középeurópai vándorló céhlegények városképpel illusztrált igazolólapjairól készített gyönyörű albumainak összeállításához a magyarországi anyagra vonatkozólag. Tagja és titkára volt évekig a veszprémi Akadémiai Bizottságnak. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és a Heraldika és Genealógiai Társaságnak. Tagjelöltje lett a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának. Egészségi állapotának romlása azonban megakadályozta őt a tagság elérésében. Utolsó éveiben a Pázmány Péter katolikus egyetemen speciálkollégiumi előadásokat tartott céhtörténetből.

Benne a magyar heraldika és céhtörténet egyik legkomolyabb szaktekintélyét veszítettük el, szakmai öröksége még hosszú ideig fenntartja emlékét.

N. A.

KÖNYVISMERTETÉS

GÓZSY ZOLTÁN–GÓZSY GÁBORNÉ: *A Somogyi Levéltár üvegablakai. Somogy Megyei Levéltár kiadása. Kaposvár, 2000. 144 p., nagyszámú, színes illusztrációval.*
ISBN 963 7232338

Az 1930-as években a Sopron Megyei Levéltár akkortájt készült példája alapján felmerült a Somogy Megyei Levéltár reprezentatív kibővítésének terve. Ennek része volt heraldikai témájú üvegablakok tervezése is. A nagyszabású elképzeléseket az 1935. november 27-i megyei közgyűlés egyhangúan elfogadta.

Az elképzelések szerint a Somogy megye történelmében és életében kiemelkedő főnemesi és nemesi családok címereit kívánták üvegablakokon megjeleníteni. Molnár István megyei főlevéltárnok foglalkozott a címerek kérdésével. A jelentős költségeket részben úgy kívánták fedezni, hogy a Levéltár megkereste az adott családok leszármazottait, hogy 60 pengővel járuljanak hozzá egy-egy címer elkészíttetésének kiadásaihoz. Mintegy 200 család kapott ilyen jellegű felkérést. Ugyanakkor kérték a családi címerek megküldését is a Levéltárnak. Molnár István vállalta, hogy ha nem áll a család rendelkezésére címer, kérésre azt felkutatja, megrajzoltatja és jóváhagyásra megküldi a családnak. 1933–1938 között jelentős levelezés, anyaggyűjtés folyt a tárgyban. Nem volt egyszerű feladat az érintett családok igényeinek összehangolása, amely sok esetben hiúsági kérdésként jelentkezett. A címerek összeállításánál erőteljesen támaszkodtak a Siebmacher-féle „Wappenbuch”-ra, de számos más kiadvány is forrásul szolgált. Mindennek ellenére előfordulnak eltérések az eredeti címerképek és az üvegablakon megjelenő ábrázolások között.

A hosszas előkészítés után Lovrits Kálmán rajzai alapján Kopp Ferenc, neves korabeli mester készítette el a heraldikai ábrákkal díszített üvegablakokat.

Csak olyan családok kaptak helyet a címergyűjteményben, akik megfizették a költségeket. Fontos em-

líteni, hogy egyes – később Somogyból elkerült – családok címereit is ábrázolták, illetve az újabb időknek nemeseinek címerei sem maradtak el. Előfordult, hogy egyes családok befizették a velük rokon familiák költségrészét, s így azok címerei helyet kaptak az üvegablakokon.

Eredetileg 114 címert terveztek, később azonban ez a szám jelentősen csökkent. Jelenleg 63 címer szerepel a Levéltár üvegablakain. Voltak olyan családok – köztük jelentős helyi famíliák –, akik bár befizették a kérdéses összeget, címereik mégsem találhatóak meg. Feltehetően egykor ezek is elkészültek, később azonban esetleg megsemmisültek, vagy ma ismeretlen helyen lappanganak.

Egy ablaknak hat táblájára kerültek címerek, egy-egy tábla mérete 54×45 cm.

Az egységesen ábrázolt, szép kivitelű címerek tanulmányozása nyilván örömet okoz a heraldikával foglalkozóknak, a heraldika kedvelőinek. Az itt közölt anyag néhány darabja eddig nem közölt, kevésbé ismert címer, így ezek publikálása révén gyarapíthatjuk heraldikai ismereteinket.

Megjegyzem azonban, hogy egyes címerek esetében, már az üvegablakok készítésekor, más esetekben a leírásuknál pontatlanságok kerültek a kötetbe, amelyekre az esetleges későbbi felhasználás során mindenképpen figyelemmel kell lenni. Ezen téves részletek egy része nyilvánvalóan az ablakokat készítő mesterrel, illetve a mintákat rajzoló személyével hozható összefüggésbe. Pl. teljesen stilizált, „készszerű”, „kivont kardok” a somogyvári Somogyi címer (18–19. pp.) vagy a felsőpataki Bosnyák címer (28–

29. pp.) esetében. A bocsbári Svastics címernél (40–41. pp.) helytelen színárnyalatok szerepelnek a címerben. A sárvárfelsővadász Széchenyi címerben (56–57. pp.) helytelenül zöld helyett arany halmokon áll a galamb stb.

Más esetekben a címerleírások nem teljesen egyeznek meg az ablakokon látható ábrázolásokkal. Pl. a galántai Fekete család címere esetén (20–21. pp.) az oroszlán kivont szablyát tart, nem pedig „pallost”. A vizeki Tallián címerben szereplő (és a sisakdíszben is megjelenő) vörös keresztet zászló kereszt-

je a leírással ellentétben nem „máltai kereszt”, hanem vaskereszt stb.

A kötetben szereplő egyes megjegyzések túlságosan régiesek (pl. Hertelendy Gábort „főhadvezér-helyettesnek” írja – 34. p. – Hertelendy 1820. június 16-án, amikor Gyöngyösön meghalt, altábornagy volt), és akadnak sajnos pontatlanok is (pl. nemeskéri Kiss Pál – 104. p. – nem „királyi kamarás”, hanem „császári királyi kamarás” volt).

Pandula Attila

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN szerk.: *Magyar könyvek – magyar századok.*
Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 416 p. illusztrált kiadás
ISBN 963 86222 02

A kötetben 60 szerző, 99 különféle könyvet mutat be a középkortól a 20. század végéig.

A szerkesztő által legfontosabbnak vélt különböző műfajokat, szakterületeket, szerzőket reprezentáló 100 magyar könyv bemutatása igen szubjektív vállalkozás. Ez a tény már önmagában is jelzi azt, hogy óhatatlanul is felmerülhetnek hiányosságok egy ilyen kötet összeállítása kapcsán, felvetődhet a kérdés, miért maradt ki ez vagy az a mű. A kimaradt művekre utal – jelképesen – többek között az is, hogy csak 99 mű került a kötetbe.

A szerzők között pl. H. Balázs Éva, Harmath Arisztid Sándor, Horváth Attila, Kalmár János, Kapronczay Károly, Kristó Gyula, Kubassek János, Mészáros István, Török József, R. Várkonyi Ágnes, Veszprémy László nevével találkozunk, a feldolgozott művek között szerepel pl. Anonymus Gesta Hungarorum, a Képes Krónika, Werbőczy István Tripartitum, Heltai Gáspár Krónika a magyarok dolgairól, Pázmány Péter Isteni igazságra vezérlő kalauz, II. Rákóczi Ferenc Emlékiratok, Bél Mátyás Notitia Hungariae, Pray György Annales Regnum

Hungariae, Berzeviczy Gergely De commercio et industrie Hungariae, Fényes Elek Magyarország statisztikája, Nagy Iván Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal, Mező Ferenc Az olympiai játok története, vagy Hóman Bálint–Szeffű Gyula Magyar történelem című műve.

Az egy évezredet átívelő anyagban uralkodók, ismert politikusok, tudósok, művészek, írók, egyházi személyek stb. egyaránt fellelhetők. Valamennyien olyanok, akik a kötetbe felvett munkáikkal hosszú idő múltán is hatással voltak, sőt vannak, akár napjaink magyarságára is. Az egyes tanulmányok írói gyakran legújabb kutatási eredményeiket ismertetik egy-egy mű feldolgozása kapcsán. A tudományos követelményeknek megfelelően, de olvasmányosan, a szélesebb közönségre is gondolva fogalmazták meg gondolataikat. Érdekesség, hogy a nagyszámú szerző ellenére, maga a kötet meglehetősen egységes elvek szerint mutatja be a választott szerzőt, a kort, a mű keletkezésének körülményeit, jelentőségét, de kitérnek a művek egykorú hatására, utóéletére is.

Pandula Attila

A makfalvi Dósa nemzetség jázsági ágának válogatott levelezése és fontosabb iratai. 1. 1755–1918, 2. 1919–1999. Összevűjtötte, válogatta és közreadja MUHORAY GYÖRGY. Documentatio Historica IV–V. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 2001. 832 p. 65 ábrával

ISBN 963 9273 01 05 Ö

Számos hasonló nevű család közül a makfalvi Dósák a székelyföldi Marosszékről származnak. Első oklevelesen kimutatható ősük Dósa (közismertebben, de hibásan Dózsa) György az 1514-es parasztháború ve-

zére volt. Egyik leszármazottjuk 1699 táján Erdélyből Magyarországra telepedett át, s ez az ág a Jászságban gyökerezett meg, ahol a nemzetség számos tagja helyi szinten fontos vezető szerepet játszott, egészen a

20. század derekáig. Az ő dokumentumaikat – összesen 945 tételt – tartalmazza a két vastkos kötet, amely a maga nemében szinte egyedülálló vállalkozás, hiszen a 20. század magyar történelme közismerten nem kedvezett az efféle nemesi-értelmiségi-középosztálybeli kollektívok fennmaradásának, ahogyan erre az előszót író Pandula Attila is utalt.

A dokumentumok döntő többsége magánlevél, de ezen kívül számos iratfajta tartalmaz a válogatás (címereslevél, nemesség kihirdetés, ügyvédi oklevél, keresztlevél, házasságlevél, halotti anyakönyvi kivonat, iskolai bizonyítvány, szerződés, nyugta, községi bizonyítvány, bírósági végzés, rendőrségi büntetőparancs, folyamodvány, igazolás, nyilatkozat, fogházi elbocsátó levél, újsághír, könyvdedikáció, naplótöredék, úti beszámoló, éttrend stb.). Nagyobb részük a 19. század második feléből és a 20. századból való, de akad jó néhány korábbi is. Zömük magyarul íródott, de találunk latin, német, francia, román nyelvű és „vegyes” nyelvezetű iratokat is, utóbbiakat fordításukkal együtt.

A kiterjedt nemzetség és a rokon családok (lászlófalvi Eördögh, incseli Szóts, mohorai Muhoray, Egervári [Mausburger], peremartoni Nagy) tagjai között mintaszerűen szerkesztett táblázatok segítik az eligazodást. Átalluk könnyen visszakereshetők az egyes dokumentumok szereplői.

A kötetet számos, a Dósa címet, a rokonság tagjait, a család egykori otthonát bemutató fénykép teszi szemléletesebbé. Csak sajnálhatjuk, hogy ebbe a válogatásba kizárólag 20. századi felvételek kerültek bele, holott a szerzőtől tudom, hogy eredetileg bőséges 19. századi fotóanyag is szerepelt volna.

A szerző, de nyilvánvalóan a munka használói is nagy bosszúsággal vették, illetve veszik tudomásul, hogy a gondosan összeállított névmutatónál valamennyi oldalszámzás hiányzik, így az gyakorlatilag használhatatlan. E bosszantó hiányosság mellett a viszonylag csekély számú többi nyomdahiba – helyen-

ként többféle betűtípus és többféle betűnagyság indokolatlan használata, lemaradt betűk és számok stb. – nem akadályozza a munka használatát, inkább szépséghiba. A dokumentumok – a viszonylag csekély magyarázat, jegyzet ellenére – önmagukban is kitűnően reprezentálják a család és a rokonság újkori sorsának alakulását, mindennapjait, örömeit, bánatait, ünnepeit és tragédiáit, amelyekből más, azonos társadalmi állású családoknak igen hasonló módon jutott ki Magyarországon, de valószínűleg Közép-Európa közeli régióiban is.

Számomra a kötet legfőbb tanulsága az az örömteli tény, hogy bár a szerző 1948-ban – kommunista terminus-technikussal az MSzDP és az MKP egyesülésére utaló „fordulat évében” – született, s így eddigi évei nagyobb részét egy a „múltat végképp eltörölni” kívánó rendszerben élte le, mégis alapvető módon megőrizte felmenőinek mentalitását, a család, munka és haza, beleértve a szűkebb pátria (szülőhely és lakóhely) cselekvő szeretetét. Muhoray György apai nagyanyja révén kapcsolódik a Dósa családhoz. A bevezetésben kifejezett reményét – „remélem e szerény munkával is sikerül egy nagyon kicsit hozzájárulni a Magyar Millennium, az ezeréves magyar államiság és a kereszténység kétezredik évének méltó megünnepléséhez” – úgy érzem sikerült beváltania, s nem is nagyon kicsit. Bárcsak e jó példa követőkre találna; alighanem lenne még néhány hazai famíliánk, amelyről hasonló összeállítást lehetne készíteni.

A családtörténeti adalékok mellett rengeteg művelődés- és helytörténeti adat, érdekesség található e kötetben, elsősorban a Jászság (Jászapáti, Kocsér, Jászberény stb.), de más terület (pl. Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Budafok, Esztergom, Szombathely, Temesvár, az Osztrák–Magyar Monarchia különböző egykori nyaralóhelyei, sőt helyenként külföld: Párizs, Berlin, Amerika stb.) vonatkozásában is.

Rainer Pál

Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Herausgaben von der Generaldirektion. Studien Verlag Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2001. 541 p, illusztrált kiadás (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv Bd. 49.)

ISBN 3-7065-1698-5

Az Osztrák Állami Levéltár gondozásában megjelenő évkönyv, a „Mitteilungen...”, 1947-ben látott először napvilágot. A kiadvány a magyar szakemberek előtt sem ismeretlen, különféle nagyobb tudományos könyvtárainkban hozzáférhetők példányai.

A közelmúltban volt a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) alapításának 200. évfordulója. Ennek kapcsán igen rangos tanulmánykötet került kiadásra, amely 29 tanulmányt tartalmaz. A jeles szerzők között találhatók az Osztrák Állami Levéltár és a szervezetileg

hozzá tartozó Hadilevéltár jelenlegi és korábbi vezetői, tudományos munkatársai, levéltárosai, könyvtárosai, illetve több külföldi – közöttük magyar – levéltáros is.

Egyes tanulmányok a Hadilevéltár történetével, az egykor élén állt személyekkel, illetve egyes munkatársakkal, azok szakmai, tudományos tevékenységével foglalkoznak. Így Rainer Egger, a Hadilevéltár történetét az első világháború kezdetétől a második világháború végéig tekinti át, a hangsúlyt a hivatal-történeti vonatkozásokra fektetve. Erich Hillbrand tanulmányában a Hadilevéltár 1945 és napjaink közötti történetét taglalja.

Más tanulmányok egyes sajátos gyűjteményekkel foglalkoznak. Pl. Robert Rill a katonai térképészet (Habsburg Birodalmon belüli) kezdeteiről, illetve annak forrásairól ír, Adolf Gaisbauer a Hadilevéltár könyvtáráról értekezik, Peter Broucek az itt őrzött kéziratgyűjtemény anyagát tekinti át, azon belül a hadtörténeti memoárokról fektetve a hangsúlyt.

Megint más tanulmányok részletes áttekintést adnak más levéltárak hadtörténeti, katonai iratanyagáról. Ezen belül adott esetben érdekes, személyekre is vonatkozó (részletesebben ismertett) iratanyagokat is bemutatva. Pl. Gerhard Arlt a Staatsarchivon belül létrehozott Köztársaság Levéltárában – Archiv der Republik – a két világháború közötti időszakra, illetve a német Wehrmacht időszakra vonatkozó hadtörténeti forrásokat tárja fel. Rudolf Jeřábek tanulmánya a Köztársaság Levéltára „polgári” fondjaiban található katonai és hadtörténeti anyagokat tekinti át. Jelentős összefoglalást ad Michael Hochedlinger a Haus-, Hof- und Staatsarchiv katonailag (is) fontos – rendkívül gazdag és sokrétű – levéltári anyagairól, Christian Sapper a Finanz- und Hofkammerarchiv (Pénzügyi- és Udvari Kamarai Levéltár) hadtörténeti vonatkozású aktáit tekinti át. Bernhard Demel OT a Német Lovagrend bécsi Központi Levéltárában őrzött „Exercitium militare”, illetve „Militare” megnevezésű fondjait ismerteti részletesebben.

Fontos lehet a hazai genealógiai, illetve más történeti segédtudományok (archontológia, falerisztika stb.) szempontjából több tanulmány, hiszen az egyes

levéltárak anyagait bemutató tanulmányokon belül nagy hangsúlyt kapnak e vonatkozású forráscsoportok. Karl Taferner a Hadilevéltárban található katonai anyakönyveket (1633–1938) dolgozta fel áttekintő táblázatokban. Renata Domnanich tanulmányában a katonai anyakönyvek, továbbá más hadilevéltári anyagok genealógiai felhasználhatóságát részletezi. Rudolf Gasner igen jó áttekintést ad a Hadilevéltárban őrzött fontos genealógiai forráscsoportokról, a tisztek minősítési lapjairól (1823–1918).

Otto Kellner tanulmánya a *Weiss-Starkenfels*-gyűjteményről, a Hadilevéltár jelentős képgyűjteményéről szól. A gyűjtő életútjának, tevékenységének bemutatása után részletesen ismerteti ezt a magyar szempontból is nagyon fontos hadtörténeti-történeti ikonográfiai forráscsoportot.

Wolfgang Kuderna Wolfgang Heller ezredes kintetési Bizottságának munkáját (1919–1922) tekinti át, akik a háború során elintézetlenül maradt kintetési ügyekkel foglalkoztak.

Bornhardt Attila – bécsi magyar levéltári delegátus – igen részletes tanulmányban tekinti át a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzött teljes iratanyagot (16. sz. –1918), ebben nagyszámú genealógiai szempontból is fontos forráscsoportot taglal. Megjegyzendő, hogy a kötetben bemutatott levéltárak közül éppen ez az egy, amely a magyar kutatók által (is) általánosabban ismert.

Fontos utalni olyan tanulmányokra, mint pl. Ale na Jiráskováé, aki a prágai Hadilevéltár – vonatkozó – iratanyagát ismerteti, illetve Silvia Čordašová írására. Ő az 1994-ben, részben addig Prágában őrzött anyagokból létrehozott nagyszombati (Trnava) Szlovák Hadtörténeti Levéltár kollekciónak – vonatkozó – anyagát ismerteti. Jerzy Gaul a lengyel levéltárakban őrzött, a császári és királyi hadsereg időszakából származó iratanyagot összegezi.

Ezekből a tanulmányokból tájékozódhatunk egy sor, eddig lényegében ismeretlen, nagyszámú magyar (illetve részben magyar vonatkozású) forráscsoportról, amely elengedhetetlen lehet genealógiai, archontológiai, falerisztikai stb. kutatásoknál.

Pandula Attila

RAINER EGGER–PETER JUNG–ROBERT RILL: *Unter Österreichs Fahnen. (Katalog zur Ausstellung „200 Jahre Kriegsarchiv“ vom 18. Oktober 2001. bis 28. Februar 2002.)*

Militärhistorische Kostbarkeiten aus sechs Jahrhunderten. Verlagsbuchhandlung Stöhr Gmbh.

Wien, 2001. 112 p, nagyszámú, részben színes, illusztrációval.

ISBN 3-901208-38-0

1801. március 23-án (tehát 200 esztendeje) hagyta jóvá II. (I.) Ferenc császár (és király) a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) létrehozását. E jeles évfordulóról, fontos kiállítással emlékeztek meg, ahol sokrétű, érdekes, gyakorlatilag eddig ismeretlen anyag került kiállításra. A legkülönbélebb dokumentumokon túl számos tárgy és képi ábrázolás stb. gazdagította a látványt. Természetesen bizonyos magyar vonatkozások is bemutatást nyertek.

A kiállítás (és a katalógus) egyes részei a következők voltak: 1. A legfelsőbb főparancsnokság (1801–1908); 2. A fegyveres erő; 3. A hadsereg harchan (hadjáratban); 4. Az Adriától a világra; 5. A katonai bürokrácia; 6. Tábornokokról, tisztekről, katonákról és asszonyokról; 7. Térképészekről és azok térképeiről; 8. Különlegességek (kuriozitások); 9. A Hadilevéltár történetéhez; 10. A Monarchia 1918-as megszűnése utáni időszak.

Sok, igen érdekes, a történelem segédtudományaival kapcsolatos anyag szerepelt a bécsi kiállításon.

Fontos egyenruha-történeti ábrázolások, tervek, minták, így pl. a tarsolyokra, illetve nyeregtakarókra hímzendő uralkodói monogramok mintái (1827-től), vagy az Osztrák–Magyar Monarchia katonái trópusi

viszonyok között használt egyenruhájának ábrázolásai, amelyet 1915–1916-ban, a Török Birodalom területén használtak.

A genealógiai vonatkozásoknál különlegesség a Francisca Scanagattára (1781–1865) vonatkozó dokumentumok. Ő volt a cs. kir. hadsereg egyetlen női tisztje. Testvére helyett – 1796–1797-ben – elvégezte a bécsújhelyi Katonai Akadémiát. Ezt követően zászlós, majd hadnagy. A Napóleon elleni háborúk aktív részese. Mindez, hosszú éveken keresztül, valódi nemének felismerése nélkül. Különleges genealógiai forrásnak tekinthető az 1911-ből fennmaradt „Tábori pilóta diploma”.

A gazdag történeti ikonográfiai anyagból említhető pl. II. (I.) Ferenc ábrázolása a halotti ágyon (1835), I. Ferenc József angol ezredtulajdonosi egyenruhában (1896), vagy a mexikói császári hadsereg tisztjeit bemutató fotóalbum (1864).

A falerisztika tárgykörébe tartozó érdekesség pl. a „Haditudósító jelvények” tervsorozata, 1918. szeptember 20-i dátummal.

Sajátos szfragsztikai emlék a Dunai Flottilla Parancsnokság pecsétje.

Pandula Attila

ALENA KREDATUSHOVÁ: *Probstnerovci z Novej L'ubovne e Jakubien.*

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002.

(„Bibliotheca genealogica Slovaca” zväzok 3.) 91 p, illusztrált (német, magyar, angol összefoglalókkal)

ISBN 80-960717-0-6

A szepességi Probstner család őseiről az első adatok a 18. század 20-as éveiből valók. Ekkor Ó-Lesznán szegény jobbágyként éltek. A későbbiekben Lőcsére kerültek, ahol városi polgárjogot nyertek. 1833-ban a család újlublói és jakubjáni előnévvel nemességet és címet nyert. A família a 19. században a lőcsei polgárság egyik legjelesebbikének számított. A család tagjai közt neves bányászati, illetve kohászati szakember volt. Így a nemességet és a címet szerző id. Probstner András, a család vagyonának megalapozója is. Ezek a tárgykörök hangsúlyosan megjelennek a Probstner címeren. Id. Probstner András a Felső-magyarországi Bányász Társaság egyik legbefolyá-

sosabb képviselője volt. Több szepességi és gömöri bánya, vaskohó korszerűsítése fűződik nevéhez. Igen nagy szerepet vállalt Lőcse korabeli korszerűsítésében is. Egy időben az itteni postamesterséget is ellátta. Nagymértékben támogatta Czauzik József, neves szepességi festőt.

Ifj. Probstner András sikeres bányászati és kohászati vállalkozó, akinek szintén jelentős szerepe volt Lőcse korabeli fejlesztésében.

Ehhez a családhoz tartozott Probstner Adolf, aki erős felindulásában lelőtte régi barátját és rokonát, Máriássy Edét, később pedig ezért a cselekedetéért öngyilkos lett.

Probstner Artúr Napóleon kiemelkedő szerepet játszott a Szepesség és Lőcse város gazdasági fejlesztésében a 19. század végén. Vasútépítés és bankalapítás egyaránt fűződik személyéhez. Igen aktív részese a helyi és az országos politikának egyaránt.

Probstner Alfréd Artúr, aki „A kakukerdei rím-kovács” álnéven írt verseket, a hagyományos bányászati és kohászati tevékenységen túl, többek között a lublói fürdő üzemeltetésével és ásványvíz-palackozással is foglalkozott. Vagyonát 1945 után államosították. Ő 1951-ben Késmárkon hunyt el (a családból utolsónak a Szepességen).

A Probstner család férfiágon kihalt, nőági leszármazottai azonban napjainkban is élnek.

Az ismertett mű igen érdekes, kvalitásos a családra vonatkozó széles levéltári anyag (lőcsei, sel-

mecbányai, budapesti), múzeumi emlékek, illetve szélesebb (szlovák, magyar, német) szakirodalom alapján került megírásra.

A szerző behatóan foglalkozik pl. a család temetkezési helyeivel, síremlékeivel, sírfelirataival is. Taglalja a családi címer múltját, változásait, a család pecséthasználatát. Szól lakóhelyeikről, házaikról. Gazdag történelmi ikonográfiai anyagot, valamint a jelentősebb családtagok aláírásait is bemutatja.

A kötetben adalékok találhatóak a Probstnerekkel házassági kapcsolatba került más felvidéki családokról is (pl. Bethlenfalvi, Fucks, Juhos, Kovács, Maléter, Máriássy, Pfanschmiedt, Wieland).

Pandula Attila

BESSENYEI JÓZSEF (átírta és kiadta): *Lettere di principi – Litterae principum ad papam (1518–1578)* – Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578). (Az olasz nyelvű szövegeket *Kulcsár Péter*, a latin nyelvűeket, valamint a bevezetést és a jegyzéket *Nagy Gábor* fordította.) Róma–Budapest, 2002. 259. p.

A 16. századi Magyarország történetének kutatói újabb igen értékes forráskiadást tartalmazó kötettel gazdagodhattak, hiszen ez a nem régen megjelent munka igazi hiánypótlás. Ismeretes, hogy a Jagelló-, valamint a Szapolyai-kor viszonyait bemutató hazai források többsége elpusztult a mohácsi csatát követő pánik és zavarodottság következtében. A királyi levéltár kellő gondosság hiányában a menekülés zűrzavarában, valószínűleg szállításakor vesztett a Dunába. Ráadásul a Szapolyai család levéltára is fellelhetetlenné vált. Ettől válik még értékesebbé a Vatikáni Levéltár anyagának e korról kapcsolatos, de még nem eléggé feldolgozott gyűjteménye, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv hasonló jellegű irataival együtt.

A vizsgált kor egyik kedvelt forrástípusa a diplomáciai levelezés. A kötet szerkesztője és fordítója ebben a munkában arra vállalkoztak, hogy sorra vegyék a korszak diplomáciai kapcsolatait bemutató leveleket, ezeknek a legjellegzetesebb darabjait, összesen 84-et. Anyaggazdagságában az 1525–1534 közötti időszak a legígéretesebb, majd 1578 után elmaradnak a levelek.

A szerzők között uralkodókat, főpapi személyeket – mint Bakócz Tamás, Szalkai László, Brodarics István, Várdai Pál esztergomi érsekek – olyan főnemeseket, mint Werbőczy István nádor, Krusics Péter, Kliszsa várának kapitánya, Drágffy János temesi bán, Radul vajda és más tisztségviselőket találunk, akik fontosnak tartották azt, hogy tájékoztassák a pápai udvart

a magyar történeésekről. A levelek azonban nemcsak a diplomáciai viszonyokról, hanem a magánéleti problémákról és a személyes vallomásokról is tanúskodnak. Egy-egy szerző különböző időben keletkezett leveleit egy helyen találjuk, ami megkönnyíti az egyéni gondok és gondolatok megismerését is.

Kimondottan megkapó Tomori Pál kalocsai érsek 1526 áprilisában kelt személyes vallomása a rá váró hadvezéri feladatokkal kapcsolatban. Kilátástalannak látja a támadó török had megállítását, hiszen a végvárak karbantartására, felszerelésére, valamint a zsoldfizetésre semmilyen forrása sem maradt, az 1521 óta szinte állandósult támadások teljesen kimerítették az ország anyagi erőforrásait. Megfogalmazza lemondási szándékát is, ha találnának a helyére alkalmas, s ugyanakkor hűséges utódot. Világosan látja a végső bukás bekövetkeztét. Mindez az uralkodó, II. Lajos kétségbeesett, de az adott politikai helyzetet reálisan felmérő segélykérő leveleiből is nyilvánvaló.

Erdődy Simon zágrábi püspök az ország gyalázatos helpolitikai helyzete mellett a közerkölcsök rohamos romlását említi. Bebek rangjához méltatlan élettársi kapcsolatát, botránys viselkedését, Veransics Antal Dudith András életmódja és erköcstelenségei ellen emeli fel szavát. Bánffy János nádor viszont Erdődy püspök mérhetetlen javadalomhalmozására hívja fel a figyelmet, ami méltatlan egy egyházi hivatalt betöltő személyhez.

Fráter György nemcsak az ország sanyarú gazdasági és politikai helyzetéről tájékoztatja a Szentatyát, hanem felhívja a figyelmet a megürcült főpapi helyek betöltésének fontosságára is. Ezt a kérelmet erősíti meg Frangepán Ferenc levele 1533-ban, kitérve az I. Jánost ért jogtalanságokra is.

Várdai Pál leveleiben az általános pénztelenség említése mellett panaszaival és mentegetőzések sorával árasztja el a pápai udvart.

A levélírók szint vallanak politikai pártállásukról, megindokolják változtatási szándékukat. Szemtanúi lehetünk a hivatalyszerzés korabeli ügymenetének, a pártfogói rendszer működésének.

A külföldi szerzők között találjuk György szász fejedelem levelét a Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd közötti béketárgyalásokról, a fegyverszünet megkötésének feltételeiről, félelmét, hogy másként nem lehet visszaszerezni a Magyar királyságot a Portától.

A könyv a levelek mellett tartalmaz még egyéb, a levél műfajába nem tartozó írásokat is. Ilyen a János királyt akkor még támogató Veransics emlékirata Magyarország állapotáról, vagy a Fráter György halálával kapcsolatban megszerkesztett Ferdinánd-párti vádirat. Veransics írása elgondolkoztató képet fest a kialakult belviszály okairól és mibenlétéről. A Fráter György halálára vonatkozó vádirat cikkelyei ugyancsak pontosan érzékeltetik a Barát elleni vádak irrealitását és erőltettségét.

A kötetben közölt dokumentumok igazi forrásértékét az adja, hogy jelentős mennyiségű adattal, megjegyzéssel, személyes meglátással bővítik eddigi ismereteinket a korabeli egyházi felső vezetéssel és néhány politikát befolyásoló világi főúr szerepével kapcsolatban. Emellett az olvasó betekinthez a mindennapos gondokba, a korszakot jellemző anyagi nehézségek okozta emberi tépelődésbe, a hatalom- és javadalomhalmozás menetébe, következményeibe is. A főszerep-

lők politikai szerepe mellett a személyes szerepvállalás fontossága, a romló magyar erkölcsök miatti őszinte aggodalom, a hitéletbeli zűrzavar, az országának sorsáért őszintén aggódó egyén félelme hitelesen tárul az olvasók elé. A kötetet alapos gondossággal elemző olvasó szembesülhet azzal a politikai hangulattal és kétségbeesettséggel, amely megelőzte a várható török hadjáratot, és amely követte a Mohács okozta személyes és nemzeti tragédiát.

A könyv nemcsak politikai korszakot rajzol, alkalmas a 16. századi életmód és mentalitás megismerésére is.

A szerkesztők külön érdeme, hogy az eredeti latin, illetve olasz szövegek közlésével élvezetesebbé tették a levelek tanulmányozását, sőt pontos jelzetelekkel látták el a leveleket, megkönnyítve a felhasznált források fellelhetőségét.

A fejrészta, a sorszám, a keletkezési idő, a címezett feltüntetése mellett utalnak a pecsétre, az irat őrzési helyére, nyomtatott kiadására. A rongálódott szövegrész jelzése, pótlása segítség a könnyebb érthetőség és a hitelesség ellenőrzésének szempontjából.

A levelek stílusa, szerkesztése, a kelezési formulák a korabeli magyarországi latinság néhány érdekességére is felhívják az olvasók figyelmét. A latin szövegekben lévő nyelvi hibák, fogalmazásbeli elnagyolások a kor latin nyelvi ismereteiről tájékoztatnak.

A kötetet személynévmutató zárja a méltóságok felsorolásával. A helynévmutató – a személynévmutatóhoz hasonlóan – névváltozatokat is tartalmaz. A levelek végén található irattani megjegyzések, észrevételek szintén értéknövelők.

A kötet olyan adalékot tartalmaz a kor viszonyainak alaposabb megismerésére, melyet egyaránt haszonnal tud forgatni a laikus olvasó, a kutató és az egyetemi hallgató is.

Skornyákné Török Mária

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–SZABÓ TAMÁS–SZÉKELYNÉ KŐRÖSI ILONA:

Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskeméti füzetek 4.

Kecskemét, 1992. 260 p.

E kötetet a szerzőtársak döntően 1945 előtt Kecskeméttel kapcsolatba került személyek, kisebb részben pedig ez időpont után működött kecskemétiiek összegyűjtésére, számbavételére szerkesztették. Ehhez korábbi lexikonok, monográfiák, hírlapok stb. anyagait használták fel (12–13. pp).

A recenzens e kötetet csak abban a körben vizsgálta és elemezte, hogy az egyébként könyvkereskedelmi forgalomba nem került műnek a nemesi családokra vonatkozó névsorát a genealógus szakközönység elé tárja. Példaadónak tekinti a szerzőtársak azon eljárását – szemben egy más felfogású, gyakoribbá

váló uzussal –, hogy ahol a lexikonban szereplő személy nemesi rangját, előnevét korábban feltüntette, ott ők is ezt tették kötetükben. Így a recenzens feladata csak az volt, hogy e rangot és előnevet azoknál is feltüntette, akiknek ilyen minőségét más forrásból tudta. Néhány esetben olyankor is fetételezte a recenzens az illető nemességét, ha más forrásból e rang vitatott voltára ismer adatokat. A nemesség megállapítása azonban nem az ő feladata!

A névsor tehát: nemes Ács, cserhádi és ákosfalvi Ákosy, sikabonyi Angyal, nagyfalusi Arany, királydaránczi Asztalos, csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy, szécsényi Bagi, nemes Bajza, szentistvánbaksai Baksay, vasadi Balogh, losonczy báró Bánffy (Erzsébet, aki 1809-ben zászlót adományozott a kecskeméti insurgenseknek), bálthelei Bano, nemes Bárány, melléthei Barna, málnási Bartók, lövői és felsőbátkai Bátky, bozsófalvi Bazsay, benicei és misneyi Beniczky, beöthi Beöthy, nemes Beretvás, lovag Bialokorski, barátosi Bibó, mányoki Bódogh, mihályfalusi Bodon, nemes Boér, nemes Bóka Papp, esztergomi Bottyán, nemes Breznay, báró Breitwicz (Dorottya, nemes Ferenczy Jánosné), kopcsányi Burdács, csolnokossi Cholnoky, csabai Csabay, nemes Csáktornyay (1809-ben insurgens lovas zászlótartó), csemiczei és gálfalvi Csemiczky, nemes Cserey-Pechany, etrekarcsai Csillag, pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi, nemes Dékány, ikafalvi Dombó, nemes Domján, nemes Dömötör, nemes Eötvös báró (Károly, a jogász, író), balatoni Farkas, fáji Fáy, vecseszéki Ferenczy, hodosi Fórián, szenci Fördös (Ferdős), gesztelyi Nagy, halasi Gózon, nemes Gyenes, nagyváradi Gyulai (Pál, az író), váradi Házi, ocskólehota és bellai Hercsuth, nemes Hetessy, ásvai Jókay, nemes Joó, marosselyei Kacsóh, nemes Katona I. (József, főjegyző, drámaíró),

nemes Katona II., nemes Kelemen, balázsfalvi Kiss, galambosi Kiss, gömöri Kiss, hegymegi Kiss, burszentmiklósi Klindra, csábrági és szitnyai gróf Koháry, komáromi Komáromy, nemes Koritsánszky, udvardi Kossuth, nemes Kovács, selyebi Kovács, kulifai Kulifay, nemes Ladányi, ládai Ládai, nemes Latabár, nemes Lestár, kistaludai Liphay, nemes Liszka, mezőmadarasi Madarassy (Magyar), marosi Máday, nemes Magyary, szombatfalvi Majthényi (Miklós, dr., polgármester), nemes Mayerffy (előbb Mayer), sárbogárdi Mészöly, nemes Mikszáth, tarnói és drakóczi Miletz, nemesújfalusi, miticei Miticzky, mocsári Mocsáry, báró Mollinár, sepsiszentgyörgyi Móricz, nemes Muraközy, bácsai Nagy, nemes Nemes, nemes Nemesszeghy, nemes Noszlopy, háji Patay, rozsnói Pekár, nemes Petrovics (Petőfi), rádai gróf Rádai (Gedeon), réthei Réthey, csebrai Révész, zsitvabesenyői Rubinek, nemes Sántha, illenczfalvi Sárkány, nagybócsai Sárközy, széppataki Schenbach (Déryné Széppataki Róza), devecseri Schultheisz, vállaji Sipos, vetési Szabó, muraszombati, csécsiszigeti és szapári gróf Szapáry, brassai Szappanos, szemarjai Szász, adámosi Székely, kisjáci Szeless, nemes Szigethy, nemes Szlemenics, sztankahermányi Sztankay, nádasi Tersztyánszky, nemes Tormássy, tőrei Tóth, ábránfalvi Ugron, lovag Ybl, zalai Szalay, zay-ugróczy Zay, zsitvatői Zsitvay, zombori Zombory.

A recenzens e munkájában felhasználta *Szappanos Károly* Kecskemét régi nemes családjai c. (Kecskemét, 1944) brosúráját is, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

Négyessyéné Bodó Marianna

SZABÓ TAMÁS: *Kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák.*
(A szerző saját kiadása) Kecskemét, 2000. 240 p.

A szerző e kötetében a régi, 20. századi vidéki kisváros és falu kiváló személyiségeiről szóló krónikáit, ünnepi alkalmakból elmondott beszédeit, máig élő történeti-politikai kérdésekről szóló hírlapi cikkeit közli. Ezekben a publikációkban olvashatunk a régi Kecskeméten és a régi Tiszaugon élt (részben ma is élő) nemesi családok kiemelkedő tagjairól is. A recenzens a régi alföldi kisváros polgárságáról szóló, máshol már nem található történeteket szívesen ajánlja az olvasó figyelmébe, érdeklődését azonban

az említett nemesi adatok foglalkoztatják. E kötet könyvárusi forgalomba nem került, s ezért, hogy a genealógus olvasó számára fontos adatokkal szolgáljon, a recenzens a szerző kötetében csak érintőlegesen szereplő nemesi adatokat összefoglalta, és rámutat arra, hogy a vizsgált mű nem genealógiai szakmunka.

A kötetben részben kecskeméti, részben tisztaugyi nemesek, nemesi családok említetnek. A kecskeméti névsorban a recenzens az általa ismert olyan nemesi

családokat is feltüntette, akik e kötetben szerepelnek, azonban ilyen minőségüket a szerző nem tüntette fel.

A névsor: szécsényi Bagi, nemes Beretvás, nemes id. Bodnár (Pál, huszárörmester), nemes Böszörményi (Mihály, néptanító, pedagógiai szakíró), nemes Brauchichi Gassich, nemes Csáktornay (Ferenc, Kecskemét jegyzője, később főbírája, 1809-ben lovas zászlótartó insurgens), gálfalvi és csemiczei Csemiczky, vecseszéki Ferenczy, hodosi Főrián, várdótfalvi Gaál, nemes Gyenes, nemes Katona, balázsfalvi Kiss, nemes Kun, nemes Lestár (Péter, ügyvéd, főbíró), nemes Noszlopy (Gáspár, gerillavezér), nemes Muraközy, nemes Rákóczy János (Tápiószele 1821–1879, ügyvéd, politikus, földbirtokos), nemes Szilassy György (Pánd 1807–1867, középbirtokos, főszolgabíró), vállaji Sipos, sárói Szabó, brassai Szappanos, nemes Szigethy, nemes Szlemenics, nemes Tormássy, lovag Wetstein (Jenő, hivatásos katonatiszt), zombori Zombory, nemes Vörösmarty (Sándor, ügyvéd, 1848-as honvéd százados).

A szerző a tiszta nemeseket e minőségükben is megjelölte, a névsor a következő: báró fechtenbergi Fechtig, csicsópolyányi Steer, benedekfalvi Luby, várkonyi gróf Ühritz-Amadé, radványi Radványi (e család tagja volt Radványi László, aki vitéz Héjjas Iván egysége tagjaként részt vett 1920-ban a nyugat-magyarországi felkelők harcaiban. E család rokona malduri és szepesföldi Maléter Pál vezérőrnagy, az 1956-os mártír honvédelmi miniszter, akinek felesége az

egykori kunszentmiklósi m. kir. közjegyző leánya, nemes Gyenes Judit volt).

Reményfi János 1819-ben Tizsakürtön született, vagyonatlan kisnemes, aki előbb császári tiszthelyettes, majd 1848-ban huszár alszázados, Makay Imre 1822-ben Tiszaföldváron született, református földbirtokos, nemesi család tagja, ügyvéd, majd 1848-ban hadbíró százados, felesége eleméri és ittebei Kiss Ernő mártír honvéd tábornok húga. A leszármazottak ma is élnek Tiszaugon.

Nemes Gosztonyi István nemesi származású jogászt, honvéd századost, aki 1849-ben a szolnoki csatában halálosan megsebesült, Cibakházán temették el.

A recenzens nagyra értékeli, hogy a szerző hőseinek hivatali rangját, nemesi címét, doktori címét stb. rendszeresen feltünteti. Ez nemcsak a régi szereplők emberi és társadalmi rangja miatt, de újrászerveződő polgári társadalmunk számára, mintaadás végett is fontos.

A kötet értékes képanyaga kapcsán a recenzens észrevételei: vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó törvényben megállapított címe: Őfőméltósága (és nem őméltósága! – 226. p.). Prónay Pál nem báró, mert ő a tót-prónai és blatniczai Prónay család köznemesi ágának tagja. Egyébként a kortárs irodalomban gyakori e címtévesztés.

A recenzens felhasználta *Szappanos Károly* Kecskemét régi nemes családai c. (Kecskemét, 1944) brosrúját, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

Négyessy András

SZABÓ TAMÁS: *Újabb kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák.* (A szerző kiadása) Kecskemét, 2002. 256 p.

E kötetben a 20. századi Kecskeméten élő (élt) nemes családokról, kiemelkedő személyekről, nemzeti múltunk kecskeméti fontos eseményeiről ír a szerző. E dolgozatok – bár ez csak az utalásokból derül ki – ünnepi beszédek, aktuális ünnepek vagy események kapcsán írt hírlapi cikkek, vagy krónikák. Ezen írások fő érdeme, hogy olyan személyeket és olyan történeteket ismerünk meg, akik és amelyek a régi alföldi kisvárosi társadalom közép- és felső polgárságához kapcsolódnak, azokhoz a polgári osztályokhoz, amelyek a szocialista társadalom évtizedei alatt lényegében felmorzsolódtak. E dolgozatok a magyar polgárság története kutatójának biztosan fontos vizsgálati területei, a konzervatív olvasó számára pedig tanulságos olvasmányok.

A recenzens nem ért egyet azzal a felfogással, amely a magyar nemzeti mártírok között emlegeti azokat a kommunista vezetőket, akiket – a belső viták lezárásaként – saját elvtársaik kivégeztek: így a szerző által említett eset: „1949. október: kreált koncepciók perben kivégzik Pálffy Györgyöt, Korondy Bélát, Németh Dezsőt és Horváth Ottót (Október 23. a piaristáknál: 166. p.).

A recenzens nem ért egyet a szerző kötetében többször hangoztatott Habsburg-ellenes felfogással. A szerző egyik ünnepi beszédében súlyosan kifogásolja, hogy 20 magyar településen, köztük Kiskőrösön, Petőfi szülővárosában, dr. Habsburg Ottó főherceg díszpolgár lett (Március 15-re emlékezés Tisza-

ugon: 168. p.). Ennek kapcsán a recenzens azzal büszkélkedik, hogy indítványára a barátaival, Barkóczy Ferenc mérnök, polgármesterrel és dr. Juhász Endre ügyvéd, polgármester- helyettesel együtt kreált 1994. december 16-án kiskőrösi díszpolgárt a főhercegből.

A recenzens arra is figyelemmel, hogy e kötet könyvtári forgalomba nem kerül, csak azokkal a publikált nemesi adatokkal foglalkozik, amelyek egyébként e munka kisebb részét jelentik. Hálás vagyok, hogy a szerző e művében kifejezetten nemesi adatokat, címereket is publikál.

Már 1848 előtt is a polgári városi közösségben nemesként élni, működni óriási megalkuvást jelentett. Ez a polgárként élés, ebben a közösségben a nemesi életmód, a nemesi gondolkodásmód, a nemesi ideálok látványos érvényesítése 1848 és 1945 között még inkább nehéz, és a demokratizálódó országban keservessé vált. Az 1945 utáni évtizedek a még megmaradt, és rangtartó nemesi családokat, mint ilyeneket a társadalomból száműzte. Így nem csoda, hogy a szerzőt – mint ezt szomorúan állapítja meg – a publikálás végett megkeresett, ismert és nagy múltú kecskeméti családok nagy része elutasította. Lényegében csak az e kötetben említett nemesi familiák vállalták 2002-ben is nyilvánosan nemesi állásukat, és ennek kapcsán azt, hogy noblesse oblige!

A kecskeméti és tiszauzi nemesi családok publikálása e kötetben négy részben található.

Az első részben e nemesi családok nemesi adatai és részleges leszármazási táblái találhatóak:

– A Szemereyek Kecskeméten (34–35. pp.).

– Három névváltozat, egy család (44–49. pp.), a selyebi Kovács családokról.

– Törökverők ivadéka: Ikafalvi Domby Lajos (51–56. pp.) híres kecskeméti építész. Leánya Edit és veje várdótfalvi Gaál József. Kecskemét egykori főintézője, az építész szülei: ikafalvi Domby Lajos békésbányai református esperes és uzoni Bélydy Nóra voltak.

Barátaik: marosselyei Kacsóh Pongrác tanár, zeneszerző, az Erdélyből repatriált nemes dr. Horváth Gedeon királyi közjegyző.

– Két világháború frontharcosa: Misits István tüzérezredes.

A tüzérezredes felesége „a II. Frigyes által 1628-ban nemesített báró familia” leszármazottja Antalóczi Antalóczi Julianna (67. p.).

– A Négyessy (Négyesi) nemesi Ház (70–71. pp.).

– I. és II. Ferdinánd által is nemességre emelt család. A Polányiak (77–78. pp.).

– Generációkon át a város szolgálatában álltak a nemes Kovácsok (79–81. pp.).

E családdal házasság folytán kapcsolatba került a nemes Brachich Gassich, vecseszéki Ferenczy, nemes Fekete, kiskaludai Liphay, gróf Wasquez Miksa hivatásos katonatiszt, folkusfalvi és tomkaházi Thomka Emil huszárezredes, lovag Wetstein Jenő hivatásos katonatiszt, a gálfalvi és csemiczei Csemiczky család.

– Végvári vitézek, porosz katonatisztek az ősök között. Gróf Schulenburg

leszármazottja. (81–85. pp.) – a csengerújfalusi Osváthokról.

– Zombori Zombory (Fejes) család. (85–87. pp.).

A második részben érintőleg említett nemesi családok:

– Ferenczy Ida keresztlányja. A sokoldalú művész balatoni Farkas Alice (18–24. pp.), ahol a balatoni Farkas, a kisjátzi Szeless és a nemes Sántha családról.

– Habsburg-ellenes családi ősök (49–51. pp.), a nagybócsai Sárközy és nemes Gyenes családokról is.

– Kecskeméti „népbiztos” halálra szánt túszai (26–31. pp.), a brassai Szappanos, balázsfalvi Kiss, nemes Muraközy családokról is.

A harmadik részben:

IV. Címeres nemesi családok Kecskeméten és Tiszaugon (125., 142. pp.) cím alatt előbb a Címeres családok Kecskeméten alcím alatt a nemesi családok neve, előneve, zárójelben a nemességszerzés évszáma, s végül a nemesi címer leírása szerepel.

E családok: fáji Fáy (1243), négyesi Négyessy (1280), a Szemereyek (1451), Réthey (Prikkel) (1480), Polányi (1558), ikafalvi Domby (1568), Osváth (1618), Baghy de Szécsény (1622), zombori Zomboryak (1625), Familia Antalóczy de Antalóczi (1628), szedlicsnai és gölniczi Glosz (1649), selyebi Kovács (1649), hodosi Fórián család (1655), nemes balatoni Farkas család (1664), a Borotvás-Beretvások (1667), a nemes Szigethy család (1686), a Vujevich-Vujovichok (1690), a nemes Kovácsok (1722), Familia Gaál de Várdótfalva (19. század).

Másik alcímen, Nemesi családok Tiszaugon cím alatt a szerző a következő családokat említi: báró Bánhidya, benedekfalvi Luby, várkonyi gróf Üchritz-Amadé. Ismerteti a következő családokat: fechtenbergi báró Fechtig család (1793), Radwány de Radvan, csicsópolyányi Steer család (1665), Haraszi von Szelevény.

Ezután a színes címerképek: a fáji Fáy, Négyessy, Szemerey, szemerei Szemere, Réthey (Prikkel),

Polányi, ikafalvi Dobby, Osváth, Baghy de Szécsény, zombori Zombory, Familia Antalóczy de Antalóczy, szedlicsnai és gölniczi Glosz, selyebi Kováts, hodosi Flórián, balatoni Farkas, Beretvás, Szigethy, Vujevich-Vujovich, Kovács, Gaál de Várdótfalva, báró Fechtig, csicsópolyányi Steer, Radwány de Radvan, Haraszi von Szelevény.

A recensens e munkájánál felhasználta Szappanos Károly Kecskemét régi nemes családjai c. (Kecskemét, 1944) brosúráját, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

A recensens feladata csak az volt, hogy a szerző

könyvében előforduló nemesi neveket, címereket genealógus és heraldikus olvasói számára felsorolja, e könyvet figyelmébe ajánlja. Ez a kötet nem genealógiai, és heraldikai szakmunka, ezért e néhány oldalas szakközlemény tekintetében a szakkritika nem helyénvaló.

A recensens abban a reményben ajánlja ezt az értékes és érdekes munkát az Olvasónak, hogy talán egy jövőbeni nemesi nemzetségi zsebkönyv, egy magyar Adelslexikon, egy magyar Genealogisches Handbuch des Adels adatai egy részét olvassa.

Négyessy László

ERDŐS FERENC–KELEMEN KRISZTIÁN–VITEK GÁBOR: *Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28. Székesfehérvár, 2002. 115 p., illusztrált. ISSN 0238–4116, ISBN 963 7233 3 0 X*

A címben jelzett kiadvány Fejér vármegye 19–20. századi történetéhez szolgáltat fontos adatokat. A köztörténeti, építéstörténeti első fejezet a Székesfehérvárott, a Szt. István téren ma is álló, 1802–1812 között, klasszicista stílusban épült megyeháza építéstörténetét tárgyalja.

A heraldikai-szfrasztikai-vexillológiai második fejezet a vármegye pecsétjét, címerét, történeti zászlóit mutatja be. A töröktől 1688-ban visszafoglalt Fehérvárott 1692-ben szervezték újjá Fejér vármegyét. A vármegye 1694. október 10-én nyert címeres pecsétadományt I. Lipót királytól, de ez nem maradt fenn. 1837. május 26-án V. Ferdinánd király az 1694-es pecsétadományt megújította, immár magyar nyelvű felirattal. A címer/pecsét azt a jelenetet örökítette meg, amikor Szt. István király országát Szűz Mária védelmébe ajánlotta. Fejér megye 1847-ig folyamatosan ezt a címet használta kisebb-nagyobb, kivitelezésből adódó, eltérésekkel.

Fehérvárott napjainkban 90 db történeti zászlót őriznek, 41-et a Szt. István Király Múzeumban, 49-et római katolikus templomokban. Köztük egyaránt megtalálhatók megyei, insurrectionális, céhes, ipartestületi, egyesületi (frontharcosok, polgári körök, dalkör, Szt. Korona Szövetség), 18–20. századi zászlók. Többségükön megtalálható a megye címere is.

A harmadik, archontológiai fejezet a főispánságot viseltek névsorán túl, megismerteti annak a hat főispánnak viszonylag részletes élet- és politikai pályáját is, akiknek 19-20. századi nagyméretű festményei néhány éve a múzeumból ismét visszakerültek a megyeháza dísztermébe. Ők a következők:

gr. Cziráky Antal Mózes (1772–1852)	1825–1845
id. Pázmándy Dénes (1781–1854)	1848

Szögyén-Marich László (1806–1893)	1864–1884
gr. Cziráky Béla (1852–1911)	1884–1891
br. Fiáth Miklós (1848–1901)	1891–1896
gr. Széchényi Viktor (1871–1945)	

1906–1917 és 1926–1939

A főispáni életutak ismertetéséből számos információt nyerhetünk a korabeli megyei politikai eseményekről, de sokszor a társadalmi, gazdasági, szociális viszonyokról is.

A negyedik fejezet a mai Fejér megye önkormányzati és közigazgatási hivatala tisztségviselőinek rövid életpályáját és arcképcsarnokát tárja elénk.

Az egyes fejezeteket bőséges – levéltári és könyvészeti anyagokra egyaránt hivatkozó – bibliográfia egészíti ki. A kötet igen gazdag illusztrációi között egyaránt találunk építészeti terveket, épületképeket, címer-, pecsét- és zászlóábrázolásokat, illetve utóbbiak részleteit, továbbá a főispánok arcképeit és családi címereit, valamint a jelenlegi megyei tisztikar tagjainak fényképeit. A főispáni arcképek mellett olvasható az illető öltözetén viselt rendjelek és kitüntetések ismertetése is. Megjegyzendő, hogy gr. Széchényi Viktor dekorációinak felsorolásakor kimaradt a Katonai Érdemkereszt kardos és hadidíszítményes 3. osztálya. Megemlítendő továbbá, hogy a Katonai Érdemkereszt és a Lipót Rend lovagkeresztjének szalagait összecserélték, így a Katonai Érdemkeresztet a főispán a Lipót Rend, a Lipót Rendet pedig feltehetően a Katonai Érdemkereszt szalagján viselte, legalábbis amikor Kallós Edének modellt állt, bár a Lipót Rend szalagját a mentekötő lánc teljesen eltakarja a festményen.

Rainer Pál

ZDENKO ĎURIŠKA (Összeállító/szerzői kollektíva): Paulinyovci s sloneskej kultúre.
Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002. („Bibliotheca Genealogica Slovaca” zväzok 4.)
191 p, illusztrált ISBN 80-968717-1-4

A kötetben, különböző szerzőktől olvashatunk 14 tanulmányt a Pauliny (Pauliny-Tóth) családról, annak jeles tagjairól, illetve a családnak a régebbi koroktól a 20. századig játszott szerepéről a kultúrában (szlovák kultúrában).

Igen részletesen megismerhetjük e család múltját. Annak fontosabb, 16–19. századi tagjait. Pl. Pauliny György evangélikus lelkész, Pauliny Ferenc Kristóf író. Pauliny Mihály századosként 1802-ben a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét nyerte el. A „Császár” huszárezred őrnagyaként 1815-ben osztrák bárói méltóságot kapott. 1836-ban alezredesként hunyt el.

A kötetben részletesebben foglalkoznak Pauliny-Tóth Vilmos (1826–1877) személyével, tevékenységével. Így a korabeli politikai életben (országgyűlési képviselő is volt), illetve a *Matica Slovenska* létrehozásában, s annak első korszaka körüli játszott szerepével.

Tanulmány foglalkozik Pauliny-Tóth Zsigmond (1865–1900), valamint felesége, Milcova Margit

(1873–1948) író, nőmozgalmi személyiség életével. Egyik gyermekük, Ilja a jeles gyógyszerész és pedagógus életéről szintén külön tanulmányban olvashatunk.

A szlovákság múltjában jelentős szerepet játszó családról, illetve rokonságáról, akik a 20. században is jeles politikusokat, illetve különböző területeken működő értelmiségieket adtak, gazdag levéltári, múzeumi és szakirodalmi anyagra épített tanulmányok jelentek meg a kötetben.

A sokrétű, gazdag illusztrációs anyag jól egészíti ki a tartalmat. Megismerhetjük a család lakóhelyeit, egyes tagjainak aláírását, a család címerét (címváltozatait), temetkezési helyeit, síremlékeit.

Igen sokrétű történelmi ikonográfiai anyag (metsetek, rajzok, fényképek) is közlésre kerültek a család különböző tagjairól.

A családi kapcsolatok jól áttekinthetőek a közös genealógiai táblák segítségével.

Pandula Attila

JULIA HAUTOVÁ–LADISLAV VRTEL (kiadó), JULIA HAUTOVÁ–MILAN ŠIŠŤMŠ (szerk.):
Obavianska heraldika. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002.
(„Bibliotheca Heraldica Slovaca” zväzok 2.) 139 p, illusztrált (angol összefoglalókkal)
ISBN 80-968717-2-2

A kötet a 2000. szeptember 9-én, Trencsénben, a Trenčianskym muzeu v Trenčín dísztermében tartott heraldikai konferencia előadásait tartalmazza. Ennek a tanácskozásnak fő témája a polgári és a kommunális heraldika volt. A kötetben a legjelentősebb szlovákiai heraldikusok 10 tanulmánya olvasható.

Frederik Federmayer Szlovákiai polgári heraldika címen írt összegzést. Elsődlegesen a Felvidék nyugati részéről hozott nagyszámú példát. A következő fő csoportokat elemezte: 1. polgári címerek névbetűkkel, mesterjegyekkel, jelekkel; 2. virág motívumokkal; 3. mesterségekre, hivatásokra utaló jegyekkel; 4. a nemesi heraldika határát súroló címerek.

A 15–17. századból származó (pl. szfragsztikai emlékeken, kőfaragványokon megjelenő) címereken keresztül igyekezett kimutatni ezen emléktárgy sajtosságait.

Ján Králik, a szlovákiai településcímerek alkotásának és használatának egyes jogi kérdéseit foglalta össze, korábbi történelmi példákra való kitekintéssel.

Vladimir Rábik, a 15. században Besztercebányán élt Jung család címerének történetét, fejlődését dolgozta fel.

Ladislav Vrtel a családi címerek heraldikai és művészeti jellegzetességeit összegezte.

Igor Graus a polgári heraldika és a falerisztika kapcsolatát elemezte. Így falerisztikai motívumok heraldikai megjelenését tárgyalta.

Peter Kartous A Szlovák Köztársaság Heraldikai Regisztere és a családi címer című tanulmányában leírja a városi, községi, hivatali, intézményi és magán címerek (jelenlegi) regisztrációjának gyakorlatát. Foglalkozik a Szlovákiában ma „divatos” magán címerfelvétellel is.

Frederik Federmayer Nemesi címerek és családi címerek című vitaanyagában a Plathy család címerének történetével, család egyes ágai által használt címerekkel foglalkozott. Ugyanehhez hozzászólva Ladislav Vrtel bizonyos összehasonlítást végzett a nemesi és a polgári címerek között, és kimutatott bizonyos kölcsönhatásokat.

Zdenko Alexy Polgári és családi heraldika külföldön címen írt tanulmányt. Áttekintést adott egyes államok, pl. Németország, Svájc, Nagy-Britannia és a domíniumok, Belgium, Hollandia napjainkban folytatott címeradási, jóváhagyási és regisztrációs gyakorlatáról.

Pandula Attila

*Siebmacher Wappenbuch – Nagy címerkönyv.
CD-ROM – Arcanum 2002*

Az Arcanum gondozásában megjelent J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch Adel von Ungarn, Adel von Siebenbürgen és Adel von Kroatien und Slavonien, összesen 10 kötetének CD-ROM változata.

A 17. századi előzmény után a 19. század végén megjelent tudományos feldolgozást és a címerek régiók szerinti kiadását a történelmi Magyarország területére vonatkozóan Nagy Iván, Csergheő Géza, Bárczay Oszkár és Ivan Bojničić szerkesztette. A mintegy 12 000 címert tartalmazó, egységesen szer-

kesztett, német nyelvű kötetek a hazai családtörténetek számára nehezen hozzáférhetőek. A most megjelent adatbázis éppen ezért jelentős érdeklődésre tarthat számot a családtörténetek és a történelem kutatói mellett a történelmi segédtudományok művelőinek körében.

Az adatbázis könnyen kezelhető keresőrendszere és nyomtatási lehetősége révén jelentős segítséget nyújt a témában kutatók számára.

Nyulásziné Straub Éva

*Turul – a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883–1900.
CD-ROM – Arcanum 2002.*

Folyóiratunk, amely 1883-ban indult a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönyeként, 1900-ig 18 évfolyamot ért meg, azaz a kiadó szándékának megfelelően minden évben napvilágot láthattak a szakterület új kutatási eredményeit bemutató füzetek. A történelem segédtudományainak Magyarországon ez az időszak volt az első jelentős periódusa, amikor az alapkutatások megkezdődtek.

A korai időszak füzetei napjainkban már csak nagyobb könyvtárakban és magángyűjtőknél fellelhetők, eredeti példányok kivételes esetben kaphatók antikváriumokban. Éppen ezért igen jelentős az Arcanum Adatbázis Kft. vállalkozása, amely a Turult 1950-ig kívánja e modern adathordozón megjelentetni, a folyóirat kiadásának felfüggesztéséig megjelent példányokat.

A CD-ROM fejlett keresőrendszere könnyű tájékozódást nyújt mind a szöveges részben, mind a genealógiai táblákon, ezzel komoly segítséget nyújt a történelem és segédtudományai bármely ágának kutatója számára. A Turul 1937-ig megjelent füzetéhez – 2 részletben – készült mutató, azonban ezek sok esetben – a pontatlanságokról nem is beszélve – a tanulmányok adatgazdagsága miatt nem tudtak minden hely- és családtörténelmi adatra kitérni. A jelen változat keresőrendszere már lehetőséget nyújt arra, hogy egy-egy hely- vagy családnév minden előfordulási helyét felleljük, és ezáltal elődeink jelentős kutatási eredményeit kellőképpen hasznosítani tudjuk.

Nyulásziné Straub Éva

HÍREK

2002. október 22-én nyitotta meg Vajk Éva (a Textilmúzeum igazgatója) a Győr-Ménfőcsanakai Bezerédj Kastély kápolnájában Hoppál Dezső (Győr) zászló- és címerkiállítását. A kiállítás két hétig volt látható.

* * *

2002. november 16-án, a budapesti Zászlómúzeumban rendezték meg az V. Vexillológiai napot. Az elhangzott előadások a következők voltak: Csáky Imre: A történelmi államecímer megjelenése katonai zászlókon; Cs. Kottra Györgyi: Zászló – virtus és kultusz; Hoppál Dezső: Heraldika alulnézetből; Balogh László: Beszámoló Michael R. Lupant-nak, a Nemzetközi Zászlótársaságok Szervezetének (FIAV) elnöke budapesti látogatásáról. Az előadásokat követő tudományos vitát Dr. Pandula Attila vezette.

* * *

A Magyar Tudomány Napja alkalmából került sor 2002. november 4-én a Magyar Országos Levéltár dísztermében az *Ember Győző Díj* ünnepélyes átadására. A díj átadása után a kitüntetett, Prof. Dr. Érszegi Géza „Levéltári portrék más szemmel” címen tartott előadást.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság előadásai a 2002. második félévben

1. Szeptember 2.

Harmath Arisztid Sándor: Módszer és szemléletváltás a 21. század genealógiájában.

Elnököl: Kollega Tarsoly István, alelnök,

2. Október 31.

Pandula Attila: A Német Sas Rend és Sas Érdemérem magyar tulajdonosai.

Elnököl: Bertényi Iván, elnök.

3. November 28.

Hegedűs András: A Prímási Levéltár pecsétnyomó- és pecsétgyűjteménye.

Elnököl: Pandula Attila, főtítkár.

4. December 27.

Haraszty György: A zsidó genealógia.

Elnököl: Nyulásziné Straub Éva, alelnök.

Az előadások helyszíne:

Zászlómúzeum,

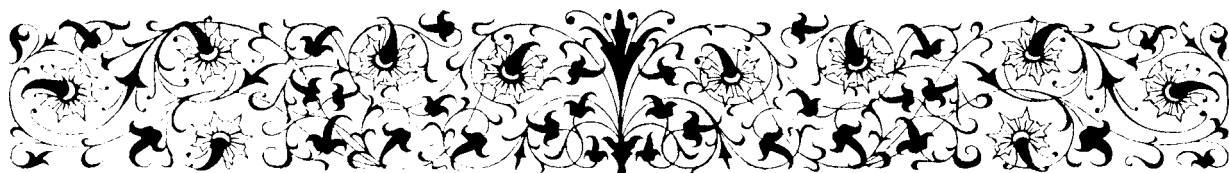
Bp., VIII. József krt. 68. (Nap u. sarok).

November 20.

Kossuth Emlékvacsora.

Megemlékezést tart: Urbán Aladár, professzor.

Helyszín: Árpád-ház Étterem (Magyarok Háza).

ZUSAMMENFASSUNG

(LXXV) No. 1–2.

Imre Bodor verfolgte – vor allem auf Grund des damaligen königlichen Siegelgebrauches – die Herausbildung des ungarischen Staatswappens im Mittelalter.

Arisztid Sándor Harmath entwarf die Geschichte der „Heiligen Rechte“, die neben der Heiligen Krone und den Krönungsinsignien als die schätzbarste nationale Reliquie gilt. Der Vf. wies auf die noch nicht gelösten Fragen hin und plädiert für eine umfassende vergleichende Untersuchung der in verschiedenen Orten (Budapest, Wien, Lestajszk in Polen) bewahrten Reliquien von Stephan des Heiligen.

Imre Bodor setzt unter dem Titel „Die Siegel der Arpaden-Zeit“ sein größeres Vorhaben fort. (Der erste Teil erschien in Turul 2000. Jg. 73. Heft 3–4.) Diese Bearbeitung gibt einen Überblick über die Siegel der kirchlichen und weltlichen Würdenträger, sowie über die der Kirchenorden und der weltlichen Körperschaften (Städten und Komitaten) bis zum Jahre 1301 mit Bildern und Beschreibungen.

Pál Rainer bespricht den Wappenbrief von Johann Nagy de Geztely aus dem Jahre 1615. Der Donationsbrief vom König Matthias II. befindet sich im Privateigentum, deshalb legt der Vf. auch auf die diplomatische Beschreibung der Urkunde besonderes Gewicht. Als Anhang werden die Geschlechtstafeln des Wappenerwerbers abgedruckt.

Gábor Somogyi macht uns im Zusammenhang der Beschreibung des Wappenbriefes (1618) von der Familie Fekete de Várad auch mit der Geschichte der Familie vom Anfang des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des 20. Jahrhunderts bekannt. Vier Geschlechtstafeln und zwei Fabrtafeln ergänzen den Aufsatz.

Milan Sismis berichtet uns über die genealogischen Aktivitäten in der Slowakei, sowie und über die Forschungstätigkeit, die von den slowakischen Genealogenen im Ausland gemacht wird. Die genealogischen Forschungen entwickelten sich in den '90-er Jahren in drei Richtungen: private und staatliche Forschungen bzw. genealogische Aufträge. Der Vf. beschreibt die Verfahren dieser drei Möglichkeiten, sowie die wissenschaftlichen Zentren und die Publikationen der genealogischen Forschungen.

Tamás Körmendi behandelt die Niederlassung des Prämonstratenserordens in Ungarn während der Arpaden-Zeit bis zum Jahre 1235, wobei die einzelnen Klostersitze, die sowohl mit archivalischen Daten als auch mit archeologischen Funden rekonstruiert waren, in alphabetischer Reihenfolge beschrieben werden. Der erste Teil dieser Abhandlung erschien im Jahre 2001 (Turul 74. Heft 1–2.)

Emódi Tamás macht polemische Bemerkungen zu dem Artikel Tamás Körmendi (2001 No 2-4., S. 104) über den Kloster in Érábrány.

(LXXV) No. 3–4.

József Gerics versucht den mittelalterlichen Bedeutungsinhalt des Begriffes „Membrum regni“ klarzulegen. Er ist der Meinung, daß dieser Begriff im legislatorischen Sinne nur auf die Personen der Ständevertreter der Baronen, Prälaten und Adligen gebraucht wurde. In Bezug auf die Städte hatte der Begriff „Membrum regni“ bloß eine geographisch-territoriale Bedeutung.

Antal Zelmos Nagybakay beschäftigt sich mit dem Werdegang einer Szekler Familie aus Siebenbürgen. Die Mitglieder der Familie Hajdu von Szováta tau-

chen zuerst in den Konskriptionen (Lustra) der militärpflichtigen sg. freien Szekler im Jahre 1603 auf. Im Jahre 1655 wurde Simon Hajdu – während des Feldzuges des Fürsten Georg Rákóczi II gegen die Walachei – mit seinen 95 Kameraden (alle aus dem Stuhl Maros) zum Reisingen (lófő) befördert. Sein Sohn Johann, der Truchsess bei der Frau vom Fürsten Michael Apaffy I. gewesen war, hatte im Jahre 1668 einen Adelsbrief erworben. Seine Nachkommen sind als Adligen im Stuhl Maros im Szeklerland in vier Zweigen verteilt gelebt, und zwar in Szováta, Remete, Köszvényes und Csíkfalva. Da sie alle Kleinadeligen blieben, mussten sie ihren Adelstand vor den Behörden öfters beweisen. Endlich hatte die Csíkfalvaer Linie im Jahre 1818 seine allerhöchste (königliche) Bestätigung erworben. Dieser Linie entstammten dann im 19. Jahrhundert sowohl Intellektuellen als auch Verwaltungsbeamten im Stuhl Maros. bzw. im Komitat Maros-Torda. Die Familie ist in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in männlicher Linie entloschen. Das letzte männliche Mitglied aus der Csíkfalvaer Linie, Dr. iuris Stephan Hajdu von Szováta war Gutsbesitzer, Advokat, Journalist, Zeitungsverleger, Politiker. Er ist als Präsidialrat der Siebenbürgisch-Ungarischen Landespartei früh mit 37 Jahren 1924 gestorben. Der Vf. (sein Schwiegersohn) ergänzte den Artikel mit Dokumenten und genealogischen Tabellen, und berichtete kurz über den wechselreichen Weg des Adelsbriefes.

Igor Graus Beszterce címerének legkorábbi alakjához c., német nyelven közölt tanulmánya a város eddig ismeretlen, nem közölt, legkorábbi pecsétjét ismerteti. A besztercebányai városi magisztratus levéltári anyagában 1326–1406 között keletkezett iratokon található pecséteken öt példányban is ismerté vált ez a legkorábbi címerváltozat. A feltehetően a 13. század végén keletkezett pecsétjének pajzsa jelentős eltérés mutat a korábban már ismert, 15. századi pecsétől. Míg az utóbbin csak vágások szerepelnek, addig a 13. századi pecsét pajzsfőjében bányászkalapács és bányászék is helyet kapott.

Zdenko G. Alexy Községi szimbólumok Szlovákiában c., német nyelven közölt tanulmánya az Állami Heraldikai Bizottság 1991 utáni tevékenységének alapelveit ismerteti. A városi címerek elkészítése utáni periódusban a Bizottság a községek heraldikájára és vexillológiájára koncentrált. Alapelve a községek esetén a hagyományos pecsét megújítása, annak hiányában lehetőség szerint ún. beszélő címer alkotása. A zászlók esetében a címer ábrázolását nem engedélyezik, azok színekből és jelekből állnak össze, formájuk egységesen elkülönül az állami és városi zászlóktól.

László Berényi veröffentlicht das Tagebuch vom Erzherzog Franz Karl aus dem Jahre 1819 über seinen Besuch in Eisenstadt, Forchtenstein und Pottendorf. Darin geht es vor allem darum, wie der 17-jährige Erzherzog die Persönlichkeit und Lebensführung des Fürsten Nikolaus (II) Esterházy gesehen hat.